

Nemzeti
évfordulóink
2009

Budapest, 2008

A szerkesztőbizottság tagjai:

Beke László, az MTA Művészettörténeti Intézetének igazgatója

Gazda István, a Magyar Tudománytörténeti Intézet igazgatója

Szász Zoltán, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa

Szörényi László, az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatója

Estók János, ELTE Bölcsészettudományi Kar, főszerkesztő

A képeket válogatta: *Cs. Lengyel Beatrix* és *Gödölle Mátyás*

Ipar- és technikatörténeti szakértő: *Sípka László*

Az előzetes adatgyűjtést végezte: *Németh Tibor*, a celldömölki Kemenesaljai Művelődési Központ és Könyvtár Kresznerics Ferenc Könyvtárának vezetője

A képeket az alábbi intézmények és magánszemélyek bocsátották rendelkezésünkre:

ELTE Gothard Asztrofizikai Observatórium, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár,

Haller család, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia,

Marosvásárhelyi Református Kollégium Könyvtára, Mérei család, Országos Műszaki Múzeum,

Országos Széchényi Könyvtár, Pannonhalmi Bencés Főapátság

Borítókép: Kazinczy Ferenc, Donát János olajfestménye, 1812

Magyar Nemzeti Múzeum

© Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet Nemzeti Évfordulók Titkársága, 2008

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM

OKM

Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet

Előszó

Kedves Olvasó!

„Mindenki tudja, hogy bizonyos dolgokat nem lehet megvalósítani, mígnem jön valaki, aki erről nem tud, és megvalósítja.” Albert Einstein gondolata ez, aki a tehetségről úgy vélekedett, hogy önmagában nem sokat ér. A modern fizika atyja szerint a zsenialitás, de az átlagosan jó képességek kibontakoztatásához is szükség van munkára, elszántságra és egészséges kíváncsiságra. Aktuális gondolat ez Magyarországon most, amikor a küszöbön álló 2009-es esztendőt a Tehetség Évének nyilvánítottuk. Nem mintha tehetségre nem volna szükség mindig, minden esztendőben, minden felnövő generáció életében. Ám a világ most olyan irányba halad, hogy felértékelődtek a megkérdőjelezhetetlen, fedezettl bíró értékek. A tehetség ilyen. Egy kisiskolás gyerek átlagon felüli matematikai gondolkodása, egy gimnazista rendhagyó biokémiai ötletei, amellyel világversenyeket nyer, egy fiatal képzőművész lenyűgöző munkái, vagy egy magyar operaénekes külföldi sikerei – mind olyan értéket hordoznak, amely Magyarországot versenyképessé teheti a nemzetek jó értelemben vett rivalizálásában.

2009-ben tehát a tehetséget ünnepeljük, és ebbe minden művészeti ág, tudományterület, az élet minden apró szeglete belefér. Nem véletlen, hogy a jubileumi év emblematikus figurája éppen az a Kazinczy Ferenc lesz, aki a magyar felvilágosodás és reformkor meghatározó alakjaként egész életét a tehetségnek, és a tehetségeknek szentelte. Kazinczy kétszázötven évvel ezelőtt született ugyan, de minden, amit képviselt – elkötelezettsége a magyar nyelv önállóságáért és megújulásáért, irodalomszervező szerepe, a fiatal íróársak támogatása –, olyan értékek, amelyek ma is megszívlelendők. Kazinczy olyan korban tette le voksát a tehetség mellett, amelyben Magyarország számára a kiemelkedő gondolkodók, nyelv művelők és irodalmárok jelentették az egyetlen lehetőséget a valódi önállóságra, a valódi felvilágosodásra. Kazinczy és pályatársainak munkássága azt bizonyítja, hogy a tehetség minden korban út, érték, lehetőség volt. Élünk ezzel a lehetőséggel ma is!

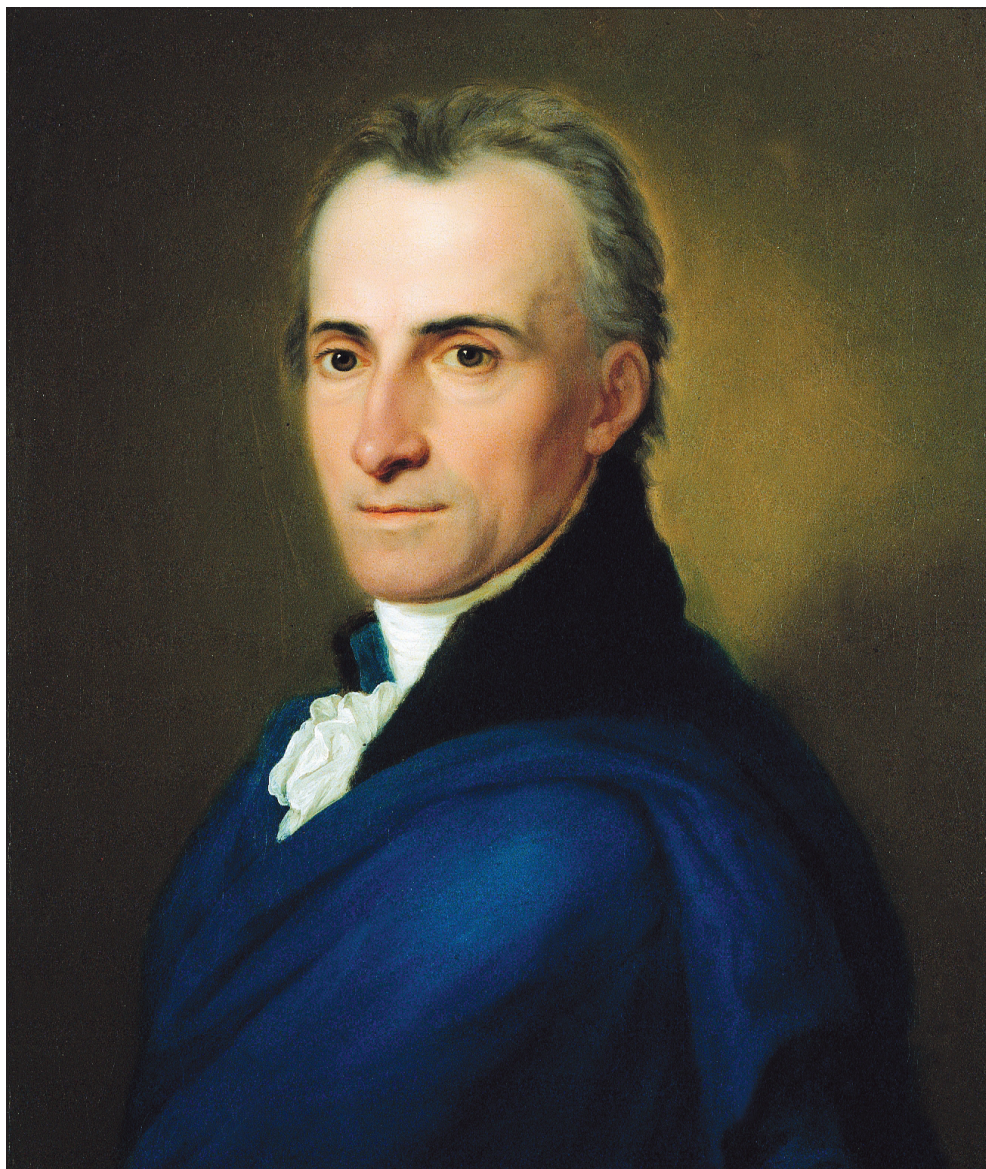
Dr. Hiller István
oktatási és kulturális miniszter

Kiemelt évfordulók

Kazinczy Ferenc

(Érsemlyén, 1759. október 27.–Széphalom, 1831. augusztus 23.)

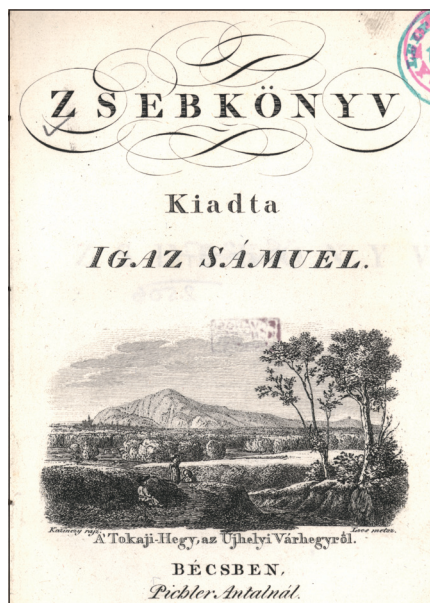
Kazinczy Ferenc, Donát János olajfestménye, 1812
MNM

Kazinczy Ferenc kivívta a szépirodalom önértékének rangját, megalapozta sajátosságának törvényeit, kijelölte korában követendő irányait. Nála a magyar nyelv ápolása, a nemzeti irodalom gyarapítása egyet jelentett az európaisághoz, a legműveltebb nemzetekhez való kapcsolódással, az újat teremtés parancsával, az együttes munkálkodás szükségességével.

250 évvel ezelőtt született nemesi családban Kazinczy József és Bossányi Zsuzsanna gyermekeként. Előbb anyai nagypapja, Bossányi Ferenc házában tanult, majd Késmárkon, Sárospatakon alapozta meg nyelvtudását, műveltségét. Első könyvét (*Magyar Ország Geographica...* 1775) szégyenkezve osztotta szét záróvizsgáján Sárospatakon. 1776-ban lefordítja Bessenyei György *Der Amerikaner* című művét. Elküldte a szerzőnek, akivel néhány levelet váltottak. 1777-ben jár először Bécsben, itt képzőművészeti tájékozottságát gyarapítja, megismerkedik néhány íróval, közéleti személyiséggel. Törvénygyakorlatát 1781–1782-ben Eperjesen, majd 1782–1783-ban Pesten végzi. Itt alakul ki kapcsolata Ráday Gedeonnal, a művelt, könyvgyűjtő főúrral, aki megismerteti a pesti színházi világgal, több íróval. 1784-től szabadkőműves. 1784–1786-ban zempléni és abaúji aljegyző, majd Kassán Török Lajos gróf mellett iskolai felügyelő, II. József modern, világi szellemű oktatási elveinek megvalósításáért küzd.

A Kassán töltött évek különösen jelentősek pályája indulásában. A művelt társaság, az ottani szalonélet, szerelmek, a széles körű ismeretsegek ihletői, inspirálói lettek literátori munkásságának. Ekkor készül el Kayser német levéregénye nyomán átültetése a *Bácsmegyeynek öszveszedett levelei* (Kassa, 1789) és a *Gessnernek Idylliumi* (Kassa, 1788). Az előbbi a szentimentális regény, az utóbbi a részletező, kifinomult és érzelmes természetábrázolás nyelvi megformálásával vált mintaadóvá. 1788-ban Batsányi Jánossal és Baróti Szabó Dáviddal megalapítják a kassai *Magyar Museumot* (a folyóiratból 1792-ig nyolc szám jelenik meg), de mivel Batsányi tudta nélkül átírta előszavát, kiválik a társaságból, és *Orpheus* néven új lapot alapít (1792-ig ebből is nyolc szám jelent meg). 1791-ben állásából elbocsátják, de a megyei életben aktívan részt vesz, és intenzív írói munkásságot folytat.

Megismeri Hajnóczy Józsefet, akit mindvégig nagyon tisztel; az ő és Szentmarjay József hatására belép a Martinovics Társaságba; olvasta és terjesztette a Reformátorok Kátéját. 1794-ben elfogják, előbb halálra, majd bizonytalan idejű fogságra ítélik. Csaknem hét esztendeig volt börtönben Budán, Brünnben, Obrovicon, Kufsteinben és Munkácson. Fogsága idején is szüntelenül olvasott,

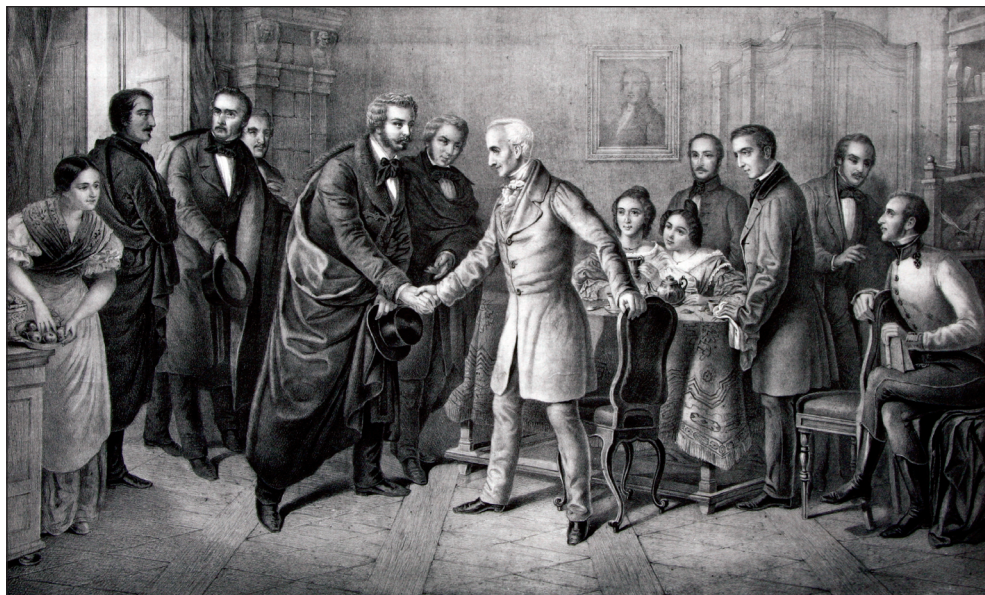
Tokaj látképe
Loos rézkarca Kazinczy rajza nyomán.
Zsebkönyv, Bécs, 1821

Kufstein vára, 2008

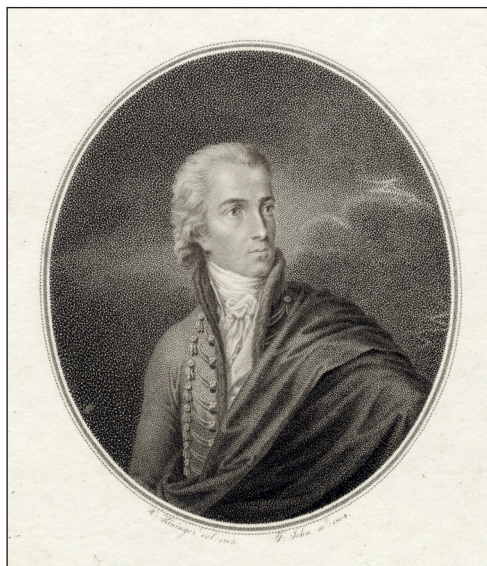
írt, főként fordításain dolgozott. 1801-ben 2387 napi fogság után szabadul; töretlen lélekkel és munkakedvvel kezdi meg új életét. Otthon azonban ellenséges légkör fogadja. Börtönviselt múltját a család szégyenének tartják. Tetézi vétkeit, hogy fogsága költségeiért utólag még fizetniük is kell. Ki akarják forgatni jogos örökségéből is, fogsága előtt félig megépült házát szétdőlják. 1804-ben sikerül új életet kezdenie. Feleségül veszi atyai jó barátja, Török Lajos gróf leányát, Sophie-t, aki méltó társa lett hosszú, küzdelmekkel, nélkülözésekkel teli életének. Kazinczy 45 éves ekkor, Sophie 29. Nagy erőfeszítésekkel felépítik otthonukat Széphalmon, hét gyermeket nevelnek fel, s Kazinczy fáradhatatlan energiával folytatja sokoldalú, kultúraépítő munkásságát.

Csokonait még fogsága előtt ismerte, személyesen is találkozottak, leveleztek. Halála után (1805) nekrológja és sírfelirat-terve éles ellenkezést vált ki Debrecenben. Ő ugyanis Csokonai embergyűlöletét, magányát, költészete rendezetlenségét, csiszolatlanságát a város provincializmusa, szűklátókörűsége hatásaként értelmezi. Cikkekben és levelekben zajlik első, nevezetes vitája az *Árkádiánpér* (1805–1807). Az 1807-ben írott *Recenzió Himfy szerelmeiről* szintén a műgond hiányát, a szabályozatlan bőséget, a fegyelmezetlen stílust róttá fel Kisfaludy Sándornak, s ezzel a dunántúli írók haragját vonta magára. 1811-ben leghíresebb versgyűjteményében, a *Tövisek és virágok* címűben folytatja harcát a modern irodalom megteremtéséért, verseiben hirdetve írói és kritikai elveit. Literátori programját a *Dayka élete*, majd a *Báróczy Sándor élete* című tanulmányában fejti ki (mindkettő 1813-ban jelent meg). Az írói munka öntörvényűségét, a szabályok korlátait is átlépő, merész újítás jogát hirdeti, igényességet, szüntelen művelődést követel, a nyelvi megformálásban emelkedettséget, választékosságot; legfőbb mércéül a nagy alkotások olvasásában fejlesztett ízlést ismeri el. Ellenfelei támadták a magyar nyelv törvényeit áthágó újításait, vitatták a hazai hagyományoknál magasabbra értékelt idegen minták követését, a fordítások túlzó preferálását. 1813-ban jelent meg a Kazinczyt és követőit támadó gúnyirat, a *Mondolat*, melyet dunántúli szerzők írásaiból állítottak össze. Barátai és hívei, Kölcsey és Szemere Pál 1815-ben adja ki a hasonló stílussal formált, *Felelet a Mondolatra* című választ. A polémia során a hasonló nézeteket valló írók kapcsolatba léptek egymással, kialakultak az irodalmi élet sejtjei: a neológusok (újítók), Kazinczy és követői, centrumuk Széphalom és Pest: az ortológusok (helyesen írók) Debrecenben Fazekas Mihály és a Dunántúlon Kisfaludy Sándor körül. Kazinczy öntudatos fellépése, kiemelkedő műveltsége, vitakészsége, fáradhatatlan munkálkodása az irodalmi élet vezéralakjává, kánonteremtő

Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly első találkozására 1828-ban.
Orlai Petrics Soma festménye után R. Weibezahl litográfiája, 1860
MNM

Kazinczy Ferenc. Vincenz Kinnerer rajza után
Friedrick John rézmetszete, 1804
MNM

Kazinczyné Török Sophie
Ismeretlen művész olajfestménye, 1796
MNM

tekintélyévé avatták. A vitát – tanulmányok és levélváltások után – az ő írása zárta le. 1819-ben a *Tudományos Gyűjteményben* adja ki *Az orthológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című tanulmányát, amelyben alapelveit (az írók nyelvtveremtő jogát, az ízlés irányító szerepét) fenntartva, elismeri az ortológusok és a hagyományok követésre méltó értékeit.

Erős költői becsvágy volt benne; példaképe Goethe volt. Odáit, irodalmi és filozófiai nézeteit fejtegető episztoláit bonyolultság, elvontság jellemzi (*A tanítvány, Vitkovicshoz, gróf Török Lajoshoz*), szonettjei mesterkélték (*A kötés napja*). Legmaradandóbbnak az éles hangú, kritikus, Juvenalis-típusú epigrammái bizonyultak (*Szokott és szokatlan, A nyelvrontók, Himfy*). Néhány sorát sokáig szállóigeként idézték: „Jót és jól! Ebben áll a nagy titok.” (A nagy titok), „Nékem az emberiség s Pest Buda tája hazám.” (Misoxenia). A művelt ízlés, a nyugati minták újító hatásának példáit akarta bemutatni, közkinccsé tenni nagyarányú fordításgyűjteményében, amely 1814–1816-ban jelent meg kilenc kötetben; köztük Goethe darabjai (*Stella, Clavigo, Testvérek*), Lessing meséi és színművei (*Emilia Galotti, Minna von Barnhelm*), Molière vígjátékai (*A botcsinálta doktor, A kénytelen házasság*), Sterne művei (*Yorick érzelmes utazása, Yorick levelei Elisához*). Említésre méltó, hogy még 1790-ben Schröder német átdolgozása nyomán lefordította a Hamletet; Sallustius fordításán úgyszólván egész életében dolgozott. Sokoldalú kiadói munkásságot is folytatott. 1808-ban megjelentette a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* első kötetét, a második is elkészült, de ez máig kiadatlan. 1813-ban adta ki Dayka Gábor és Báróczi Sándor munkáit; 1817-ben Zrínyi műveit.

Az 1810-es évek közepétől ellenfelei mellett barátai is megrójják a fordítások túlzó művelése miatt, s egyre nyomatékosabban biztatják eredeti művek, s legfőképpen életrajza megírására. 1816-tól dolgozik rajta folyamatosan; több nekifutás, kételyek között alakította ki módszerét. Büszkén hirdette, hogy a felépítés egyedi ötlete: nem követi szorosan az időrendet, inkább csomópontok körül rendezti el anyagát; bemutatja a társadalmi és kulturális élet nevezetesebb eseményeit, jelentősebb személyiségeit, élete fontosabb állomásait, önarcképét. A kész művet *Pályám emlékezete* címen 1828-tól közli részletekben a *Tudományos Gyűjtemény*, s nagy sikert arat. Fogsága éveiről itt csak ködösítve, utazásként számolhatott be, ennek történetét, külön történetét írta meg. A *Fogságom naplója* 1828-ban készült el, de csak 1931-ben jelent meg könyv alakban. Kazinczy itt az események sorát követve szuggesztív erővel idézi fel a társadalmi légkört, a bírálkodást, fogsága helyszíneit, az örök és a rabok viselkedését, a börtönélet és az utazások eseményeit, s bemutatja

Kazinczy Ferenc síremléke Széphalmon. Jakobely Károly festménye után Haske Ferenc litográfiája, 1860
MNM

saját magát, valóban töretlen életkedvét, munkaszeretetét. Szüntelenül olvas, ír, minden darab papírt, íróeszközt (tűt, rozsdát, csokoládét, olykor vért, újságokból kiszúrt [kivágott?] betűket) felhasználva. Kiemelkedő prózaírói erényei útirajzai részleteiben is kitűnnek. 1789–1831 között több utazást is megörökített. Járt Miskolcon, Egerben, Füreden, Nagyváradon, Esztergomban, Vácott, Pannonhalmán. 1816-tól évekig dolgozott *Erdélyi levelek* című munkáján, kevesebb sikerrel; ez egyenetlen, túlsúfolt mű lett. 1830-ban az Akadémia tagjává választják, írt pesti újtjáról is.

Életművében kiemelkedő jelentősége van levelezésének, eddig 23 kötet jelent meg. Az országot behálózó, széles körű kapcsolatokat teremtett, műveket továbbbított, eszmékről értekezett, biztatást, tanácsokat adott, részletes kritikákat a hozzá küldött vagy olvasott művekről; bemutatta élete helyszíneit, családját, ismerőseit, nyitottságával, közvetlenségével amolyan virtuális közéletet, művelődési és társasági életet teremtett.

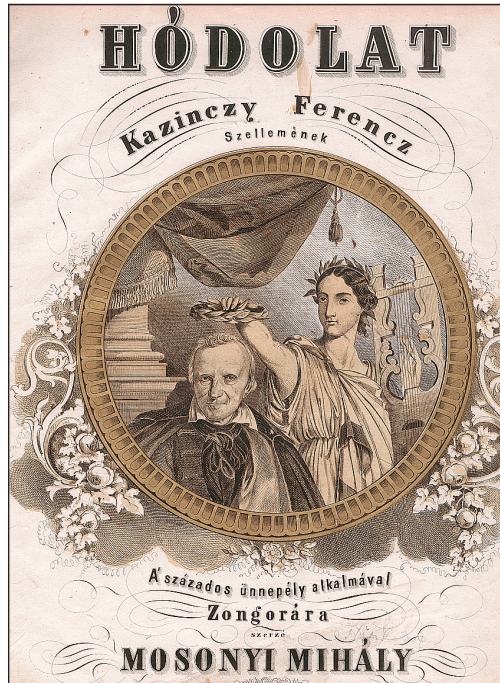
Szervező és vezető szerepét, érdemeit akkor is tisztelték és elismerték, amikor eszméin, ízlésén már túllépett az idő. A 19. század elején fellépő fiatalok, Kisfaludy Károly, Toldy Ferenc, Bajza József, s később a legfiatalabbak, Eötvös József báró, Szalay László is szinte kötelességüknek érezték, hogy jelentkezzenek, tisztelegjenek nála, elismerését amolyan szakrális íróvá avatásként fogták fel. Mindez azzal együtt volt érvényes, hogy egyre kevésbé értette meg az új nemzedék eszméit, ízlésvilágát, romantikus, hazafias szellemű műveit; idegenkedve nézte az alakuló irodalmi élet másféle világát, követelményeit. Erről tanúskodik a Kölcsével folytatott Iliász-per (1823–1826), amelyben az írói tulajdonjog, a plágium értelmét vitatta. 1831-ben pannonthalmi útirajzában élesen támadta a honfoglalási eposzok íróit, Bajzáék kritikai elveit, keményen támadó vitastílusát folyóiratukban, a *Kritikai Lapok*ban és a nagy port felvert Conversations-lexikoni perben. Utolsó pesti találkozásukkor minderről kiélezett vitába keveredett a fiatalokkal. Békülésre pedig már nem adatott idő, Kazinczy hazatérte után, 1831. augusztus 23-án kolerában meghalt.

Amikor a pestiek megírták Kölcsynek összetűzésüket, ő, sok évtizedes barátságuk, majd gyökeres nézetkülönbségek, érvelésben könyörtelen viták, szakítások és kibékülések után kíméltre inti a haragosokat, s Mesterük korszakformáló nagyságára figyelmeztet: „Ha Kazinczy nem lett volna: bizony most sem egyikőnk, sem másikunk nem állnánk ott ahol.” S talán hihetünk benne, hogy ezt az alapokat teremtő értéket nemcsak a reformkor, hanem a szüntelen továbbalakuló jövő is vállalhatja.

Mezei Márta
irodalomtörténész

Budapest Székesfőváros Kazinczy Érme. Beck Ö. Fülöp bronzplakettje, 1932
MNM

Kazinczy születésének századik évfordulójára
kiadott kotta címlapja, 1859
MNM

Ajánlott irodalom: Szauder József: A kassai „Érzelmek iskolája”. In: Szauder József: *A romantika útján*. Bp., 1961.; Halász Gábor: Kazinczy emlékezete. In: Halász Gábor: *Tiltakozó nemzedék*. Bp., 1981.; Csetri Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a nyelvújítás korszakában*. Bp., 1990.; Fried István: *Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül*. Sátorlajújhely–Szeged, 1996.; Mezei Márta: *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*. Bp., 1994. (Irodalomtörténeti füzetek 136)

Apáczai Csere János

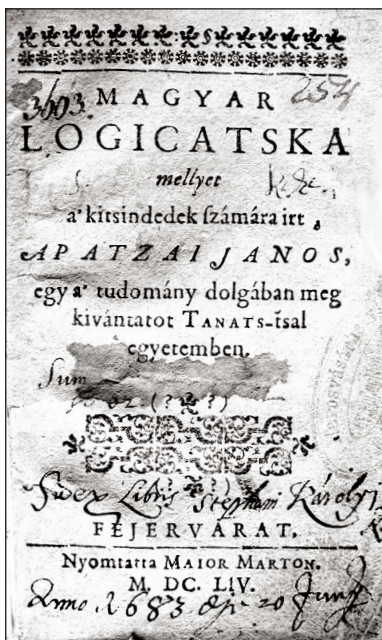
(Apáca, 1625. június 10.–Kolozsvár, 1659. december 31.)

Apáczai Csere János szegény paraszti családban született Brassó megyében, Apácán. Apja két testvérével együtt taníttatta, s a kolozsvári református kollégiumban tanára, Porcsalmi András korán felismerte a kisfiú tehetségét. Itt ismerkedett meg az enciklopédikus szemlélettel és a puritanizmus eszméivel. Gyulaféheváron, az ország akkori egyik legkiválóbb iskolájában végezte el a filozófiai és teológiai stúdiumokat, teológiaprofesszora a híres tudós, Bisterfeld volt.

Ezután Gelei Katona István püspök anyagi támogatásával külföldi tanulmányútra ment. 1647–1651 között több németalföldi egyetemre is beiratkozott, nyelveket tanult (köztük keleti nyelveket is, melyeket elengedhetetlennek tartott a *Biblia* tanulmányozásához), megismerkedett számos tudós nézetével és kutatási eredményeivel. A legnagyobb hatást Descartes filozófiája és a puritanizmus tette gondolkodására, már korai írásaiban a demokratikus egyházszervezet mellett érvelt. Teológiai doktori szigorlatot a harderwijki egyetemen tett 1651-ben. Ugyanebben az évben megnősült, egy gazdag utrechti polgárcsalád lányát, Aletta van der Maetet vette feleségül. Ebben az időben kezdte összeállítani legnagyobb művét, a *Magyar Encyclopaediát*. Az a szándék vezérelte, hogy legjobb tudása szerint, az egyes tudományágakra vonatkozó legfrissebb ismeretek felhasználásával megalkosson egy magyar nyelvű tudományos gyűjteményt, melyet majd haszonnal forgathatnak a magyar diákok, tudósok, érdeklődő olvasók. Az *Encyclopaedia* első fele (az M betűig) meg is jelent Utrechtben, a teljes mű 1655-re készült el.

1653-ban állást kapott a gyulaféhevári kollégiumban, ezért családjával visszatért Erdélybe. Fennmaradt a *De studio sapientiae* című székfoglaló beszéde, melyben a tudományok fejlődéséről és a magyar iskolarendszer elmaradottságának okairól fejtette ki nézeteit. A kollégiumban a poétikai osztályt vezette, és a felsőbb osztályokban görögöt, hébert, logikát és retorikát is tanított. Több műve nyomtatásra került ebben az időben: a *Magyar Logikácska* és Fortius mester *Tanácsai* dialógusos formában (1654).

Lelkesedése, széles körű műveltsége, pedagógusi tehetsége nagyszerű tanárrá tették, igen nagy hatással volt diákjaira. Újra meg újra foglalkozott az iskolarendszer átalakításával, javításával. Nemzeti szerencsétlenségnek tartotta, hogy az országnak nincs főiskolája. Fő feladatának érezte a műveltség terjesztését, minden tudását igyekezett továbbadni, az iskolában és enciklopédiájában egyaránt, mely utóbbinak szerzőjeként a magyar tudományos nyelv és stílus megteremtői között is ott a helye. Alakját szépirodalmi alkotások is megörökítették, többek közt Németh László *Apáczai* című drámája, valamint Áprily Lajos verse (*Tavasza a házsongárdi temetőben*).

Apáczai Csere János:
Magyar Logicácska. Címlap,
Gyulaféhevár, 1654
REFORMÁTUS KOLLÉGIUM KÖNYVTÁRA,
MAROSVÁSÁRHELY

Lengyel Réka
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Bán Imre: *Apáczai Csere János*. Bp., 1958.; Fábíán Ernő: *Apáczai Csere János*. Kolozsvár, 1975.; *Magyar logikácska és egyéb írások*. Bukarest, Kolozsvár, 2001.; *Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei*. Bp., 2003.; *Magyar encyklopaedia, avagy Minden eddig feltalált, igaz és hasznos bölcsességnek szép rendbe foglalása és magyar nyelven világra bocsátása*, Celldömölk, 2004.

Balázs Béla

(Szeged, 1884. augusztus 4.–Budapest, 1949. május 17.)

Balázs Béla
Ismeretlen fotográfus, 1945 körül
MNM

Balázs Béla (eredeti nevén Bauer Herbert), író, költő, forgatókönyvíró, kritikus, a 20. századi filmesztétika nemzetközi jelentőségű alakja. Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–német szakos hallgatója volt, 1902-től az Eötvös-kollégium tagja. 1906-ban, tanulmányai befejezése után külföldi tanulmányútra megy. A berlini egyetemen Georg Simmel előadásai hallgatja, és megírja első könyvét, a *Halálesztétikát*.

Doktori diplomát 1909-ben szerzett. Költői pályája a *Holnap Antológiában* közölt verseivel indul (1908). A *Nyugatban* publikál. Korai esztétikai munkásságával, szecessziós mesejátékaival szerez ismertséget. 1909-ben bemutatják első színpadi művét (*Doktor Szélpál Margit*). 1911–1912-ben hosszabb időt tölt külföldön (Itália, Párizs, Berlin), és ekkoriban jelennek meg első verseskötetei. 1914-ben önkéntesként kerül a frontra, megsebesül. 1916-ban megjelenik háborús naplója.

1919-ben a Forradalmi Írók Direktóriumának tagja, majd a Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrál, ahol a *Der Tag* című újság munkatársa lett (1919–1926). Ekkor kezd el filmelmélettel foglalkozni. Nevéhez fűződik a rendszeres, művészi igényű filmkritika megteremtése.

Több német és magyar nyelvű lap munkatársa, napi rendszerességgel jelentet meg színházi és filmkritikákat, majd ezeket feldolgozva írja meg 1925-ben filmesztétikai főművét, a *Látható embert*. 1926-tól 1930-ig Berlinben él és dolgozik. Erwin Piscator és Georg Wilhelm Pabst munkatársa a Weltbühne szerkesztőségi tagja, az Arbeiter-Theaterbund Deutschland művészi vezetője. Belép a Német Kommunista Pártba. Németországi tartózkodása alatt ismerkedik meg Leni Riefenstahllal, és több filmjének is forgatókönyvírója lesz.

1930 őszén a szovjet írók meghívására Moszkvába utazik, hogy filmet írjon és rendezzen a Magyar Tanácsköztársaságról. 1932-ben Moszkvában telepedik le, ahol a Filmfőiskola tanára lesz. 1938-tól a moszkvai magyar nyelvű folyóirat, az *Új Hang* főmunkatársa. 1931 és 1945 között a moszkvai filmfőiskola tanára. 1945-ben hazatért Magyarországra. Balázs Béla forgatókönyvéből készült a *Valahol Európában*, Radványi Géza rendezésében. A *Fényszóró* című kulturális lap főszerkesztője (1945–1946), az általa alapított Filmtudományi Intézet vezetője és a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára volt (1946–1949).

A filmesztétika nemzetközileg elismert tudósaként több külföldi filmfőiskolán is tanított. Hirdette, hogy a film önálló művészet. Művei közül *A fából faragott királyfit* (balett) és *A kékszakállú herceg várát* (opera) Bartók Béla zenésítette meg.

1948 után őt is éles bírálatok érik állítólagos avantgárd szemlélete miatt. Elveszti állásait, nem taníthat a Színművészeti Főiskolán, műveit nem jelentetik meg. Csak évtizedekkel halála után kerül életműve – különösen filmesztétikai munkássága – a méltó helyére.

Aknai Katalin
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Fehér Ferenc: Balázs Béla. *Filmkultúra* 5 (1969); Musil, Robert: Balázs Béla. *Filmkultúra*, 1969/5.; Karcsei Kulcsár István (szerk.): *A film költészete. Az útkereső Balázs Béla*. Bp., 1984.; online: http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=949

Bánki Donát

(Bakonybánk, 1859. június 6.–Budapest, 1922. augusztus 1.)

Bánki (Löwinger) Donát nevéhez 136 értékes hazai és külföldi publikáció, szakkönyv, tankönyv és 1895-től tíz jelentős szabadalom kötődik. Bakonybánk községben született, apja körorvos volt. Középkolai tanulmányait Lovászpatonán, majd Budapesten a Markó utcai főreálgymnáziumban folytatta. A budapesti Műegyetemen tanult a gépészmérnöki karon.

1882-től közel két évtizedig a Ganz és Társa Vasöntő és Gépgyárban dolgozott, ahol főmérnök lett. Egyebek között közreműködött a Mechwart-eke megtervezésében, a gőzekék hatásfokának javításában. A Szabadalmi Tanács egyik ülnöke volt, ezt a posztot 1919-ig töltötte be. 1899-ben kinevezik a Műegyetem II. Gép szerkezet-tani, majd a következő évben az abból kivált III. Gép szerkezet-tani (Hidraulika és Hidrogépek) Tanszékére, ahol professzorként tanított haláláig. 1909-ben lett a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet gépészeti szakosztályának elnöke, 1911-ben pedig az MTA levelező tagja.

A Ganz-gyárban elsősorban a belsőégésű motorok terén végzett fontos kutatásokat, az 1890-es években Csonka Jánossal együtt szabadalmaztatta négyütemű motorját, 1893-ban a karburátort, a következő évben az első nagy nyomású robbanómotort (ez az ún. Bánki-motor). Készített egy kéthengeres, vízűtéses és függő szelepekkel ellátott motorkerékpárt. Nevéhez fűződik a vízbefecskendezéses Otto-motorok kifejlesztése. 1902-ben egy elsőkerék-meghajtású autót szabadalmaztatott. Csonkával együtt őt tekintjük a hazai motorgyártás megeremőtjének. A Bánki–Csonka-féle motorokat a Ganz-gyár gyártotta. Ezeket a kutatásait, szabadalmait Hollán Ernő-díjjal ismerték el (1887, 1893).

1908-ban tanulmányutat tett az Egyesült Államokban, ahol elsősorban a repülőgépek gépi kormányzását vizsgálta. Ehhez kapcsolódóan egy stabilizátort szerkesztett és szabadalmaztatott 1909-ben.

A Műegyetemen főleg a folyadékok mechanikájával foglalkozott, 1901-ben előadásai alapján közreadták *Gyakorlati hidraulika és hidrogépek* című jegyzetét. Nevéhez fűződik a laboratóriumi gyakorlatoknak a mérnökképzésbe történő bevezetése. 1908-ban jelent meg a *Hőmotorok* című könyve. 1912-ben akadémiai székfoglalóját *Folyadékok mozgása hajlított csatornákban* címmel tartotta. 1916-ban jelent meg az *Energiaátalakulások folyadékokban. Bevezetés a hidrogépek, kompresszorok és aeroplánok gép szerkezet-tanába* című munkája, amely rendkívül értékes tervezői kézikönyv. Ezeket a kutatásait a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1916-ban Cserháti Jenő-díjjal és Egyesületi Aranyéremmel jutalmazta.

Legismertebb találmánya az 1917-re kifejlesztett vízturbinája, amely a törpe vízerőművek működtetését tette lehetővé. Ebben a témakörben jelent meg 1917-ben a *Neue Wasserturbine* című munkája. Utóbbi kutatásaiért nyerte el az MTA nagyjutalmát, de azt már csak halála után, 1926-ban ítélték oda számára. Értékes tervet dolgozott ki egy Vaskapu-vízerőműre is.

1955 óta évente tiszteletére díjat ad át a MTESZ Gépipari Tudományos Egyesülete. Bánkinak is emléket állít a 2008-ban Budapesten megnyílt állandó Csonka János emlékkiállítás.

Bánki Donát
Ismeretlen fotográfus, 1920 körül
MNM

Gazda István

Magyar Tudománytörténeti Intézet

Ajánlott irodalom: Schimanek Emil: *Bánki Donát tudományos munkássága és alkotásai*. Bp., 1954.; Varga József: *Bánki Donát*. Bp., 1980.; *Bánki Donát. Emlékkönyv születésének 125. évfordulójára*. Szerk. Terplán Zénó. Bp., 1984.

Bél Mátyás

(Ocsova, 1684. március 24.–Pozsony, 1749. augusztus 29.)

Bél Mátyás

Andreas és Joseph Schmutzer rézmetszete
a Notitiából, 1735

MNM

szerint bemutató mű írásába kezdett. Az adatgyűjtő munkába bevonta tanítványait, ismerőseit, a vármegyék feltérképezését pedig Mikoviny Sámuelre bízta. Így született meg híres „Notitia”-ja, *Az új Magyarország leírása* (Notitia Hungariae Novae...) Mikoviny Sámuel nem kevésbé kiváló megyetérképeivel. A műből öt kötet jelent meg nyomtatásban, a többi kéziratban maradt ránk. Ezek forrásértékét felismerve egyre-másra jelennek meg magyar fordításban. A „Notitia” írása során felhalmozódott gazdag ismeretanyag alapján írta meg a „Tractatus de re rustica Hungarorum” című művét, amely a magyarság vidéki életét, a halászathoz, vadászathoz, madarászathoz kapcsolódó szokásait mutatja be.

Tudományos munkásságával – ezen belül főként a történelmi, földrajzi és nyelvészeti publikációival – méltán érdemelte ki, hogy a berlini, az olmtüzi, a londoni, a jénai és a szentpétervári akadémia tagjai közé választotta.

Deák Antal András
Duna Múzeum

Ajánlott irodalom: Bél Mátyás: *Magyarország népének élete 1730 táján*. Összeáll.: Wellmann Imre. Bp., 1984.; Bél Mátyás: *Hungariából Magyarország felé*. Összeáll.: Tarnai Andor. Bp., 1984.; Deák Antal András: *Bél Mátyás élete és munkássága*. Bp., 1984.

Benedek Elek

(Kisbacon, 1859. szeptember 30.–Kisbacon, 1929. augusztus 17.)

„Mi hasznom benne? – én nem kérdezem, / Csak ültetek a jövő nemzedéknek!” – írta az *Öreg faültető éneke* című versében Benedek Elek, az egyik legismertebb magyar meseírónk. Székelyföld szülőföldének meseírása is komoly eszmei pillérekre épült: a gyermekirodalmat az igaz és jó emberré nevelés eszközének, a magyar történelem megismerésének tekintette. Ízes nyelvezete pedig az irodalmi nyelv kialakításában vállalt fontos szerepet.

Már fiatalon – egy székelyföldi barátjával – népköltészeti alkotásokat gyűjtött, s a Székelyudvarhelyen tett érettségi után 1885-től – elsőként a *Székely Tündérvország* című kötetben – saját meséket is publikált. Fabuláit Budapestre érkezve – elsőik közt – Gyulai Pálnak, az óriási befolyású kritikusnak, irodalomszervezőnek mutatta meg, aki elvileg is fontosnak érezte a népköltési vállalkozásokat. Gyulai eszmei támogatása egyrészt segítette abban, hogy – félbehagyva egyetemi tanulmányait – elszegődjön újságírónak, lapszerkesztőnek (*Budapesti Hírlap, Magyarság, Magyar Világ, Magyar Kritika, Nemzeti Iskola, Néptanítók Lapja, Nemzeti Iskola*), és a gyakorlatban is minél szélesebb olvasóközönségnek írjon, másrészt a gyermekirodalom ügyéért politikai-oktatáspolitikai téren is fellépjen.

1887-től szabadelvű, később ellenzéki, majd nemzeti párti képviselő. Mivel a gyermekirodalmat a magyar művelődéspolitikai fontos részének tartotta, felszólalásai, beszédei leggyakoribb témája az ifjúsági irodalom elméleti és gyakorlati kérdései, a népköltészet, a közoktatás megoldandó feladatai voltak. Közben 1889-től Pósa Lajossal megindították az igényesen szerkesztett és szakmailag is kiváló színvonalú *Az En Újságom*, majd Sebők Zsigmonddal a *Jó Pajtás* című gyermeklapot. Meggyőződése volt, hogy a népmese az egész magyar nép lelkületének tükré, s arra tanít, hogy a jó – sok próbatétel után – mindig győz a rossz felett.

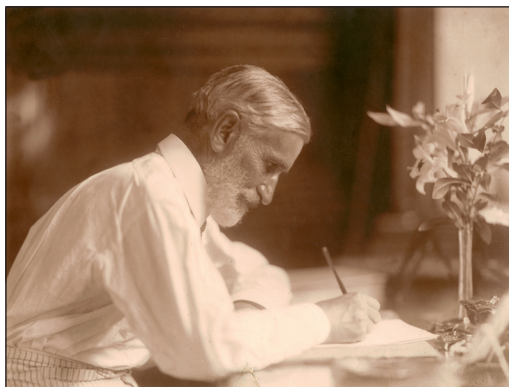
Mesefordításait – melyek főként az *Ezeregyéjszaka* és a Grimm-történetek átíratai – a Kék-, Piros-, Ezüst- és Arany-mesekönyvekben adta ki. Könyvsorozatot indított el *Kis Könyvtár* címmel. A legjelentősebb mesegyűjteménye, az ötkötetes *Magyar mese- és mondavilág*, a millenniumi ünnepségekre jelent meg (1894–1896).

Publicistaként szűkebb szülőföldje, a Székelyföld problémáinak megoldásáért és a politikai visszaélések ellen harcolt tántoríthatatlanul; erélyesen bírálta korának anomáliáit, botrányos eseteit. Szépirói alkotásai (*Katalin, Uzoni Margit, Mária, Huszár Anna*) és a magyar nemzeti múltat megelevenítő, szinte néprajzi írásai (*A magyar nép múltja és jelene, Hazánk története, Nagy magyarok élete*) mára hasonlóan méltatlanul elfeledettek.

1921-ben, a trianoni békediktátum után, a politikai harcokba belefáradva, visszatért az akkor már Romániához tartozó szülőfalujába, Kisbaconba. Itt a *Cimbora* című ifjúsági lap kiadásával foglalkozott. Munka közben érte a halál, utolsó leírt szavai: „fő, hogy dolgozzanak”.

2005-től a születése napján ünnepeljük a népmese napját.

Császtvay Tünde
MTA Irodalomtudományi Intézet

Benedek Elek utolsó fényképe, 1929
MNM

Ajánlott irodalom: Benedek Marcell: *Magyar tró tragédiája 1929-ben*. Bp., 1930; Ortutay Gyula: *Írók, népek, századok*. Bp., 1960.; Benedek Marcell: *Naplómat olvasom*. Bp., 1965.; Lengyel Dénes: *Benedek Elek*. Bp., 1974.; Csire Gabriella: *Elek apó Cimbora*. Székelyudvarhely, 1994., 2000.; *Benedek Elek irodalmi levelezése*. I–IV. Kolozsvár, 1979–2002.

Bethlen Kata

(Bonyha, 1700. november 30.–Fogaras, 1759. július 29.)

Bethlen Kata és Haller László képe a Haller család nemzetségekönyvéből. Ismeretlen művész, 18. század. A Haller család letéte az MNM-ban

A család, melyből híres írónők származott, nagymértékben meghatározta a 17–18. századi Erdély kulturális arculatát. Nagybátyja Erdély kancellárja, Bethlen Miklós, édesapja, Bethlen Sámuel a nagyenyedi kollégium kurátora volt, édesanyja Borsai Nagy Borbála. 1717-ben Haller László gróf, majd az ő halála után 1722-től Teleki László gróf felesége lett, tizenhárom gyermeke született. Több gyermekét kicsi korában elvesztette, s 1732-ben meghalt második férje is, ezután nevezte magát Árvának.

Bethlen Kata élete a református vallásért való küzdelemben telt el, a buzgó vallásosság személyiségének meghatározó jellemvonása volt. Erről a küzdelemtől híven vallanak a pietizmus jegyében íródott művei: a *Bujdosásnak emlékeztetője* (Debrecen, 1733), a *Védelmező erős paizs* (Nagyszében, 1759), és halála után kiadott önéletírása (*Gróf Bethleni Bethlen Kata életének maga által való rövid leírása*).

Családja kultúrmeccenatúrájának nemes hagyományait ő is folytatta, mindent megtett az erdélyi protestáns tudományos és irodalmi élet fellendítése érdekében, olthévízi és fogarasi kastélya az erdélyi művelődés egyik központja lett.

Híres könyvtárat hozott létre: két évszázad magyar irodalmának több mint ötszáz kéziratot és nyomtatott könyvét gyűjtötte össze *Magyar Bibliothecájában*. A protestáns napi vallásgyakorlat és a pietista teológia forrásművein kívül jó néhány természettudományos jellegű könyv is megtalálható volt a könyvtárban, Bethlen Kata ugyanis a vallásos témák mellett leginkább a természettudományok (növénytan, orvostudomány) iránt érdeklődött. (Az orvoslással a gyakorlatban is foglalkozott, korának legjobb orvosaitól tanulta a gyógyfüvek, főzetek tudományát.)

Ő iskoláztatta a híres erdélyi tudóst, Bod Pétert, aki külföldi tanulmányútjáról visszatérve, 1743-ban a grófnő udvari papja lett. Bod irodalomtörténeti munkásságát a Bethlen Kata könyvtáráról készített két jegyzékével alapozta meg, melyekből egyes részletek később szó szerint kerültek át irodalmi lexikonába, a *Magyar Athenasba*. A gyűjtemény több régi nyomtatványáról ma már csak ezekből a katalógusokból tudunk. Bethlen Kata gyakran kezdeményezte különböző könyvek kiadását, sokat saját költségén nyomtattatott ki. Támogatta az erdélyi református kollégiumokat, például az udvarhelyit vagy a marosvásárhelyit. A gyulafehérvári kollégium könyvtárából szétszóródott könyvek közül néhányat visszavásárolt, a további beszerzések támogatására alapítványt létesített. Férjéhez, Teleki Józsefhez hasonlóan ő is a nagyenyedi kollégiumra hagyta értékes könyvtárát, ez azonban a szabadságharc idején, 1849-ben leégett.

A 18. század folyamán Erdélyben és az ország más területein főpapjaink mellett a magyar főurak tettek legtöbbet a művelődés, az oktatás intézményei, a könyvtári kultúra megszervezése és felvirágoztatása érdekében, s ebben a folyamatban Bethlen Kata is tevékenyen részt vett. Élete, sorsa, kiemelkedő egyénisége Kocsis István és Németh László drámáinak témájaként szolgált.

Lengyel Réka
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: *Bethlen Kata önéletírása*. A szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: Bitskey István. Bp., 1984.; *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*. (Simon Melinda, Szabó Ágnes, Deé Nagy Anikó bevezetésével) Szeged, 1997.; *Árva Bethlen Kata levelei*. S. a. r. Lakatos-Bakó Melinda. Kolozsvár, 2002.

Bókai János

(Igló, 1822. május 18.–Budapest, 1884. október 20.)

Bock János gyermekgyógyász, egyetemi tanár egy cipszer vendégfogadós fiaként született a szepességi Iglón. Középiskolai éveit követően Sárospatakon volt kezdő joghallgató, ahol megtanult szépen magyarul, de nem érzett elég kedvet a paragrafusokhoz, így a pesti Orvosi Karra iratkozott át. Az első négy év után az ötödiket Bécsben hallgatta, majd 1847-ben itthon avatták orvossá, 1848-ban pedig sebészdoktorrá és szemézmesterré. A dongalábról szóló disszertációja jó ajánlólevél volt az ortopédorvos és gyermekgyógyász Schoepf-Merei Ágoston intézetébe, akinek a honvéd hadsereghez történt bevonulása után segédorvosára, Bockra maradt a pesti szegénygyermek-kórház irányítása.

Budavár bevétele napján Bock családi nevét Bókaira magyarosította, melyet a Helytartótanács sokáig nem fogadott el törvényesnek. A Bókay névváltozatot ő maga nem, csak utódai használták. Világos után Schoepf-Merei külföldre kényszerült, elárvult igazgatói tisztét 1852-ben, a gyakorló gyermekgyógyászati terén egyre nagyobb tekintélyt szerző Bókai János kapta meg. 1853-tól kezdve ő adta közre az intézet évkönyveit, amelyek a szakma komoly elismerését váltották ki.

Az Orvosi Karon 1861-ben a gyermekgyógyászat magán-, 1867-ben rendkívüli, 1873-tól ny. r. tanára lett. Ő a gyermekorvostan első hazai professzora, s neki köszönhető a gyermekgyógyászat korszerű egyetemi oktatásának megalapozása.

Szakedolgozatai az *Orvosi Hetilap* és a – részben általa szerkesztett – *Jahrbuch für Kinderheilkunde* hasábjain jelentek meg, főleg a húgy- és ivarszervi, a gyermekkori sebészeti bélbetegségek és a fertőző betegségek (kanyaró, gümőkór) tárgyköréből. 1876-ban jelent meg *A parthögötti tályogokról (abszess retropharyngealis) és a garatmögötti nyirk-mirigylobról (lymphoedemitis retropharyngealis) gyermekeknél* című munkája. Elnöke volt a budapesti kir. Orvosegyesületnek, alelnöke a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulatnak, tagja az Országos Közegészségi Tanácsnak, igazgatója az Országos Központi Védhimlő Intézetnek és orvosa a Nemzeti Színháznak.

„A kollegialitás az, mely Bókai Jánosnak a legszebb koszorút fűzte. Nem volt reá nézve kongó szó, hanem szívének ügye, valóságos kultusza. Rendünk kedvéért nálánál senki jobban nem hevült, s síkra erélyesebben nem szállt. Ahol igazságtalanságot kellett jóvátenni, szomorú helyzetet enyhíteni, mindenkor elsőnek volt talpon... Mindenek előtt a beteg javát hordotta szívében, azután következett az ügyfél tekintélye és jóléte, melyet minden módon előmozdítani igyekezett” – emlékezett munkásságára Hirschler Ignác 1885-ben.

Az egykori 12 ágyas szegénygyermek-kórház 1883-ban megújult, és 144 ágyas modern gyermekkórház lett Stefánia Gyermekkórház néven. Nem sokkal megnyitása után Bókai János megbetegedett, 1884 őszén halt meg, fiára, méltó folytatóra hagyva szeretett intézetét.

Bókai János, Barabás Miklós litográfiája, 1866
MNM

Szállási Árpád

Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum

Ajánlott irodalom: Bókai János, ifj.: *A pesti szegény gyermek-kórház története 1839–1883.* Bp., 1883.; Markusovszky Lajos: Bókai János. In: *Orvosi Hetilap*, 1884.; Szállási Árpád: Bókai János és Bókay János jun. és a hazai gyermekgyógyászat. In: *Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából.* Bp., 1988.

Derkovits Gyula

(Szombathely, 1894. április 13.–Budapest, 1934. június 18.)

Derkovits Gyula önarcképe,
ceruzarajz, 1930-as évek
MNM

Derkovits Gyula életművét a 20. század során sokan, sokféleképpen értékelték, és ez nem nagyon változott azon a tényen, hogy tragikusan rövid élete alatt a század nagy festészeti teljesítményét nyújtotta. Körner Éva művészettörténész, aki Derkovits Gyula életművének legkitartóbb kutatója és legigazabb ismerője volt, már 1965-ben kijelölte a festő helyét a „világ nagy szatirikusai között [...]”, aki „még a legnagyobbak, Daumier, Goya, Grosz között is egyedi helyet foglal el. [...] Derkovits a munkásosztály frontharcosa. A másik frontot távolról látja, a körvonalakat nagy erőfeszítéssel, a gyűlölet adta éleslátással rajzolja meg, de a maga osztályának alakjait közelről nézi, szenvedélyes szeretettel és kétségbeeséssel [...] tragikus-szatirikus művész.”

Derkovits szombathelyi iparoscsaládból származó, munkanélküli asztalos és háborús rokkant, a Tanácsköztársaság idején, Kernstok Károly esti iskolájában kezdett a festéssel és rajzolással programszerűen foglalkozni. 1916–1918 között főleg ceruza- és tusrajzokat készített.

1923–1926 között Bécsben megismerkedett a baloldali emigránsokkal, s belépett az Osztrák Kommunista Pártba. E korszaka idején műveiben még a német expresszionista festészet hatása mutatkozik. Bécsi magányos emigrációja alatt egyszerre dolgozza fel a háború és a kivetettség élményét is;

1925-ben Bécsben mutatta be *Menekülők* című festményét. Ebben az időben kapcsolódott be intenzíven az illegális kommunista párt munkájába. Lakása egyben illegális találkozóhely is volt. A párt megbízásából készítette grafikai főművét, az 1514 című expresszív erejű fametszet-sorozatát.

Derkovits életművében alapvetően három fázis különböztethető meg; egy mitologikus, egy expresszionista és egy realista, és bár vannak elmozdulások, a három szerves egységet alkot. Egyszerre követhető bennük, ahogy Derkovits a magyar társadalmi mozgásokra, farsadalmi vagy más katasztrófa-helyzetekre reagál, miközben a valóság, és az attól való elvonatkoztatás egymást szüntelenül feltételező viszonyban állnak. Eközben olyan formai megoldásokra jut, mint a pasztellszínek közé iktatott ezüst és arany használata, transzparens színek, merész képkihágások, a premier plan és különféle kollázs- és montázs technikák alkalmazása, ami soha nem rendel az ember vagy közvetlen környezete ábrázolása fölé. Teljes figyelmét és minden együttérzését a város peremére szorultak felé fordítva, a maga drámaiságában kívánta azt visszaadni, mint utolsó korszakából származó képei: a *Végzés* (1930), az *Alvó* (1932), a *Kivégzés* (1932), a *Vasút mentén* (1932) vagy az *Anyá* (1934).

Aknai Katalin

MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Rabinovszky Máriusz: Derkovits Gyula. *Magyar Művészet* 1929.; Kassák Lajos: Derkovits Gyula emlékére. *Nyugat* 1943.; Derkovits Gyuláné: *Mi ketten. Emlékezés Derkovits Gyulára*. Bp., 1977.; Körner Éva: *Derkovits Gyula*. Bp., 1968.; Körner Éva: Derkovits pályaképe. In: *Derkovits Gyula. Centenárium*. Szerk. Lőrincz Zoltán. Szombathely, 1996.; Pernecky Géza: Püthia Budapesten. Jegyzetek Körner Éva művészeti írásairól. In: *Avangárd izmusokkal és izmusok nélkül. Válogatott cikkek és tanulmányok*. Bp., 2005.

Durkó Zsolt

(Szeged, 1934. április 10.–Budapest, 1997. április 2.)

„A zene egy korszak lenyomata és bíteles tanúja. Talán bítelesebb, mint a fénykép vagy írott szó. Mert a múltat jelenti, a gyökereket, s ugyanakkor jövendöl. A zene a nemzethez való tartozást jelenti és az összes emberhez való tartozást. A zene mindenre képes...” (Ars poetica, 1991.) A szegedi református hitoktató lelkész fiának zenei tehetsége már gyermekkorában utat tört magának. Megnyerte a szegedi konzervatórium improvizációs versenyét, így 15 éves korától Budapesten folytathatta tanulmányait: Sándor Renée zongora és Sugár Rezső zeneszerzés osztályában. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán (1955–1960) Farkas Ferenc tanítványaként a régi korok zenei stílusait éppúgy megismerhette, mint a 20. század új zenéjének szerkezeteit, hangrendszereit, intonációját és kompozíciós eszközeit. 1961-ben elnyerte a római Santa Cecilia Akadémia ösztöndíját. Goffredo Petrassi mesteriskolájában egy új világ tárult elé: az akkor nálunk még alig-alig ismert izmusaival, zenei kísérleteivel, „internacionális” alkotói technikáival. Így Durkó élenjáró képviselője lehetett annak a zeneszerző generációnak, amely Bartók és Kodály uralkodóan meghatározó kompozíciós világából ablakot nyithatott az újat kereső, sokszintű Európára.

Durkó zenei nyelve egyszerre tudott magyar és európai lenni, mindvégig szervesen ötvözte az értékes tradíciókat a kor új törekvésivel. A 1960-as évek alkotói korszakának sikerdarabjai – többek között a *Magyar Rapszódia*, *Altamíra* és a *Díszítőelemek* – olyannyira megalapozták nemzetközi reputációját, hogy egyre-másra érkeztek a külföldi megrendelések, műveit a világ legrangosabb koncerttermeiben szólaltatták meg, s társkiadója az angol Boosey and Hawkes cég lett. 1971 és 1977 között 20. századi zeneszerzést tanított a Zeneakadémián, miközben a Leedsi Fesztiválon bemutatták a *Turner-illusztrációkat*, s megszülettek nagy vokális művei: az *Ady-kantáta* és a *Halotti beszéd*, valamint három felvonásos zenedramája, a *Mózes*. 1982-től Maros Rudolf utóda-ként elvállalta a Magyar Rádió vezető lektori tisztét. A nyolcvanas évek ismét nagyszabású bemutatókkal indultak: *Széchenyi-oratóriumát* – mint legtöbb hazai ősbemutatóját – Lehel György vezényelte, *Zongoraversenyét* Ránki Dezső és a Rádiózenekar tolmácsolta.

Az 1987-ben megalakított Magyar Zeneművészeti Társaságban szövetkező muzikusok – Durkó mellett többek között Bozay Attila, Szokolay Sándor, Balassa Sándor, Dubrovay László – célul tűzték ki egy igazságosabb zenetámogatási gyakorlat kialakítását, a nemzeti zenei tradíciók odaadó ápolását, a kortárs magyar zene új fórumainak megteremtését, és nem utolsósorban a hazai előadóművészek támogató felkarolását. Éltre hívták a Mini Fesztivált, amely azóta az egyik legjelentősebb hazai kortárszenei hangverseny-sorozattá vált. Utolsó éveiben nagy elmélyüléssel írta meg saját „Mikrokozmoszát”, 60 zongoradarabból álló ciklusát, a *Gömb történetét*. *Apokaliptikus oratóriumának*, a *Jelenések könyvének* bemutatóját 1997 júniusában azonban már nem érthette meg.

Durkó Zsolt
V. Reismann Marian, 1970-es évek
MNM

Szirányi János
Bartók Béla Emlékház

Ajánlott irodalom: Gerencsér Rita: *Durkó Zsolt*. Magyar zeneszerzők 9. kötet. Bp., 2000.; Fridetzky Frigyes: *Magyar zeneszerzők*. Bp., 2000.; *Durkó Zsolt*. A magyar zeneszerzés mesterei. Szerk. Gerencsér Rita. Bp., 2005.

Erkel Gyula

(Pest 1842. július 4.–Újpest 1909. március 22.)

Erkel Gyula
Vasárnapi Ujság, 1909
FSZEK

A legnagyobb magyar zenészdinasztia tagja, Erkel Ferencnek, a magyar nemzeti opera megteremtőjének elsőszülött fia.

Apja zongorára, Mosonyi Mihály zeneelméletre tanította, miközben már tizennégy éves korától a Nemzeti Színháznak lett üstdobosa. Zongoraművészként kiváló virtuozitással játszott a 19. század első harmadában oly divatos, pozsonyi–bécsi pianista-zeneszerző, Nepomuk Hummel egyik zongoraverenyét. Résztvevője lehetett Liszt hatalmas lélegzetű *Esztergomi miséje* bemutatójának. Zenei sokoldalúságára jellemzően, hangszeres művészi sikerei mellett, fiatal korától foglalkozott zeneszerzéssel, zongora- és zeneelmélettanítással, de legszívesebben és leggyakrabban operakarmesteri tevékenységgel.

A Nemzeti Színháznak, majd az 1884-ben megnyílt Operaháznak volt karmestere, emlékezetes sikereket aratva kiváltképp az olasz és francia dalművekkel. Ő állította színpadra Pesten például – többek között – Rossini *Tell Vilmosát*, Bizet *Carmenjét* és Delibes *Lakmé* című operáját. Kritikusai mindig kiemelték előadásainak stílszerűségét, érzékeny zeneiségét. Bár 1889-től Mahler nyugdíjazta, később visszahívták. Mindemellett az Operaházhoz kötötte az is, hogy évti-

zedekig tagja volt a Filharmonikusok választmányának.

1878-tól pedig – 1908-as nyugdíjba vonulásáig – a Zeneakadémia zongora, zeneelmélet, zeneszerzés és énekgyakorlat tanára. Zongoratanárként számos, a század utolsó éveiben ismert pianistát nevelt, többek között a később zongoraiskolájával is elhíresült Kuliffay Izabellát, a *Tamara* című dalművével is feltűnő, de fiatalon elhunyt Elbert Imrét, vagy a korábban Liszt-tanítvány Vaszilievits Olgát. Zeneakadémiai munkája mellett Erkel Gyula évekig volt megbecsült házitánító József főherceg családjánál is. Máig működő (és nevét viselő) pedagógiai, illetve zeneközeleti „alkotása” az 1891-ben megalapított Újpesti Zenekonzervatórium, amelynek első igazgatója volt. (Az intézet későbbi felvirágoztatása már a szintén muzsikusi fiaira, Erkel Sándorra és Jenőre várt.)

Zeneszerzőként Erkel Gyula elsősorban a kor divatos népszínmű megzenésítéseivel (*A falu rossza*, *A tolonc*), balettjeivel (*Ripacs Pista dolmányja*) és színpadi kísérőzenéivel (*Csongor és Tündé*, *Az ember tragédiája*) jeleskedett. Népies műdalait, a leghíresebb színész-énekesek (például Blaha Lujza) által sikerre vitt nótá-szerzeményeit gyakorta már-már eredeti népdalként énekelték városzerte. Ugyanakkor sokoldalú zenei felkészültségét bizonyítja, hogy hangszereléssel, betétszámokkal (*Dózsa György – Fegyvertánc*), sőt társszerzőként (*István király*) édesapja több operájának megalkotásában is közreműködött. Műveiben meglepően új harmóniai és ritmikai ötletek hallhatók, s egészen briliáns volt, mindig a kompozíció tartalmához illeszkedő, zenekari hangszerelő készsége. Erkel Gyula életműve méltó folytatása Liszt és Erkel Ferenc magyar zenei iskolateremtésének, és hozzájárulás zenei intézményeink megerősödéséhez.

Szirányi János
Bartók Béla Emlékház

Ajánlott irodalom: Németh Amadé: *Erkel Ferenc*. Kis zenei könyvtár. Bp., 1967. (bővített kiadás: 1979); Németh Amadé: *Az Erkelek a magyar zenében*, Az Erkel család szerepe a magyar zenei művelődésben. Békéscsaba, 1987.; Nagy András: *Az Erkel család krónikája*. 1992.

Gothard Jenő

(Herény, 1857. május 31.–Herény, 1909. május 29.)

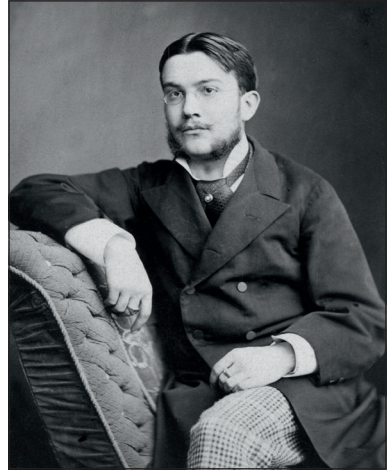
Gothard Jenő 1875-ben érettségizett Szombathelyen, a premontrei gimnáziumban. A bécsi Politechnische Hochschule gépészmérnöki szakának elvégzése után visszatért Herénybe, ahol finommechanikai műhelyt rendezett be. A „Herényi Múcsarnok”-ban, Sándor öcsésével fizikai eszközöket és villamos berendezéseket készítettek. Műszereiket az 1879-es székesfehérvári iparkiállításon mutatták be, itt ismerkedett meg Konkoly Thege Miklóssal, aki meghívta Ogyallára. 1880 őszén járt Konkolytól, és elhatározta, hogy Herényben csillagvizsgálót épít. 1881-ben Hauszmann Alajos tervei alapján épült fel több laboratórium és az obszervatórium. Ebben kapott helyet a Konkolytól beszerzett 26 cm-es, Newton-rendszerű, Browning-teleszkóp.

A csillagvizsgáló elkészülte után az Országos Meteorológiai Intézet kérte, hogy végezzen meteorológiai méréseket. A szükséges mérőműszereket maga készítette el. 1883. január 1-jétől napi 3 alkalommal mértek Herényben. A 37 év alatt 1 200 000 adat gyűlt össze.

Sok időt szentelt a Pons-Brooks üstökös megfigyelésére, a Nap felszín- és színképelemzésére. Később üstökösöket észlelt, majd a herényi obszervatóriumban fotografikus úton rögzítette az 1882. május 16-i részleges napfogyatkozás eseményeit. 1882. december 16-án, sikerült a Nap előtt átvonuló Vénuszt is megfigyelnie. Jelentősek voltak a Jupiter észlelései, amelyekről 1884-ben számolt be a Magyar Tudományos Akadémia egyik ülésén.

Nagy eredményeket ért el az asztrofotográfia terén. Mivel a fotografálás hazánkban ekkor még igen kezdetleges volt, Gothard maga kísérletezte ki a lemezekre kerülő emulzió összetételét. Kitarító munkájának eredménye, hogy fotografikus úton 1886-ban a világon elsőként rögzítette a Lyra gyűrűsköd központi csillagát. 1892-ben a Nova Aurigae színképelemzését végezte el. 1893-ban megjelent a *Nova Aurigae spektruma összehasonlítva néhány bolygószerű köd spektrumával* című kötetje jelentősen hozzájárult a novák keletkezését magyarázó elméletek fejlődéséhez. Gothard Jenő élete végéig készített külföldi intézetek részére is csillagászati-, színképelemző- és fényképészeti műszereket.

Az első volt, aki a vékony üveglapon átűtő elektromos szikrát lefényképezte. Röntgen 1895. december 28-án adta közre felfedezését, s Gothard már 1896. január 23-án készített röntgenfelvételeket. Először Herényt látta el villamos árammal, majd 1895-ben megalakította a Vas megyei Elektromos Műveket, amelynek ügyvezető igazgatójává választották. Ő tervezte, a ma is áramot termelő ikervári vízi erőmű turbináit. Sopronban és Szombathelyen közúti villamos vasutat létesített. Az 1890-es évek közepétől kezdve csillagászati megfigyeléseket csak ritkán végzett, például 1901-ben a Nova Persei kitörésekor. Gothardot a német Astronomische Gesellschaft 1881-ben, az angol Royal Astronomical Society 1883-ban taggá, a Magyar Tudományos Akadémia 1890-ben levelező taggá választotta. Gothard Jenő 1909. május 29-én hunyt el.

Gothard Jenő,
Knébel Ferenc, 1880-as évek
ELTE

GOTHARD ASZTROFIZIKAI OBSZERVÁTORIUM

Sragner Márta
Csorba Győző Megyei Könyvtár

Ajánlott irodalom: Sragner Márta: *Gothard Jenő*. 3. kiad. Szombathely, 1994.; *Gothard Jenő levelei Konkoly Thege Miklóshoz, 1880–1883*. Összeáll. Horváth József. Szombathely, 1998.; *A magyar csillagászat történetéből*. Szerk. Gazda István–Vargha Domokosné. Piliscsaba, 2002.

Györffy István

(Karcag, 1884. február 11.–Budapest, 1939. október 3.)

Györffy István
Ismeretlen fotográfus, 1938 körül
MNM

Karcagon, majd a késmárki evangélikus líceumban tanult, egyetemi tanulmányait a kolozsvári egyetemen folytatta, és Budapesten fejezte be. Kolozsvárott gyakornok volt az Erdélyi Múzeumban, Budapesten pedig a Néprajzi Múzeumban, ahol muzeológusként a Kereskedelmi Akadémia Keleti Múzeumának anyagát rendezte. Részt vett a Kereskedelmi Akadémiának a balkáni és törökországi tanulmányútjain, s kutatási eredményeit a *Földrajzi Közleményekben* tette közzé. Dobruzsáról értékes néprajzi térképet is készített.

1919-ben lett a Néprajzi Tár igazgatója, 1929-ben egyetemi magántanár, 1932-ben az MTA levelező tagja, 1934-ben a Tudományegyetem professzora, s ő szervezte meg a Néprajzi Tanszéket. 1935-től az *Ethnographia* szerkesztője. 1939 januárjában a Táj- és Népkutató Központ vezetőjévé nevezték ki.

A magyar nép anyagi műveltségének kutatójaként hirdette a levéltári forrásokon alapuló néprajzi kutatások fontosságát. Ezt igazolja az 1922-ben megjelent *Nagykunsági krónika* című könyve, valamint az 1930-ban kiadott *A cifraszűr* című munkája (nagyapja és apja is szűrszabó volt). Műve évtizedes munkával készült: leírja a cifraszűr készítésének technikáit és bemutatja annak történeti-táji változatait. (A kötet 2004-ben reprint kiadásban ismét megjelent.) Tudományos szemléletét jól tükrözi a Bátky Zsigmonddal és Viski Károllyal együtt összeállított *Magyarország néprajza* című négykötetes munka, amelyben szerkesztőként, a tárgyi néprajzi fejezetek egyik szerzőjeként is szerepet vállalt. Ehhez kapcsolódik *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* című 1939-ben megjelent munkája.

1939 őszén bekövetkezett halála után a főiskolai hallgatók legprogresszívebb csoportja róla nevezte el a Györffy Kollégiumot. A Magyar Néprajzi Társaság 1970 óta emlékermet ad át, amelyet az ő neve fémjelez. Karcagon a nevét viselő Nagykun Múzeumban állandó kiállítás állít emléket neki.

A hirtelen megszakadt Györffy-életmű kutatásai eredményeit posztumusz kötetek teszik elérhetővé: például az 1942-ben közreadott *Magyar nép – Magyar föld*, a következő évben megjelent *Magyar falu – Magyar ház* című, vagy az 1956-ban kiadott *Matyó népviselet* című kötet. Az 1980-as években három válogatása is megjelent: *Alföldi népelet* (1983), *Nagykunsági krónika* (1984), *A Fekete-Körös völgyi magyarság* (1986).

Illyés Gyula így búcsúzott tőle: „Száz meg száz oldalt írt, tucatnyi térképet szerkesztett a magyarság településeiről. Írt a magyar tanya és falu ősi szerkezetéről és kialakulásáról, a jellegzetes alföldi földművelésről, a takarásról és nyomásról, az állattenyésztésről, a szilaj pásztorokról, a ház- és ólépítésről, a hajdani pákász-halász életéről, a boszorkányokról; még a káromkodás történelmét is tanulmányozta. [...]

Utoljára itt Pesten láttam. [...] Nemsokára rá halt meg. Ötvenhat éves volt.”

V. Molnár László
Pécsi Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Selmeczi Kovács Attila: *Györffy István*. Bp., 1981.; Bellon Tibor–Szabó László: *Györffy István, az Alföld kutatója és életművének irodalma*. Szolnok, 1987.; Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*. Bp., 2001.

Gyulai Pál

(Kolozsvár, 1826. január 25.–Budapest, 1909. november 9.)

Gyulai Pálról Hatvany Lajos, aki egyébként igen szerette, azt írta: „keze súlyos kéz, akire ránehezedik, azt elnyomja”. Az idézet pontosan megmutatja Gyulai Pál személyiségének és alakjának kettősségét: egyrészt felkészült és elismert figurája a korabeli kulturális közéletnek, a magyar irodalomtörténet jelentős alakja, a modern irodalomkritika atyja, másrészt az 1860-as évektől több évtizeden át a magyar irodalom hihetetlen befolyású, óriási hatalmú ítésze és ura, akiben folyton valami sértett hiúság bujkált, és harcos nekitámadással kívánta a szerinte nem odaillőket eltántorítani a magyar irodalom környékéről.

Az irodalmi életbe 1854-ben robbant be *Petőfi Sándor és lírai költészetünk* című tanulmányával. Kemény Zsigmonddal, Csengery Antallal és Arany Jánossal került közeli barátságba. 1858-ban elvette Szendrey Máriát, Petőfi özvegyének húgát. 1860-ban tartotta akadémiai székfoglalóját a *Bánk bán*ról, valamint emlékbeszédét Kazinczy Ferencről. 1865-től a Deák-párt félhivatalos lapjának, a *Budapesti Közlöny*nek a munkatársa.

Az 1860-as évektől mind több pozíciót birtokolt, 1867-ben akadémikus lett, 1870-től az MTA Irodalom- és Nyelvtudományi Osztályának titkárává választották. 1873-tól szerkesztette a *Budapesti Szemlét*, 1875-től az *Olsó Könyvtárt*. Toldy Ferenc halála után ő ült be a megüresedett budapesti egyetemi professzori székébe (1902-ig), 1879-ben a Kisfaludy Társaság elnöki pozícióját is elnyerte, 1885-től főrendiházi tag. Bírálói gyakran olvasták fejére, hogy kis-királyként uralta a kiegyezés korának irodalmi életét, a klikk-szellem alapján szűk baráti körének osztotta az akadémiai díjakat és a megjelenési lehetőségeket, míg a fiatal, új irányokat és hangot kereső fiatal nemzedéket – az általa megalkotott „népnemzeti” irodalom fogalmát és ideológiáját csökönnyösen védelmezve – csak bírálni és gátolni tudta. E vádakban sok igazság van, de ennek ideológiai alapozottsága az, hogy Gyulai mélyen hitte, a magyar irodalom csak úgy emelkedhet európai színvonalra, ha nemzeti jellegét a népiesség teremti meg, és ha forrásnak a népnyelvet és a népköltészetet használja, s mindezt harmonikus és emelkedett, eszményítő és nevelő hatású művekben fejezi ki. Az irodalmi fejlődés betetőzésének Petőfi költészetét (kivéve a forradalmi és a túlzottan átfűtött szerelmi verseket) és leginkább Arany János 1840–1850-es évekbeli epikus költészetét tartotta. Feladatának tekintette a nemzeti egység szellemének óvását, az Európaiságot magába olvasztó nemzeti irodalom művelését.

Szövegkiadói tevékenysége páratlan értékeket (*Magyar Népköltési Gyűjtemény*, Petőfi, Vörösmarty, Arany László, Kemény Zsigmond művei) hozott létre. Az 1857-ben kiadott az *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című kisregényét máig a nemesi liberalizmus haláltusájaként olvassuk. Az emlékbeszéd-irodalom műfajának kimagasló művelője.

Utolsó éveiben már csak a *Budapesti Szemlét* szerkesztette. Szeretteit sorra elveszítette, és egyre zárkózottabb és magányosabb lett.

Császtvay Tünde
MTA Irodalomtudományi Intézet

Gyulai Pál
Borsos és Varságh, 1870 körül
MNM

Ajánlott irodalom: Papp Ferenc: *Gyulai Pál*, 1–2. Bp., 1941.; Hatvany Lajos: *Gyulai Pál estéje*. Bp., 1960.; *Gyulai Pál válogatott művei*. 1–2. Előszó: Hermann István. Bp., 1956.; Kovács Kálmán: *Gyulai Pál szépprózája*. Bp., 1976.; *Gyulai Pál válogatott művei*. Kiad. Kovács Kálmán, jegyz. ifj. Kovács Kálmán. Bp., 1989.

Halassy Olivér

(Újpest, 1909. július 31.–Budapest, 1946. szeptember 10.)

Halassy Olivér a párizsi nemzetközi úszóversenyen, 1931-ben
Ismeretlen fotográfus. MNM

Halassy (Haltmayer, Halasi, Halassi, Halasy) Olivér úszó, vízilabdázó, majd városi hivatalnok volt. Újpesten az 1. számú fiú polgári iskolában, azután a Vas utcai Felsőkereskedelmi Iskolában tanult. 1926-ban az országos középiskolai bajnokságon (KISOK) 400 méteres gyorsúszásban második helyezést ért el. Sportolói pályafutása ettől kezdve töretlen volt.

A nyolcéves gyermekként bal lábfejét villamos balesetben elvesztő sportoló pályafutásának egésze Újpesti Torna Egylethez kötődik. Párhuzamosan úszik és vízilabdázik. Úszásban kétszeres magyar bajnok 400 méter gyorson (1929, 1930), ötszörös 800 méter gyorson (1928–1932), hétszeres 1500 méter gyorson (1926–1932). A folyamúszó bajnokságon 1926 és 1938 között 11 bajnoki címet szerzett. A 4 x 200 méteres gyorsúszásban kétszer tagja a bajnoki címet szerzett váltónak, a folyambajnoki csapatban kilenceszeres magyar bajnok. 1931-ben elsőként úszta át hossz-szában a Balatont 20 óra alatt.

1931-ben a párizsi, 1934-ben a magdeburgi, 1938-ban a londoni Európa-bajnokságon tagja a győztes magyar vízilabda csapatnak. Az amszterdami olimpián (1928) ezüst, a Los Angeles-i (1932) és a berlini olimpián (1936) a győztes, az olimpiai bajnok magyar vízilabdacsapat tagja. 1930 és 1939 között megszakítás nélkül tízszer magyar bajnok az UTE vízilabdacsapatával. 1926 és 1931 között nyolcszor volt tagja a magyar úszóválogatottnak és 1928 és 1940 között kilencvenegyszer a vízilabda válogatottnak. Az 1500 méteres gyorsúszásban 1931-ben Európa-bajnok Párizsban, alig két órával a vízilabda döntőt követően. Ugyanebben a számban 1926-ban 4. helyezést, 1927-ben 5. helyezést ért el az Európa-bajnokságon.

A polgári életben a Magyar Királyi Belügyminisztériumnak alárendelt Újpest városi számvevőségén dolgozott és a versenyzéstől történt visszavonulását követően az Újpesti Torna Egylet vízilabdacsapatának volt az edzője. 1931-ben a Magyar Érdemkereszt IV. osztályával tüntették ki, és apja után volt jogosult a vízezi cím és jelző használatára. Halassy Olivér, a kiváló sportember rablógyilkosság áldozata lett.

Szakály Sándor
Semmelweis Egyetem

Ajánlott irodalom: *A sport krónikája.* Szerk. Walter Umminger. (A magyar vonatkozású sporttörténeti részt írta: Takács Ferenc) Bp., 1992.; *Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája (1895–1995).* Szerk. Kutassi László. Bp., 1995.; *Újpest lexikon.* Főszerk. Hirmann László. Újpest, 2002.; *Rózsalyigeti László: Magyar olimpiai lexikon 1896–2002, Kiegészítés Athén 2004.* Bp., 2004.

Horváth Mihály

(Szentés, 1809. október 20.–Karlsbad, 1878. augusztus 19.)

Horváth Mihály értelmiségi családban született. Alsó- és középfokú tanulmányait a szegedi piaristáknál végezte. 1825-ben a váci papnevelde hallgatója lett, ahol hittudományból bölcsészdoktori címet szerzett. 1831-ben külön pápai engedéllyel pappá szentelték. Ezt követően egy ideig több Pest vármegyei helységben káplán, majd főúri családoknál nevelő. Az 1830–1840-es években több történeti tárgyú munkájával országos hírnevet szerzett. A Magyar Tudós Társaság (az Akadémia) 1839-ben levelező, 1841-ben rendes tagjai soraiba választotta. 1844-től a bécsi Theresianumban a magyar nyelvet és irodalmat oktatta. Állásától 1847-ben megvált, miután hatvani prépost-plébános lett. 1848 júliusában V. Ferdinánd csanádi püspökké nevezte ki (felszentelésére azonban sohasem került sor). A forradalom és szabadságharc lelkes hívévé szegődött, és 1849-ben, a Függetlenségi nyilatkozat után a Szemere-kormányban elvállalta a vallás- és közoktatásügyi tárca irányítását.

A szabadságharc leverését követően előbb az országban bujdosott, majd külföldre sikerült menekülnie. Az osztrák haditörvényszék távollétében halálra ítélte, és jelképesen fel is akasztatta.

A magyar katolikus egyház kiközösítette, és a papi hivatal gyakorlásától eltiltotta. Nyugat-Európa különböző városaiban 18 évig élt száműzetésben (1856-tól Brüsszelben). Ott folytatta történetírói kutatásait, a brüsszeli levéltári anyag alapján egy magyar diplomáciatörténeti dokumentumkötetet állított össze. Száműzetésének éveiben készítette el és adta ki magyar történelmi szintéziseit, melyekben részint a reformkor történetét, részben pedig a magyar nemzet történetét dolgozta fel az 1848–1849. évi szabadságharccal bezárólag.

Csak a kiegyezés után térhetett vissza Magyarországra. Ezt követően bekapcsolódott a szellemi és politikai életbe. A Magyar Történelmi Társulat és az MTA II. osztálya elnökévé, a Kisfaludy Társaság tagjai közé választotta. Politikusként Szeged egyik kerületének, majd Deák Ferenc halála után a Budapest-Belváros országgyűlési képviselője lett.

Liberális szemléletű történeti kutatásaiban különösen újszerű volt a magyarországi ipar és kereskedelem három évszázados történetét feldolgozó nagy ívű műve, és az 1514. évi parasztháborúról írott könyve. Ezekre és a magyar történelemről írott négykötetes összefoglalására (1792-ig) a liberális, a haladást kereső szellemiség, az eszmék és irányzatok kidomborítása, a történeti kor és a személyiség kölcsönhatásának, az ok-okozati tényezők feltárása, beható vizsgálata, a történeti tények mesterei csoportosítása, egy-egy korszak árnyalt ábrázolása a jellemző. Későbbi szintéziseiben (a reformkorról, az 1848–1849. évi forradalomról és szabadságharcról, Magyarország történetéről) korának modern liberális álláspontjáról védelmezte a történeti alkotmányt, az ország önállóságát és függetlenségi törekvéseit. Eletművével megvetette az alapjait a 19. századi modern magyar történetírásnak.

Horváth Mihály,
Canzi és Heller, Pest, 1864 körül
MNM

Sóds István

MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Horváth Mihály: *Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások*. Vál., sajtó alá rendezte és a bev. tanulmányt írta: Pál Lajos. Bp., 1986. (Történetírók Tára); Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. Debrecen, 2000. (Történelmi Kézikönyvtár)

Hutýra Ferenc

(Szepeshely, 1860. szeptember 6.–Budapest, 1934. december 20.)

Hutýra Ferenc

Kurzweil, Budapest–Balatonfüred, 1920 körül
MNM

sértéspertis elleni védőoltási eljárás kidolgozásával. Több száz tudományos közleménye mellett terjedelmes szakirodalmi alkotása a legjelentősebb. Remekműve, a *Háziállatok részletes kór- és gyógytana*, melyet magyar nyelven írt meg három vaskos kötetben, majd hat német, két angol, egy olasz, egy spanyol kiadásban Marek József professzorral közösen jelentetett meg. A most már kétkötetes, gyönyörű színes képeket és pontos irodalmi adatokat tartalmazó hatalmas könyv, amelynek több mint ezeroldalas első kötete foglalja magában a fertőző állatbetegségeket. A *Hutýra–Marek* az összehasonlító patológusok leggyakrabban forgatott kézikönyve, amely világszerte alapműve lett az állatorvosképzésnek.

Hutýra tagja volt annak a szervezetileg ugyan nem létező, valójában azonban mégis élő Világakadémiának, az „Academia Eruditorum”-nak, amelybe a tudománynak olyan művelői tartoznak, akiknek hasznos tevékenysége az emberiség egészére kihat. Hutýra Ferenc volt az, aki az állatjárványok elleni szervezett küzdelmet a társadalmi célok szolgálatába tudta állítani.

Karasszon Dénes
Szent István Egyetem Állatorvosi Kar

Ajánlott irodalom: Manninger Rezső: *Hutýra Ferenc t. tag emlékezete*. Bp., 1944.; Karasszon Dénes: *Hutýra Ferenc*. Bp., 1975.; Kapronczay Károly–Vizi E. Szilveszter (szerk.): *Híres magyar orvosok*. 1. köt. Bp., 2000.

Janus Pannonius

(Csezmice [?], 1434. augusztus 29.–Medvedgrad, 1472. március 27.)

Európai hírv humanista költőnk a kor szokásának megfelelően magának választotta latin nevét, melyen ismerjük. Bár néhol Csezmicei Jánosként is szerepel, családnéve és pontos születési helye máig bizonytalan.

Tizenhárom éves koráig otthon nevelkedett, apja korai halála után édesanyja, Vitéz Borbála taníttatta, majd 1447-ben nagybátyja, a váradi püspök Vitéz János anyagi támogatásával Itáliába küldték. Ferrarában, Guarino da Verona iskolájában sajátította el a humanista műveltséget, megismerkedett az antik szerzők műveivel, s görögül is megtanult. Már 15-16 évesen az ókori szerzők műveivel egyenértékű költészetet művelt. Ezekben az években főképp epigrammákat írt, mintája az ókori költő, Martialis volt. Szatirikus, élcelődő, vagy éppen erotikus témájú verseiben a ferrarai iskolában, barátai, diáktársai körében átélt élményeket írta meg, találó humorral, virtuóz latinsággal. Tanítójának, Guarinónak egy dicsőítő énekben állított emléket. Egy alkalommal, 1451-ben hazatért Itáliából Váradra, ezt a látogatást örökítette meg különösen szép *Bűcsű Váradtól* (Abiens valere iubet...) című elégikus versében. 1454-től jogot tanult Padovában. Sokszor megfordult Velencében, a gazdag helyi patriciusok körében, akik politikai céljaik propagálására verset is rendeltek tőle. Padovai mecénását dicsőíti claudianusi ihletésű epikus költeményében, a hexameteres *Marcellus-panegyricus*-ban.

A doktorátus megszerzése után visszatért Magyarországra. Az időközben Mátyás kancellárjává lett Vitéz János mellé került a királyi udvarba, nem sokkal később pedig megkapta a pécsi püspökséget. Elszakadva az itáliai ihlető környezet-től költői kedve alábbhagyott. Korábbi műveit csiszolgatta, rendezte kötetbe. 1465-ben a király Velencébe és Rómába küldte. Diplomáciai útja során új ismeretségeket is kötött, többek között a neoplatonista Marsilio Ficinóval. A követjáráson elkövethetett valami hibát, mert hazatérte után elveszítette a király támogatását, s ezzel együtt korábbi befolyását is. Az 1465–1468 közötti időszak legjelentékenyebb költői korszaka, ekkor születnek legismertebb versei, az *Egy dunántúli mandulafáról* (De amygdalo in Pannonia nata) című lírai epigrammája, melyben a fácska sorsával saját életének tragédiáját példázza, a súlyosbodó betegség és a halálfélelem árnyában íródott *Mikor a táborban megbetegedett* (De se aegrotante in castris), az anyja halálára írt siratóverse, vagy az újplatonizmus szellemében fogant *Saját lelkehez* (Ad animam suam), melynek a halandó testbe zárt halhatatlan lélek gyötrődése, szabadulása s újjászületése a témája.

Utolsó két évéből egyetlen verset sem ismerünk. Személyes sértettsége indította arra, hogy részt vegyen a Mátyás elleni összeesküvésben. Amikor erre fény derült, s a király elfogatta Vitéz Jánost, akkor Janus úgy döntött, Itáliába menekül. Útközben, a Zágráb közelében lévő Medvevárnál tüdőbajban meghalt 1472 tavaszán.

Janus Pannonius első kiadott munkája, a Panegyricus in laudem Baptistae Guarini Veronensis címlapja Bécs, 1512. OSZK

Lengyel Réka
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Kardos Tibor: *Janus Pannonius – egy költői életpálya*. Bp., 1972.; Bollók János: *Asztrális misztika és asztrológia Janus Pannonius költészetében*. Bp., 2003.; Jankovits László: *Accessus ad Janum*. Bp., 2007.

Jávor Pál

(Arad, 1902. január 31.–Budapest, 1959. augusztus 14.)

Jávor Pál
Schäffer Gy. fotószalon és fotóriport
iroda, Budapest, 1940
MNM

a lakáj. Kabos Gyulával forgatott filmjeinek köszönhetően (*Csinnya lány*; *Köszönöm, hogy elgázolt*; *Elnökkisasszony*; *Nászút féláron* stb.). Jávor a harmincas évek férfitideáljává vált: akár gazdálkodót, akár cigányozva, sírva vidádó dzsentrit, akár értelmiségit alakított, mindig „igazi magyar úr” volt. 1935-ben a Nemzeti Színházhoz szerződött, s végre kitörhetett a filmek miatt ráragadt bonviván szerepkörből. A korabeli erkölcsi normákhoz képest túlfűtött *Halálos tavasz* rengeteg tiltakozást váltott ki, a közönség mégis rajongott érte, akárcsak a többi, ekkoriban forgatott filmjéért (*A Noszty fiú esete Tóth Marival*; *Két fogoly*; *Dankó Pista* stb.).

1939-ben szerződtek *A dunai hajós* című német film főszerepére, felesége származása miatt azonban a Gestapo kiutasította őket Ausztriából. Magyarország német megszállása után politikai megnyilvánulásai, színésztársai elhurcolása miatti tiltakozása következtében vidékre kellett menekülnie, filmjeit betiltották. A nyilas hatalomátvétel után elfogták, a sopronkőhidai fegyházba, majd Németországba hurcolták.

Hazatérése utáni mellőzése miatt elkeseredve Amerikába indult turnéra 1946-ban. Végül 11 évet kellett az Egyesült Államokban töltenie. Nyelvi nehézségei miatt folyamatos kudarcok érték; reklámokból, turnékból és portáskodásból volt kénytelen megélni. 1957-ben végre hazatérhetett, elvállalta Várkonyi Zoltán *Sóbálvány* című filmjének főszerepét, betegsége miatt azonban ezt már nem tudta befejezni. 1959. augusztus 14-én hunyt el. Temetésén tízezrek kísérték, koporsójánál cigányprimások húzták kedvenc nótáit.

Slíz Mariann
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Jávor Pál: *Egy színész elmondja...* Bp., 1946.; Bános Tibor: *Jávor Pál* (Szemtől szemben). Bp., 1978.; Lukácsy Sándor: *Láttuk még... A Jávor. Filmvilág*, 1987/10.

Káldi György

(Nagyszombat, 1573. február 4.–Pozsony, 1634. október 30.)

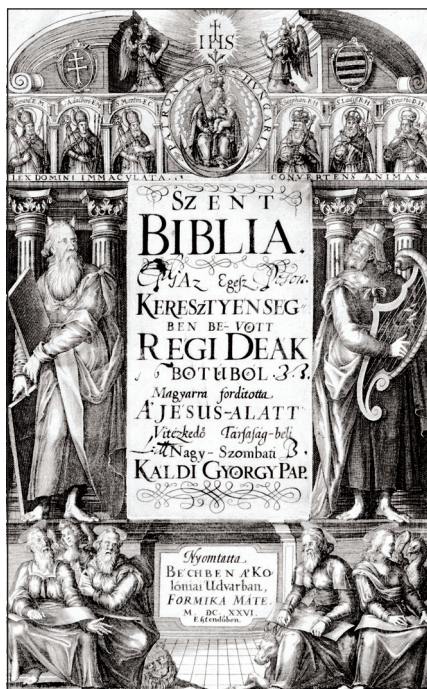
Káldi György jezsuita szerzetes, az ellenreformáció nagy hatású prédikátora, az első magyar nyelvű katolikus Biblia fordítója volt. Nagyszombatban született, gyermekkorában egy ideig Kutasi János esztergomi nagyprépost házában nevelkedett, iskoláit is itt végezte, majd Bécsben tanult teológiát. Pappá szentelték, majd 1598-ban Rómába ment, ahol belépett a jezsuita rendbe. Néhány évvel később hazatér, Erdélyben telepszik le, de Bocskai István és a protestáns törvényhozás távozásra kényszeríti. Tanít, s papként működik Bécsben, Olmützben, Brnóban, 1616-tól pedig Nagyszombatban. Később Bethlen Gábor észak-magyarországi hadjárata miatt rendtársaival el kell hagynia a várost, munkájukat majd csak 1621-től folytathatják újra zavartalanul.

Bethlen Gábor az 1620-as évek elejétől igyekezett jó kapcsolatot ápolni Káldival, mert azt szerette volna, hogy közvetítsen közte és a bécsi udvar között. 1623-ban történt az a számos korabeli képen, metseten is megörökített emlékezetes esemény, amikor Káldi személyesen beszélgetett el a fejedelemmel, s feltárta előtte törökbarát politikájának veszélyes következményeit. A következő év elején Bethlen több más jezsuitával együtt Bécsbe küldte, ahol kedvező kimenetelű tárgyalásokat folytattak a császárral köendő békeegyezményről és szövetségről.

A fejedelem, a királyi kamara és Pázmány Péter anyagi támogatása tette lehetővé, hogy 1626-ban Bécsben, 2000 példányban megjelent a *Szent Biblia*, a Szentírás katolikus szemléletű fordítása. Az 1590-ben kiadott Károli-féle Biblia protestáns körökben rövid időn belül nagy népszerűsége tette szert, ez indította arra a magyar katolikus egyházat, hogy elkészíttesse saját fordítását. Így tehát a rend megbízásából, valamint Pázmány ösztönzésére fogott bele ebbe a hatalmas munkába Káldi. 1605-ben Gyulafehérvárott, s 1607-ben készült el az első kézirat. (Ez ma Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárban található.) Ezt a szöveget a fordító természetesen többször is átdolgozta, tovább finomította a későbbiekben. A fordítás alapjául az 1546-ban a tridenti zsinaton a katolikus egyház hivatalos bibliájának nyilvánított *Vulgata* szolgált.

1625-ben Pázmány Péter támogatásával Pozsonyban kollégiumot és nyomdát alapított, az iskolának haláláig rektora volt. Prédikációi több kötetben jelentek meg. Káldi forráskezelése szerteágazó, alapos olvasottságának bizonyítéka. Pázmányhoz hasonlóan ő is behatóan tanulmányozta ellenfelei, a protestáns prédikátorok nézeteit.

Káldi György, kortársai véleménye szerint, a 17. század első felének egyik legkiválóbb szónoka volt. A katolikusok 200 évig az ő bibliafordítását használták, melynek stílusa nagy hatással volt a magyar irodalmi nyelv fejlődésére.

Káldi György bibliafordítása első kiadásának címlapja, Bécs, 1626. Ismeretlen művész rézmetszete
OSZK

Lengyel Réka

MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Nemeskürty István: *Magyar bibliafordítások: Hunyadi János korától Pázmány Péter századáig*. Bp., 1990.; Gyürki László: *A Biblia földje – A magyar bibliafordítások története*. Bp., 1998.; Gábor Csilla: *Káldi György prédikációi – források, teológia, retorika*. Debrecen, 2001.

Kozma Lajos

(Kiskorpád, 1884. június 3.– Budapest, 1948. november 26.)

Kozma Lajos műegyetemi irodájában
Ismeretlen fotográfus, 1940 körül
MNM

„Kozmát sokan álmodozó, idealista művésznek tartják, én realistának látom. Tudomásul vette az itthoni adottságokat és élt velük. Ez azonban nem azt jelentette, hogy engedett volna igényességéből. Állandóan feszegette a határokat: a korszerűség felé szorította megbízóit, és a magáéhoz hasonló igényességre, minőségre szoktatta az iparosokat. Ha valami aktuális ma Kozma példájából, akkor ez mindenképpen az” – írja Ferkai András Kozma Lajos építész munkásságát újraértékelő könyv rezüméjében, aki emellett iparművész és grafikus, műegyetemi tanár is volt. Életműve igen korán megkapta a magyar művészetben betöltött szerepéhez méltó elismerést.

Műegyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Franciaországi tanulmányútja után, 1910–1913 között Lajta Béla tervezőirodájában dolgozott és az Iparrajziskola Berendezés- és fémmunka-tervezési tanszékének tanára volt. 1913-ban megszervezte a belsőépítészettel foglalkozó Budapesti Műhelyt. Innen indult ki a szecesszióból kilábaló polgári lakás berendezésének letisztultabb átírása.

Eközben sokat foglalkozott a népművészettel, ekkori építészeti és grafikai munkái az erdélyi népművészet hatását mutatták. A népi barokkhoz és a népművészethez kapcsolódó grafikai munkáinak, illusztrációinak nagy részét a gyomai Kner-nyomda számára készítette. A magyar szecesszió egyik legeredetibb látásmódú képviselője volt.

Kozma pályája egyik legizgalmasabb fejezete 1930-as évekbeli építészeti és belsőépítészeti tevékenysége. Munkáinak sajátos kétarcúsága szinte végig megmaradt; egyszerre küzdött a tiszta formáért, a funkciók (építészeti terek) világos kifejezéséért, a formaszépség új megfogalmazásáért, s ugyanakkor, modernista kötődései ellenére megőrzött valamit a népi ihletésű, vaskosabb barokk formakincsből. Stílusát egy időben „Kozma-barokk”-nak nevezték (például a Rózsavölgyi zeneműbolt, 1913).

Stílusa mindinkább a funkcionalizmushoz közeledett, és számos modernista villát tervezett és néhány fontos magán megrendelésű bérházat, mint a Régiposta utcai lakóház vagy a Margit körúti Atrium mozi és bérház. A korszerű lakóépület- és enteriőrtervezésről vallott nézeteit az 1941-ben Zürichben, a Grisberger kiadónál német nyelven megjelent *Das neue Haus* (Az új ház) című kötetében fejtette ki.

1944 után Kozma már a Művészeti Tanács és a Fővárosi Közmunkák Tanácsának tagja, 1946-tól az Iparművészeti Főiskola tanára és igazgatója volt. Ez idő tájt készült fontos műve, a csepeli általános iskola, és ugyancsak ő építette át a volt Magyar Divatcsarnokot a Rákóczi-úton. 1947-ben újra műegyetemi tanár, azonban korai halála megszakította új lendületbe jövő életpályáját.

Aknai Katalin
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Kozma Lajos szám. *Új Építészet*, 1949. 2.; Kner Imre: *A könyv művészete*. Bp., 1957.; Koós Judith: *Kozma Lajos könyvművészete és alkalmazott grafikai*. Bp., 1961.; Beke László–Varga Zsuzsa: *Kozma Lajos*. Bp., 1978.; *Kozma Lajos modern épületei*. Szerk. Horányi Éva. Bp., 2006.

Kőrösi Csoma Sándor

(Csomakőrös, 1784. április 4. [?]-Darjeeling, 1842. április 11.)

Kalands életű utazónk egy székely faluban, Kőrösön született, ahol apja határőr szolgálatot teljesített. 1799-ben került a nagyenyedi kollégiumba, s mivel szüleinek nem volt pénze, tanítványokat vállalt, később pedig irodalmat, történelmet tanított az iskola tanáraként. 1815 augusztusától ösztöndíjjal három évet töltött Göttingenben, ahol keleti nyelvekkel (török, arab, perzsa) ismerkedett meg. Tanára a híres Johann Gottfried Eichhorn, orientalista tudós volt. Itt hallotta azt az elméletet, mely szerint a magyarok valószínűleg a régi kínai évkönyvekben gyakran szereplő ujguroktól származnak. Ekkor határozta el, hogy Ázsiába utazik és felkutatja a magyarok őshazáját.

1818-ban hazatért Nagyenyedre, a következő évben pedig – mivel rendes útlevelet nem kapott – kereskedőnek adva ki magát elhagyta az országot. Törökországon és Egyiptomon keresztül Bagdadba, majd Teheránba utazott. Többek közt Kabul és Szrinagar érintésével 1822 májusában eljutott Tibetbe. Találkozott a brit William Moorcrofttal, aki arra biztatta, hogy foglalkozzon a tibeti nyelvvel és irodalommal. Ajánlólevelet kapott a zanglaji kolostorba, ahol a láma segítségével tanulmányozta az ősi tibeti iratokat és a buddhista vallást. 1825–1826-ban Tetha zanszkári faluban, 1827 és 1830 között a phuktali kolostorban egészítette ki tanulmányait. Nélkülözve élt a Himalája hegyei között.

1831-ben Kalkuttába érkezett, s ettől kezdve a Bengáli Ázsiai Társaság könyvtárában dolgozott, tibeti–angol szótárát és nyelvtanát írta és készítette elő a kiadásra, valamint folyamatosan jelentek meg cikkei a társaság folyóiratában. 1833-ban lett a Magyar Tudós Társaság levelező tagja, a következő évben megjelent szótára és nyelvtana, s tagjai közé választotta az Ázsiai Társaság is. Ebben az időben már csaknem húsz nyelven írt és olvasott, hiszen időközben India és Tibet különböző nyelveit is elsajátította.

Később ismét megpróbálta valóra váltani eredeti célját, s 1842-ben elindult Közép-Ázsiába, ahol a magyarság őshazáját vélte megtalálni. Észak-Bengália mocsaraiban azonban elkapta a maláriát, és Darjeelingben áldozatul esett a trópusi láznak.

Ő volt az első kutató a világon, aki alaposan tanulmányozta és leírta a tibeti nyelvet és kultúrát. Nyelvtana, szótára, a buddhista vallást bemutató dolgozatai manapság is használt források a nyelv-, illetve vallástudományban, valamint a tibetológiában.

Művei első alkalommal 1885-ben, Duka Tivadar fordításában jelentek meg nálunk. A Bengáli Ázsiai Társaság épületében 1902-ben mellszobrot állítottak neki, a Darjeelingben a Társaság által emelt síremlék jobb oldalán az MTA 1910-ben emléktáblát helyezett el. A zanglaji kolostorban 1928-ban még ismerték a nevét. 1933-ban Japánban első európaiként buddhista szentnek nyilvánították. 1956-ban megalakult a nevét viselő Buddhológiai Intézet, 1967-ben pedig a Magyar Földrajzi Társaság róla elnevezett emlékermet alapított.

Lengyel Réka

MTA Irodalomtudományi Intézet

Élet után rajz Schœffl.

Ny. Walter H. F. Pestor.

Kőrösi Csoma Sándor
Schœffl Ágoston festménye után
Rohn Alajos litográfiája, 1850-es évek
MNM

Ajánlott irodalom: Baktay Ervin: *A messzeségek vándora*. Bp., 1960.; Baktay Ervin: *Kőrösi Csoma Sándor*. Bp., 1984.; Sárosi Ervin: *Zarándokúton Nyugat-Tibetben*. Bp., 1986.; Szilágyi Ferenc: *Kőrösi Csoma Sándor élete nyomában*. Bp., 1987.; Müllner András: *Kőrösi Csoma Sándor*. Bp., 2000.

Mattis Teutsch János

(Brassó, 1884. augusztus 13.–Brassó, 1960. március 17.)

Mattis Teutsch János
Ismeretlen fotográfus, 1902
MTA

Mattis Teutsch János festő, szobrász, grafikus, a 20. századi magyar festészeti avantgárd fontos alkotója. Budapesten az Iparművészeti Iskolába járt, majd a müncheni akadémia szobrász szakán tanult (1902–1905). 1906-tól 1908-ig Párizsban élt, 1908-tól a brassói ipariskolában a kispasztika és a stílustörténet tanára volt. Korai, természetű tájképeit, vallásos és etikai tárgyú kompozícióit egyre elvontabb képi ábrázolások követték. 1913-ban részt vett a Der Sturm budapesti kiállításán. 1915-től készített fekete-fehér linómetszetei sokszor egy tájélmény keltette érzelmi állapotot közvetítenek, színes faszobrait pedig a magyar expresszionizmus karakteres alkotásai. 1917-ben csatlakozott a Kassák-körhöz, aminek egyik legaktívabb tagja volt. Még abban az évben, a Ma első kiállítását az ő műveiből rendezték, és ekkor jelent meg a 12 linómetszeteiből álló albuma a Ma kiadásában. 1918-ban szerepelt a Ma művészeinek közös tárlatán, és ugyanekkor csatlakozott a berlini Abstrakte Gruppe der Sturm csoportosuláshoz. 1919-ben kapcsolatba került a kölni A bis Z csoporttal, később a weimari Bauhauszal. A Tanácsköztársaság idején Budapesten dolgozott, majd visszatért Brassóba. Képei egyre elvontabbá váltak, és nemcsak festett, hanem színezett agyag- és faszobrokat is készített. 1921-ben Berlinben a Sturm galériában állított ki Klee-vel, Archipenkóval és Chagallal közösen. Egyéni kiállítása nyílt Brassóban, ahol ezután műtermében évente mutatta be legújabb műveit. Noha 1919-től Brassóban élt, folyamatosan részt vett

különböző avantgárd szervezésű kiállításokon; a húszas évek közepén Rómában, Berlinben, Párizsban és Chicagóban is volt egyéni kiállítása.

Művészete az absztrakt expresszionizmussal, azon belül is a müncheni Der Blaue Reiter csoporttal áll szorosabb szellemi és stílári rokonságban. Eleinte ugyan világosan felismerhető képeiben a természeti inspiráció, később azonban a belső vízió által életre keltett, szuverén formák csaknem teljesen felszívják a tájképi elemeket. Húszas években készült akvarelljei, linóleummetszetei, olajképei, „Lélekvirágok” (vagy Lelki virágok) címmel szinte önálló sorozatot alkotnak, amelyek intenzív színezésű, az organikus és geometrikus formák áthatásából felfakadó, belső feszültségtől átitatott szerves formaképződmények.

1923-tól a romániai avantgárd mozgalom aktív résztvevője volt, 1925-től az *Integral* folyóirat munkatársa, 1924 végén kiállította műveit a Contimporanul első nemzetközi tárlatán Bukarestben, 1928-ban részt vett a berlini nemzetközi absztrakt kiállításon. 1928-tól a nyarakat Nagybányán töltötte. 1929-ben szerepelt a Képzőművészek Új Társsága (KÚT) kiállításán Budapesten és a romániai avantgárd utolsó nagy seregszemléjén az Arte nouă csoportosulás rendezésében Bukarestben. Az 1950-es évek elején visszatért a naturalisztikus életképekhez.

Aknai Katalin
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Szabó Júlia: *Mattis Teutsch János*. Bp., 1983.; Majoros Valéria: *Mattis Teutsch*. Bp., 1998.; Bajkay Éva–Jurecskó László–Kishonthy Zsolt–Tímár Árpád (szerk.): *Mattis Teutsch és a Der Blaue Reiter*. Budapest–Miskolc, 2001.

Mérei Ferenc

(Budapest, 1909. november 24.–Budapest, 1986. február 23.)

„Tudásomat illetően pszichológusnak vagyok elfogadva, de mindig pedagógus voltam. Mindig tanítottam” – vallotta magáról Mérei Ferenc.

1928-tól 1934-ig egy párizsi főiskolán, majd a Sorbonne-on tanult, a szociálpszichológus Henri Wallon tanítványaként. Hazatérve Szondi Lipót mellé került. Ő Wallon mellett Mérei másik mestere, ám politikai nézeteik különböznek, s amikor az alakuló Szondi-teszt biológiai ösztönértelmezésének helyébe Mérei társadalmi, „szociogenetikus” interpretációt állítana, útjaik végleg elválnak.

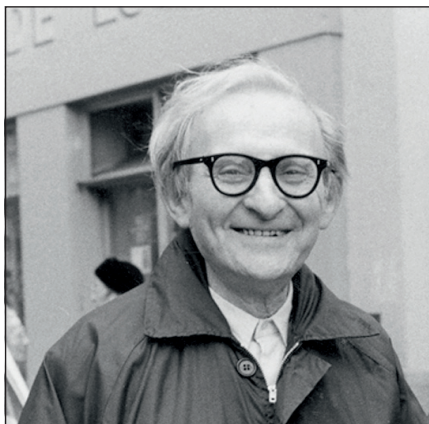
Munkaszolgálat, hadifogság után Mérei 1945-től 1950-ig a Székesfővárosi Lélektani Intézet, majd az Országos Neveléstudományi Intézet igazgatója. Részt vett a *Köznevelés* szerkesztésében, tankönyvek szerzője. Kossuth-díjas (1949). Ekkor íródott három fontos műve, *A gyermek világnézete* (1945), *Az együttes élmény* (1947) és a *Gyermektanulmány* (1948). Szociálpszichológiai kísérleteinek szakmai híre már ekkor elér egészen Amerikáig.

1950-ben a perifériára szorították, ’56-ban rehabilitálták. Ekkor hirdette meg a „szocialista felvilágosodás” programját, majd a forradalom idején az ELTE BTK Forradalmi Diákbizottságának tanár vezetője. November 4-e után részt vett a szellemi ellenállásban. 1958 őszén letartóztatták, a következő áprilisban a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetéséért tíz év börtönre ítélik. Odabenn, öngyógyításként, agyvérgörcs után kezdte írni *Lélektani naplóját*, melyet részletekben csempésztek ki a börtönből. Az 1963. márciusi amnesztiával szabadult, de az államvédelem haláláig megfigyelés alatt tartotta.

1964-től az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézet vezető pszichológusa. Laboratóriuma a magyar pszichológusképzés nem hivatalos centrumává, a *Vademecum* sorozat ötven füzetét (1965–1970) az oktatás egyik alapművévé lett. 1976-os nyugállományba kényszerítése után többek között önismereti és pszichodráma csoportokat vezetett. Lakásán informális magánegyetemet teremtett. Részt vett az MTA Irodalomtudományi Intézete szociálpszichológiai értékorientációs novellaelemzési vizsgálataiban, az ELTE bölcsészkarán irodalompszichológiai speciálkollégiumot tartott. Már súlyos beteg, 1982-ben lett a pszichológiai tudományok doktora.

Ebben az utolsó nagy korszakban születtek régi munkatársával, V. Binét Ágnessel közösen írt klasszikusai, a számtalan kiadást megért *Gyermeklélektan* (1970) és a fogalommal lett *Ablak-Zsiráf* (1971). Kiadásra kerülhetett szociometriai alapműve, a *Közösségek rejtett hálózata* (1971). Gyermekpszichológiai szempontból az általa írt *Szociálpszichológiai vizsgálatok az iskolában* (1974) és a társszerkesztésében készült *Iskolai osztályok szociálpszichológiai elemzése* (1976) kötetek említenődnek.

2008 óta nevét viseli a Fővárosi Pedagógiai és Pályaválasztási Tanácsadó Intézet, melynek 1945 után egyik vezetője, az 1970-es években külső munkatársa volt.

Mérei Ferenc
Családi felvétel, Párizs, 1978
MAGÁNTULAJDON

ifj. Tóth-Barbalics István

Könyvtárellátó Nonprofit Kft.

Ajánlott irodalom: Bagdy Emőke: Beszélgetés a 75 éves Mérei Ferencsel. *Pszichológiai Szemle*, 1985.; Bagdy Emőke–Forgács Péter–Pál Mária (szerk.): *Mérei Ferenc emlékkönyv*. Bp., 1989. [1990].; Borgos Anna–Erős Ferenc–Litván György (szerk.): *Mérei élet-mű*. Bp., 2006.

Mezey Mária

(Kecskemét, 1909. október 16.–Budapest, 1983. április 20.)

Mezey Mária
Wellesz Ella, 1935 körül
MNM

Mezey Mária közjegyző apja nyomdokain haladva jogásznak, később bölcsésznek készült Szegeden, korán ráébredt azonban, hogy igazi szerelme a színház. Ezért az egyetemet és férjét hátrahagyva a fővárosba utazott, hogy Rózsahegyi Kálmán magániskolájában kitanulja a színészmesterséget. 1931-ben, Miskolcon kezdte pályáját, majd két év múlva Pécsre, hamarosan pedig Budapestre szerződött. Játszott a Belvárosi, a Víg- és az Operettszínházban is. Kezdetben vígjátékokban lépett fel, Latabár Kálmán, Kiss Manyi, Gombaszögi Ella partnereként. 1941-es önéletrajzi könyve hatására azonban végre a komolyabb szerepek is rátaláltak (az első ezek közül Maugham *Színházának* Júliája), s hamarosan a filmipar is felfedezte tehetségét. Első filmje az *Aranyember* 1936-os feldolgozása volt. A második világháború idején Karády mellett ő volt a csábító démon megtestesítője, egy idő után azonban már fárasztotta ez a beskatulyázás, nagyobb kihívásokra vágyott. 1943-ban ennek ellenére egészségügyi okokra hivatkozva önként visszavonult a Tátrába.

1946-ban visszatérve ismét játszott színpadon, a *Három nővér* próbáin azonban többször rohamot kapott. Emiatt megbízhatatlannak titulálták, s a továbbiakban alig ajánlottak neki szerepeket, így kabarékban, bálókban lépett fel szanzonokkal, versekkel.

1952-ben *Bujdosó lány* című dramatizált népdalcsokrárt hamar levették a műsorról, ezért a színházat elhagyva előadássorozatot indított Tamási Áronnal és Lajtha Lászlóval. Miután a dalsokrot politikai okokból később be is tiltották, önálló előadásokkal járta az országot, sőt Torontóba és New Yorkba is eljutott. 1954-től az Operett, 1958-tól pedig a Madách Színház tagjaként dolgozott. Betegsége miatt azonban időnként le kellett mondania előadásait, így 1962-ben felbontották a szerződését, s csak két év múlva, a Nemzeti Színház színpadán térhetett vissza hivatásához. Itt ismét hatalmas sikereket aratott Aiszkühölsz *Orestészében* és G. B. Shaw *Warrenné mestersége* című darabjában.

A háború után alakja újra megjelent a mozivásznon is; összesen 45 filmet forgatott. A végzet asszonya szerepkörből végre kiszabadulva legjelentősebb sikereit a *Budapesti tavasz*, a *Nosztaly fiú esete Tóth Marival* és az *Édes Anna* szerepeiben aratta; az utóbbiért Töröcsik Marival megosztva a legjobb női alakítás díját is kiérdemelte az Usti-Nam Bladenben tartott csehszlovákiai filmfesztiválon. Utoljára 1970-ben, a *Csak egy telefon* című filmben láthatta őt a közönség.

1968-ban még egy rendkívül igényes turnéval kápráztatta el a torontói magyar közösséget, 1969-ben azonban a *Stuart Mária* címszerepét a Katona József Színházban egyre súlyosbodó betegsége miatt már át kellett adnia másnak, s a színpadnak is végleg búcsút kellett mondania. Ezután már csak ritkán, egy-egy televíziós vagy rádiós beszélgetésben tűnt fel; napjait folyóiratok számára készült írásokkal és vallásos elmélkedéssel töltötte, s *Vallomástöredékek* (1981) című önéletrajzi naplóján dolgozott. Utoljára 1980-ban lépett fel egy veszprémi gálaműsoron Babits *Zsoltár gyermekhangra* című versével. Hosszú betegeskedés után, 1983-ban hunyt el Budakeszin.

Slíz Mariann

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Mezey Mária: Pályámról. *Film, Színház, Muzsika*, 1959. november 6.; Barabás Tamás: *Mezey Mária*. Bp., 1990.; Gergely Ágnes: *A bujdosó lány*. Bp., 1982.

Radnóti Miklós

(Budapest, 1909. május 5.–Abda, 1944. november 9.)

Radnóti (Glatter) Miklós élete kettős tragédiával indult: születése anyja és ikertestvére életébe került, a veszteség tudata egész életében végigkísérte. Szülei az erdélyi Radnótról származnak, a költő ezért vette fel a Radnóti nevet. Egyetemi tanulmányait magyar–francia szakon Szegeden végezte.

1930-ban megjelent első verseskötete a *Pogány köszöntő*. 1931-ben elkobozták *Újmódi pásztorok éneke* című kötetét. Lírája két újabb kötettel gazdagodott: *Lábadózó szél* (1933) és *Újhold* (1935). 1934-ben házasságot kötött Gyarmati Fannival, aki korábbi és későbbi szerelmes verseinek is ihletője volt (*Tétova óda*, *Levél a hitveshez*). Mivel zsidó származása miatt tanári állásban nem helyezkedhetett el, magánórák adásából, szerény tiszteletdíjakból élt. 1935-ben szerkesztette a *Korunk* című antológiát. 1936-ban jelent meg pályája fordulópontjának tartott *Járkálj csak, halálraítélt!* című verseskötete. 1937-ben Baumgarten-jutalmat kapott. 1938-ban megjelent *Meredék út* című köteté. 1940-ben adta ki *Irek hava* című prózai írását gyermekkoráról. 1940 és 1943 között többször is behívták munkaszolgálatra. Műfordításai legjavát az *Orpheus nyomában* (1943) című kötetben gyűjtötte össze. 1944 májusában ismét munkaszolgálatos lett, a szerbiai Bor melletti Lager Heidenába került, ahol később jelentőssé vált verseit írta (*Hetedik ecloga*, *Razglednicák*, 1–4). 1944 szeptemberében erőltetett menetben hajtották őt és társait nyugat felé. A Győr melletti Abdán agyonlőtték 1944. november 9-én. Noteszába írt verseit exhumálásakor viharkabátja zsebében találták meg (*Bori notesz*). Posztumusz köteté a *Tajtékos ég* (1946).

Lírája a formabontó, a szabad verset kedvelő avantgárd jegyében indul. Korai verseit a bukolikus, vitalista, lázadó és erotikus hang jellemzi. Költői gyakorlatában fokozatosan halad a kötött forma felé, s kerül a Babits kezdeményezte értékörző, humanista keresztény újklasszicizmus vonzaskörébe. Jellemzője többek között az áldozatra való kiszemeltség tudata és vállalása (*Első ecloga*, *Gyökér*), az ellenséges, fenyegetett világban való méltóságteljes emberi tartás megvalósítása (*A la recherche...*), az egyensúlykeresés, az öröm, az élet szépségének és az idillt veszélyeztető tényezőknek egyidejű, feszültséggel teli bemutatása (*Erőltetett menet*). Kései költészetében nagy szerepet játszott a klasszicizmus formafegyelme, poétikai tudásának rutinos alkalmazása. Domináns témái a halálélmény, a hitvesi szerelem érzése (*Szerelmes vers az Istenhegyen*) és az intenzív, változatos tájélmény (*Istenhegyi kert*, *Cartes postales*), melyek végigkísérték pályáját. Esetében a forma egyben világnézet és állásfoglalás is, a barbárral, a káosszal szemben az esztétikum erejével kibontakozó rend mikrokozmoszát állítja szembe.

Horváth Zsuzsanna
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Radnóti Miklós és felesége
Zinner Erzsébet, 1940
MNM

Ajánlott irodalom: Pomogáts Béla: *Radnóti Miklós*. Bp., 1977.; Németh G. Béla: Tragikus hittevés a költészet mellett. In: *Kérdések és kétségek*. Bp., 1995., Szegedy-Maszák Mihály: Radnóti Miklós és a holocaust irodalma. In: *Irodalmi kánonok*. Debrecen, 1998.; *Erőltetett menet*. Szerk. Réz Pál. Bp., 1999.; Vilcesek Béla: *Radnóti Miklós*. Bp., 2000.; Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Bp., 2005.; Lapis József: „Másról igyekeztem írni” – Radnóti Miklós: *Tajtékos ég*. *Alföld*, 2006/4.

Selényi Pál

(Dunaadony, 1884. november 17.–Budapest, 1954. március 21.)

Selényi Pál a xeroxgéppel,
Ismeretlen fotográfus
ORSZÁGOS MŰSZAKI MŰZEUM

atóriumai felszerelés és precíziós mérleget gyártó céghez került. Amikor Pfeifer Ignác 1921-ben megszervezte az Egyesült Izzó kutatólaboratóriumát, Selényit az elsők között vette oda.

Selényi legjelentősebb ipari fizikai felfedezése a fénymásolás, a xerográfia volt. Ennek jelentőségét ő felismerte, sokat írt róla, itthon és külföldön is szabadalmaztatta, azonban sem Aschner Lipót, sem kollégái nem álltak ki mellette. Kézzel forgatott hengerre feszített viaszos papírlapon jó minőségű képeket állított elő, sőt kidolgozta a módszernek televíziós kép megjelenítésére alkalmas változatát is – a támogatás hiánya miatt ezzel azonban nem kísérletezhetett. Ugyanezen az elven oszcillográfot is szerkesztett, aminek előnye volt az, hogy a képet rögzítette.

1948-ban ugyan az MTA levelező tagjává választotta, de a fizikus társadalom nem tartott igényt munkájára. 1950-ben magántanári címet kapott, és az Eötvös Loránd Tudományegyetem kísérleti fizikai tanszékére került.

A fizikai alap kutatás körébe tartozik nagyszögű interferenciakísérlete. Erről így ír életrajzában: „máig is legkülönb munkám, melyet a szakirodalom számtalanszor idézett, és melynek eredménye, hogy a fényforrások elemi sugárzása pontosan úgy viselkedik, mint egy Herz-féle dipólusból kiinduló, minden irányban koherens gömbhullám.” Képrögzítési kísérletei (amelyeknek a jelentőségét senki sem ismerte fel) azt bizonyították, hogy egy alkalmas szigetelón (láthatatlan) töltéskép hozható létre, és ez a kép beporzással megjeleníthető. E munkának három alkalmazására is rámutatott: katódsugárcső ernyőjén kialakult kép rögzítése; képmásolás; képátvitel, ami a xerográfia őse, az előbbi alkalmazása televíziós kép kivetítésére. Selényi dolgozta ki azt a fénylemet, amely az alapját képezte a fényképezőgépek megvilágításmérőjének. A selénen egyenirányító működésére vonatkozó vizsgálatai nyomán sikerült jó minőségű egyenirányítókat gyártani, amiket azután évtizedekig igen széles körben alkalmaztak.

1954-ben ő állította össze azt a kötetet, amely Eötvös Loránd német nyelvű tanulmányait tartalmazza. Összegyűjtött munkái az Akadémiai Kiadó gondozásában jelentek meg, Bodó Zalán bevezető tanulmányával 1969-ben.

Füstöss László

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Ajánlott irodalom: A *Fizikai Szemle* 1954-ben közölt először róla visszaemlékezést, majd írásainak jegyzékét 1966-ban és 1967-ben adta közre. Az 1969-ben megjelent Selényi-kötetben újabb életrajzi feldolgozás készült róla, Bodó Zalán jóvoltából. A *Fizikai Szemle* 1985. évi 3. száma Selényi-émlékszáma.

Slachta Margit

(Kassa, 1884. szeptember 18.–Buffalo, N. Y. 1974. január 6.)

1906-ban szerzett német–francia szakos polgári iskolai tanári végzettséget. Farkas Edith és Korányi Sarolta hatására fordult érdeklődése a szociális kérdés, a munkásnők védelme felé. 1908. november 19-én elsőként csatlakozott a Farkas Edith által alapított Szociális Missziótársulathoz, melynek tagjai magánfogadalmat tettek, de akkor még nem éltek zárt szerzetesi életet. 1915-ben szociális iskolát nyitott, s ugyanezen évtől szerkesztette *A Keresztény Nő* című egyesületi folyóiratot. (1918–1922 között: *Magyar Nő. A keresztény feminizmus lapja.*) A Slachta által képviselt keresztény feminizmus egyrészt elhatárolódást jelentett a kor feminizmusának radikalizmusától, másrészt szemben állt a konzervatív, a nőt kizárólag családanyaként és a házi tűzhely őrkeként elképzelő uralkodó közfelfogással.

Slachta Margit
Gách Marianne, Budapest, 1943
MNM

1918-ban lépett be a Keresztényszociális Néppártba, s október 28-tól a párt „női tagozata”, az általa szervezett Keresztény Női Tábor vezetője lett. Az 1920. március 25-én tartott pótválasztásokon a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja jelöltjeként Budapest I. kerületében – Magyarország történetében az első nőként – a Nemzetgyűlés képviselőjévé választották. Mandátuma lejártakor, 1922-ben Farkas Edith megtiltotta neki, hogy újra induljon a választásokon, sőt a következő évben több társával együtt a Szociális Missziótársulattól is eltanácsolta. Ekkor alapította a Szociális Testvérek Társaságát, melynek 1923–1930, majd 1932–1963 között főnöknője volt. A rendnek hamarosan Magyarországon kívül Franciaországban, Svájcban és az Egyesült Államokban is alakultak csoportjai. 1933-ban alapította meg munkásnők számára a Szentlélek Szövetséget (s szerkesztette 1934–1944 között ennek lapját, *A Lélek Szavát*; az ő hathatós közreműködésével nyílt meg 1937-ben a Katolikus Női Szociális Képző, az első szociális munkásokat képező intézmény. Már az 1930-as években nyíltan szembefordult a nemzetiszocialista eszmékkel, amelyeket összegegyeztetetlennek tartott a kereszténységgel, s fellépett a zsidók jogfosztása ellen. A szlovákiai zsidók deportálásának hírére 1943 márciusában a Vatikánban személyesen kísérelte meg cselekvésre bírni a pápát, majd Magyarország német megszállása (1944. március) után mintegy ezer zsidót bújtatott rendházai-ban még a nyilas hatalomátvételt (1944. október) követő hónapokban is.

A második világháború után a Polgári Demokrata Párt listáján lett ismét nemzetgyűlési (1945–1947), majd a Keresztény Női Tábor képviselőjében országgyűlési képviselő (1947–1949). A parlamentben a jogállamiság fenntartásának következetes szószólója volt, de legitimistaként elutasította a köztársasági államformát, keresztényként pedig a hitoktatás fakultatívává tételét és az egyházi iskolák államosítását. A kommunista hatalomátvétel következtében képviselőként egyre több retorzió érte (1947-ben 60 napra, majd 1948-ban kétszer hat hónapra kizárták az országgyűlésből), s a várható letartóztatás elől 1949 júniusában elmenekült az országból. Az Egyesült Államokban telepedett le. Kezdetben tiltakozó mozgalmat szervezett Mindszenty József esztergomi érsek bebörtönzése ellen, de politikai tevékenysége hamar elenyészett. A második világháború alatti embermentő munkáját Izrael állam 1985-ben Yad Vashem kitüntetéssel ismerte el, 1995-ben pedig megkapta a Magyar Köztársaság Bátorság érdemjelét.

Póto János
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: *Sugárzó élet. Válogatás Slachta Margit testvér gondolataiból.* Szerk. Söjtöry Ágota. Bp., 1993.; Mona Ilona: *Slachta Margit.* Bp., 1997.; Balogh Margit: A „keresztény” feminizmus. Slachta Margit (1884–1974) életútja. *História*, 2000/5–6.

Szalay Lajos

(Őrmező, 1909. február 26.–Miskolc, 1995. május 1.)

Szalay Lajos
Lugosi Lugó László, 1990 körül
MNM

Szalay Lajos a 20. századi magyar grafika egyik legnagyobb formátumú személyisége, festő.

Rajz tehetségére már kisiskolás korában megmutakozott: háborús gyerekkrajzaival Bécsben szerepelt kiállításon 1917–1918-ban.

Művészi pályáját festőként kezdte, azonban elég hamar kiderült, hogy a tus- és tollrajz Szalay igazi médiuma. Tanult a miskolci művésztelepen és főiskolai tanulmányai szünetében kilenc hónapot (1930–1931) Párizsban töltött, ahol elsősorban Picasso művészetét tanulmányozhatta. 1947-ben Párizsban dolgozott, majd 1948-ban UNESCO ösztöndíjjal Argentínába ment, ahol 1949 és 1960 között a tucumáni Egyetemen és a Buenos Aires-i Képzőművészeti Főiskolán tanított. A magyar grafikus generációkra elsősorban a *Genesis* című művével hatott az 1960–1970-es években.

1954-ben Párizsból Argentínába telepedett, ahol rövidesen a Művészeti Akadémia professzoraként oktatott. Az 1956-os magyarországi eseményekről alkotott elképzeléseit itt, hazájától több ezer kilométeres távolságban öntötte vizuális formába. „Kiállításával azonban kivívta maga ellen befogadó hazájában meghatározó politikai szerepet játszó argentin kommunista értelmiségi elit ellenszenvét, ami ismét arra készítette, hogy új otthont keressen magának.” (Sümegei György) Így költözött New Yorkba 1963-ban, ahol 1988-ig, végleges hazatelepüléséig élt.

New York-i periódusa (1960–1988) után visszatért Miskolcra (a város később díszpolgárává választotta). Szociálisan elkötelezett, morális tartást sugalló rajzai a hétköznapi életből, a Bibliából és a mitológiákból merítik a témájukat. Az indulati fűtöttség párosul az általa megújított egyéni rajz-nyelv, figurális rajzstílus megteremtésének a szándékával. A pusztas vonal, a fekete tus vékony vagy vastagodó-összetorlódo hajlítása olyan sajátos megoldásokat hozott, amely már az 1940-es években egyéni rajzstílusként rögzült. Az illusztrált könyvet hathatósabb vizuális produktumnak gondolta, mint a kiállításokat, így az önálló rajz-könyvet – mint a művek adekvát megjelenését – Szalay honosította meg a magyar művészeti könyvkiadásban. Magyar- és világirodalmi alkotások, versek, regények és drámák illusztrálása mellett készített könyvborítókat, színes könyvtáblákat (Magyarországon elsősorban a Singer és Wolfner Kiadónak). Amikor 1988-ban hazatelepült, akkor 450 rajzát magyarországi múzeumoknak ajándékozta.

Aknai Katalin
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Sümegei György: *Rajz és irodalom, Szalay Lajos illusztrációiból*. Bp., 1999.; Sümegei György: Szalay Lajos argentinai periódusa (1948–1960). In: *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, Miskolc, 2000. *Filmek:* Újra itthon, MTV, 1980; Töviseim befelé nőttek, MTV, 1990

Szeder Fábían

(Csáb, 1784. június 23.–Füss, 1859. december 13.)

Szeder Fábían a füssi plébánia falán látható emléktábla tanúsága szerint „a bencés rend komáromfüssi jószágkormányzója, kora egyetemes kultúrájának munkálója: tanár és nevelő, irodalmár és gazdasz, a magyar nyelv művelője, a palócság első szakavatott kutatója, az evangélium szerinti emberség terjesztője” volt.

Működésének számos területe közül említésre méltó a magyar nyelv alapszabályainak lefektetése, tisztaságának megőrzése terén végzett munkássága; a magyarországi palócság történetének kutatása; valamint kertművészete, melynek nyomai a pannonhalmi főapátság kertészetében napjainkig felfedezhetők. Az 1862-ben megjelent Czuczor–Fogarasi-féle *Magyar Nyelv Szótára* több mint ötvenezer, általa összegyűjtött szót és kifejezést tartalmaz. A palócokról szóló értekezései a *Tudományos Gyűjtemény* 1819., 1821. és 1835. évi kötetében jelentek meg. Több száz értekezést, verset, tanulmányt, színművet írt és fordított, melyek nagyobb része kéziratban maradt. Műveinek bibliográfiája Kemenes Illés összeállításában, a pannonhalmi rendtörténetben található meg.

1803 novemberében lépett be a Szent Benedek-rendbe. 1808-ban lett áldozópap, majd ezt követően rögtön meg is kezdte tanári működését Esztergomban, ahol 1812-ig a retorika tanára volt. 1812-ben a győri főgimnáziumban tanár, majd egy évre rá igazgató lett. 1814-től 1816-ig a soproni főgimnázium igazgatójaként működött. 1817-ben Dömölkön (Celldömölk) apátsági hitszónok volt, azután visszatért Győrbe (1818), majd Nagyszombatba (1820) gimnáziumi igazgatónak. 1825-ben Komáromban, 1827-ben Esztergomban volt igazgató, ahol 1828-ban indította meg az *Uránia* című folyóiratot, melynek hat évig szerkesztője, számos írásának szerzője volt.

„1831-ben Pannonhalmára jövék Paedagogica, Didactica, Methodica ‘s Aesthetica Professorának. A’ pénz, ásvány, (...) gyűjteményt, mint annak örje rendelem el. A’ közel 33 holdnyi kertnek művelésére is ügyelek. Ez is természetes kertre változik lassanként által. Ezen esztendőben neveztettem ki a’ magyar tudós társaság levelező tagjának” – írta naplójában. Az 1830-ban megépült pannonhalmi főkönyvtár berendezése, a könyvek katalógizálása jelentős részben az ő munkája. Csaknem hatvenezer kötetet lajstromozott. A többkötetes katalógus kéziratban maradt ránk, csakúgy, mint érem- és ásványgyűjteményének jegyzéke. 1841-ig a levéltárat is ő felügyelte. Ekkor került jószágkormányzóként Füssre, hogy 1859-ben bekövetkezett haláláig a rend csallóközi javait kezelje.

A Felvidéken rendszeresen megemlékeznek róla a csábi „Szeder Fábían élete és életműve nemzetközi konferenciák”, illetve a füssi „Szeder Fábían-napok” keretében. Csábon utcát neveztek el róla. Szeder Fábían sírja a füssi temetőben található.

Szeder Fábían

Ismeretlen művész olajképe, 19. század közepe
PANNONHALMI BENCÉS FŐAPÁTSÁG

Nagy Ágota
Magyar Mezőgazdasági Múzeum

Ajánlott irodalom: *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története.* Szerk. Sörös Pongrácz. Bp., 1916.; Csáky Károly: Emlékezés Szeder Fábían tudós szerzetesre. *Remény*, 1994. V. évf. 31.; Sólymos Szilveszter: *Ezer év száz bencése.* Pannonhalma, 1997.; W. Nagy Ágota: „Az időt okosan használni...” Bp., 2000.

Szép Ernő

(Huszt, 1884. június 30.–Budapest, 1953. október 2.)

Szép Ernő
Halmi Béla, 1930 körül
MNM

egészen ellentétes hangulatot kelteni az olvasóban. Melankolikus lemondással teli, megbocsátó attitűdű verseiből mély humánus, szociális együttérzés árad.

Darabjaiban, melyek közül máig a legismertebb a *Lila ákác*, szintén előtűl lírai alkata. Jeleneteiből hiányoznak a szereplők nagyobb összecsapásai, a komoly elméleti alapotottságú társadalmi problémafelvetések, inkább a szereplők lelki eseményeit, érzelmi-hangulati változásait mutatja be.

A francia tárcanovellák példáján kierielt novelláiban, kisebb terjedelmű prózai munkáiban – akárcsak költeményeiben – megelevenedik a modern nagyváros élet minden apró-cseprő eseménye és lakója, a maga örömeivel és szomorúságaival. Ahogy Krúdy jellemezte írásait: „oly drágálatosak, gyengédek és leheletszerű elgondolások, mint egy igazi költő feljegyzései”. A második világháború előtti és alatti emlékeiről a fasizmus idejét idéző, emlékező karcolataiban vallott (*Emberszag*).

Bíráói éppen azt vetették a szemére, hogy művészetéből hiányoznak a nagyobb témák, a letisztultabb és egyértelműbb fájdalmak vagy boldogságok. Többen megírták róla, hogy senki, még legjobb barátai sem vették egészen komolyan. Az elmúlt évtizedekben az irodalomtörténet és az olvasók azonban újra felfedezték, s mindinkább a korai modern abszurd egyik jelesének minősítik. Talán csak Krúdy látta meg igazi arcát, mikor azt írta róla: „A nem boldog és a nem meglegedett költők közül való.”

1984-től a róla elnevezett jutalmat évente az a legjobb pályakezdő író kapja, akinek drámáját az előző évadban mutatták be vagy adták ki.

Császtyay Tünde
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Szép Ernő: *Úriemberek vagyunk*. Válogatott elbeszélések. Szerk., bev. Réz Pál. Bp. 1957.; Szép Ernő: *De kár...* Szerk. Réz Pál. Bp., 1976.; Purcsi Barna Gyula: *Szép Ernő*. Bp. 1984.; *Járok, kelek, megállok*. Szép Ernő válogatott művei. Vál., utószó Tandori Dezső. Bp., 1984.; Vida Lajos: *Szép Ernő-könyv*. Szép Ernő élet- és pályarajza. Bp., 2007.

Vikár Béla

(Hetes, 1859. április 1.–Dunavecse, 1945. szeptember 22.)

„a milleniumi kiállításon kifüggesztett tábla, Fehér László balladájának Vikár fonográf felvételeiről lejegyzett dallamaival: a népdalkutatás új korszakának virradatát jelentette” (Kodály Zoltán, 1951).

Vikár Béla nem volt muzsikus, a kottairást is alig ismerte, tudományos igényű folklórkutatásával és az új csodatechnika, a fonográf értő használatával mégis ő tette a legnagyobb hatást a magyar zene 20. századi fejlődésére. Bár a Magyar Tudós Társaság már a reformkorban megfogalmazott célokat a magyar népköltés és népdal világának tudományos igényű feltárására, ám a nyelvi kutatás nagyon hamar elszakadt a dallamok rögzítésétől. A negyvenes években Erdélyi János első nyomtatásban megjelent népdalszöveg publikációi – pedig akkor már több száz gyűjtött dallam birtokában lehetett – alig tartalmaztak dallamlejegyzéseket. Így a később egyre szaporodó népszerű kottás füzetekben továbbra is keveredtek az eredeti népi dallamok a magyaros műdalokkal, divatos nótákkal, sőt igény is alig támadt arra, hogy a népdalok szétválogatása, hiteles elemzése, ízléses, zenei feldolgozása és kiadása megtörténjen. Ebbe a hiátusba tört új utat Vikár ötlete: a parasztok által elmondott szövegek és énekelt dalok viasztekerceken történő rögzítése. A somogyi

Vikár Béla
Vigh Bertalan olajfestménye, 1931
MNM

község, Hetes szülötte kitűnt iskolai eredményeivel. 1877-től a budapesti Tudományegyetemen jövődó kutatásai tudatában választotta a nyelvészeti és irodalmi szakokat, ahol a világnyelvek (angol, német, francia) elsajátítása mellett tanulmányozta a kis nemzetek (finn, norvég, észt, grúz) irodalmát és nyelvtörténetét is. 1889-ben az Országgyűlés gyorsírójaként lett köztisztviselő, majd a hivatalnak – 1921-ben történt nyugdíjazásáig – vezetője. Alkotó tevékenysége kétfelé ágazott: egyfelől műfordítóként tolmácsolta számos nemzet eposzát, irodalmi alkotásait, másfelől folklóristaként szenedélyesen járta-kutatta, elsősorban a somogyi falvakat, s jegyezte le a hallott népköltéseket, eredeti népi szövegeket. *Kalevala*-fordítása (1909), Ruzstaveli grúz nemzeti eposzának – *A párdücbőrös lovag* – magyarra ültetése (1917), vagy La Fontaine összes meséjének adaptálása (1926) a magyar műfordítás irodalom máig legjelesebb alkotásai közé tartoznak.

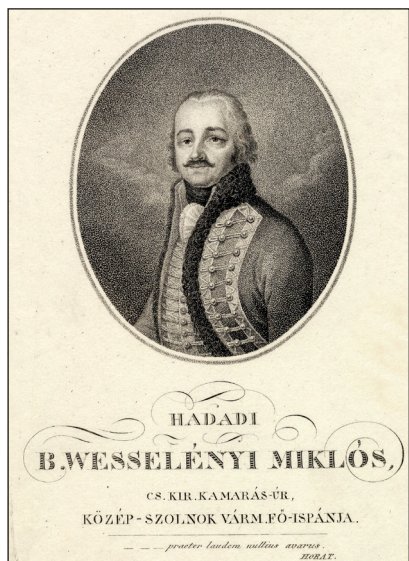
Néprajzkutatóként eleinte gyorsírási tudását használta fel a szövegek dokumentálására (*Somogy megye népköltése*, 1905), azonban 1895-től – Európában elsőként – már fonográf felgyűjtött népzenei anyagot. Gazdag típusváltozatokat felmutató viaszhengerei, tudományos világszenzációt jelentő módszere nemcsak az 1900-as párizsi vilákkiállítás aratott kiemelkedő szakmai sikert, hanem az egyetemes népzene-kutatásnak is új irányt adott. Többek között Kodály Zoltánnak és Bartók Bélának is, akik 1905-től már muzsikusként folytatták gyűjtőmunkáját. Vikár hatalmas hagyatékából később a sztenografált szövegeket Gergely Pál fejtette meg, a fonográf felvételek dallamait Bartók Béla kottázta le. Vikár alkotó munkája mellett jelentős közéleti szerepet is vállalt: 1896-tól a Néprajzi Társaságnak volt főtítkára, később pedig megalapítója a Lafontaine Irodalmi Társaságnak.

Szirányi János
Bartók Béla Emlékház

Ajánlott irodalom: Volly István: *Vikár Béla Somogyban*. Bp., 1959.; *Vikár Béla-bibliográfia*. Bp., 1984.; Vikár László: *Vikár Béla erdélyi népdalgyűjtése*. Bp., 1984.; Sebő Ferenc: *Vikár Béla népzenei gyűjteménye*. Bp., 2006.

Idősebb Wesselényi Miklós báró

(Zsibó, 1750. december 11.–Zsibó, 1809. október 25.)

Idősebb Wesselényi Miklós báró
Wagner József féstménye után
Johann Neidl rézmetszete, 1808
MNM

Idősebb Wesselényi Miklós báró a 18. század végi, 19. század eleji erdélyi országgyűlések egyik ellenzéki vezérszónoka, az éledező magyar színjátszás, irodalmi törekvések lelkes mecénása, drámaíró és nyelvújító, Kazinczy Ferenc jó barátja, számos legendás lovas- és vadászkaland hőse volt. A korabeli Erdély egyik legszínesebb egyénisége.

A Wesselényiek ősi birtokán, Zsibón látta meg a napvilágot. Neveltetését apja a kor jeles történetírójára, Cornides Dánielre bízta. A kolozsvári református kollégiumban tanult. 1769-ben abbahagyta tanulmányait és katonának állt. Több mint kilenc évi szolgálat után, kapitányi rangban 1778-ban kilépett a hadseregből. Ennek oka részben heves természete volt, mely gyakran sodorta összetűzésbe feljebbvalóival. Ellentmondásos személyiségére egyszerre volt jellemző az indulatosság és a lélek nagysága, a férfias, féktelen mulatozásra való hajlam és az irodalom, a filozófia, a művészetek iránti vonzódás. (A költő Petróczy Kata Szidónia dédunokája volt.) Indulatossága lett okozója élete egyik jelentős sorsfordulójának, kufsteini fogságának.

1781. október elején Wesselényi felfegyverzett jobbagyaival megtámadta (az aulikus) Haller József gróf gorbói birtokát, ahová két szolgálja menekült. Haller feljelentette birtokszomszédját a hatóságoknál. II. József, miután a kancellária tájékoztatta őt a „közébekegháborításának színét viselő merénylet felől”,

elrendelte a közkereset megindítását Wesselényi ellen. Az erdélyi Királyi Tábla bűnösnek találta őt, de csak pénzbírsággal sújtotta. Büntetését később súlyosbították: kétéves börtönre ítélték. A király 1784 őszén a kancellária javaslatára bizonytalan idejű fogságra változtatta a büntetést, s annak tartamát Wesselényi magaviseletétől tette függővé. Egyúttal elrendelte, hogy Wesselényi Kufsteinben töltsen a börtönbüntetését. Wesselényi ellenszögült az ítélet végrehajtásának: fegyvereseivel várta az őt letartóztatni akaró megyei hivatalnokokat. Ezért katonaságot vetettek be ellene, s 1785. február 12-én őrizetbe vették. A 18. századi „új Götz von Berlichingen” kegyelmi kérvényét II. József elutasította, és a „meghunásztkodott” bárót Kufsteinbe vitette. 1785. április 29. és 1789. december 15. között raboskodott a várbörtönben.

Miután kiszabadult, Wesselényi az 1790-es évek elejétől erdélyi rendi országgyűléseken az ellenzéki nemesség egyik vezéralakjaként, a nemzeti ügyek szószólójaként és a nemzeti kultúra, s mindenekelőtt a magyar színjátszás lelkes támogatójaként élte le életének utolsó két évtizedét. Anyagilag és erkölcsileg egyaránt felkarolta a magyar színjátszást. Megmentette a bukástól és a feloszlástól az 1792-től működő erdélyi magyar színtársulatot. 1797 és 1809 között ő volt a társulat vállalkozó igazgatója, és számos turnét szervezett a társaság számára. Maga is írt és fordított drámákat. Szomorújátékait zsibói kastélyában adatta elő.

Soós István
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Szilágyi Ferenc: *Id. báró Wesselényi Miklós*. Bp., 1876.; Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Bp., 1965.; Enyedi Sándor: *Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei*. Bukarest, 1972.

Winterl Jakab József

(Eisenerz, 1739. április 15.–Pest, 1809. november 23.)

Jacob Joseph Winterl 1739. április 15-én Eisenerzben született. Bécsben szerzett orvosdoktori címet, ezt követően orvosi gyakorlatot folytatott felső-ausztriai Steyrben, később a magyarországi bányavárosok főorvosa lett. 1770-ban kinevezték a kémia és botanika professzorává a nagyszombati egyetem újonnan létesített orvoskarán. Az 1777-ben Budára majd Pestre áttelepített egyetem botanikus kertjének létrejötté Winterl munkájának és anyagi áldozatvállalásának eredménye volt. 1784-ban egy rövid életű tudóstársaságot szervezett Gelehrte Gesellschaft in Hungarn néven. A társaság kiadványa csupán egyetlen számmal lépett olvasói elé, benne Winterl dolgozatával, a legkorábbi elektrokémiai cikkek egyikével.

1788-ban Winterl kiadta a pesti botanikus kert növényjegyzékét (*Index horti botanici universitatis Hungariae qua Pestini*), amelyben elsőként ismertette a közép-magyarországi flórát, s hetven új fajt is leírt. Tessedik Sámuellel együtt úttörője volt az alföldi gyümölcsfa-telepítésnek is.

Winterl az analitikai kémia területén olyan maradandó eredményeket ért el, mint a vízvizsgálat oxigénfogyasztásos eljárásának alkalmazása, a titrimetria meghonosítása vagy a rodános vasreakció leírása, neve azonban a dualisztikus kémiát megalapozó *Prolusiones ad chemiam saeculi decimi noni* (Élőkészületek a tizenkilencedik század kémiájához) című könyve kapcsán vált igazán ismertté. (A latin nyelvű művet Oersted fordította németre, és az adaptáció 1803-ban Regensburgban jelent meg.) Winterl a kémiai anyagokat sav-, illetve bázis-összetevőkre vezette vissza, s a savprincípiumot a pozitív, a bázisprincípiumot a negatív elektromosságnak feleltette meg. Rendszerének leghíresebb majd leghírhedtebb mozzanata az anyagok közös alkotórészeként interpretált andronia volt. Winterl még egy ilyen, az elemeknél egyszerűbb anyagot vélt felfedezni, a thelikét.

Műveire hivatkozott Oersted, Ritter, Davy valamint Schelling és Hegel is. Guyton de Morveau 1802-ben kétségbe vonta kísérleteinek megismételhetőségét. E bíráló, illetve Winterl saját művének kritikájára való felhívásai nyomán a dán akadémia pályázatot írt ki az andronia vizsgálatára, amiről végül a kor legjobb francia vegyészeti bizonyították be, hogy csupán különféle anyagokkal szennyezett kovász. A dualisztikus rendszer kísérleti igazolásának kudarca, amit az 1809-ben (valószínűleg november 23-án) elhunyt Winterl már nem ért meg, aláasta a *Prolusiones* szakmai hitelét, ugyanakkor nem tette kérdéssé Winterl Jakab József minden eredményét. Valós tudománytörténeti helyét az elektromosságtan jelenségeivel is számoló rendszer kiépítésének törekvése jelöli ki, amelynek révén az elektrokémia egyik előkészítőjévé vált, és a természet poláris erőit középpontba állító romantikus természetfilozófia képviselőire (főként Schellingre és a fiatal Oerstedre) is hatást gyakorolt.

Winterl Jakab József
Emlékkönyv a M. Kir. Orvoskar múltjából
illusztrációja, Budapest, 1896
FSZEK

Gurka Dezső

Tessedik Sámuel Főiskola

Ajánlott irodalom: Priszter Szaniszló–Kádár Zoltán: *Az élővilág megismerésének kezdetei hazánkban*. Bp., 1992.; Szabadváry Ferenc: *A magyar kémia művelődéstörténete*. Bp., 1998.; Gurka Dezső: *A schellingi természetfilozófia és a korabeli természettudományok kölcsönhatásai*. Bp., 2006.

A Nemzeti Évfordulók Titkársága

A Nemzeti Évfordulók Titkársága 2003 februárjában a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma szervezeti egységeként alakult meg. Jelenleg a kulturális tárca háttérintézményében, a Balassi Intézetben gazdossa nemzeti évfordulóink ügyét. Korábban az államalapítás 1000., majd Kossuth Lajos születése 200. évfordulója megünneplésének szervezésére jöttek létre bizottságok – eseti jelleggel. Az új titkárság létrehozásával biztosított az évfordulókban rejlő erkölcsi, közéleti üzenetek szervezett és színvonalas közvetítésének, az évfordulós civil kezdeményezések felkarolásának és összehangolásának a folytonosságát.

A Magyar Millenniumot és Kossuth Lajos születése bicentenáriumát követően 2003-ban Deák Ferenc születésének 200. és a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulója emelkedett ki nemzeti évfordulóink sorából. 2004-ben Balassi Bálint születésének 450. évfordulójáról emlékeztünk meg, 2005-ben pedig, egyik legnagyobb költőnket, József Attilát ünnepeltük születésének 100. jubileuma alkalmából. A megemlékezések tartalmasságáról és sokszínűségéről a tömegtájékoztatási eszközök útján is értesülhetett az ország.

A 2006-os évben ünnepeltük Bartók Béla születésének 125. évfordulóját. A jubileum gazdag hazai programkínálata mellett a világ számos távoli pontján is megemlékeztek világhírű zeneművészeinkről, zenetudósainkról. 2007-ben az első szabadon választott miniszterelnökünk, Batthyány Lajos gróf születésének bicentenáriumát, és nagy zenepedagógusunk, Kodály Zoltán születésének 125. évfordulóját ünnepeltük. A 2008-as év Mátyás király trónra lépésének 550. évfordulója alkalmából a Reneszánsz Éve volt Magyarországon, mely lehetőséget teremtett e jelentős szellem- és kultúrtörténeti mozgalom újrafelfedezésére, újraélésére.

2009 a Tehetség Éve. A jubileumi év emblematikus alakja a magyar felvilágosodás és reformkor meghatározó egyénisége, a 250 éve született Kazinczy Ferenc.

A nemzeti évfordulókhoz kapcsolódó szervezési, koordinációs feladatokat a Nemzeti Évfordulók Titkársága látja el. A titkárság tevékenységi körébe tartozik az évfordulókhoz kapcsolatos pályázatok kiírása és lebonyolítása, az érintett tárcák, önkormányzatok és társadalmi szervezetek adott emlékévvvel kapcsolatos tevékenységének koordinációja, illetve az évfordulók népszerűsítése.

Ez a kiadvány, amelyet a Tisztelt Olvasó kezében tart, a Nemzeti Évfordulók Titkársága által indított sorozat hatodik része, amely évente bemutatja a kultúra, a tudomány, a közélet és a sport különböző területeinek jeles hazai évfordulóit. Rövid kitekintés keretében ismertetjük az európai uniós és a környező országok legfontosabb évfordulóit is. Elsősorban a kultúra területén működő intézményeknek és civil szervezeteknek kívánunk ily módon tájékoztatást nyújtani.

A felsorolt évfordulók az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, a Magyar Tudománytörténeti Intézet, az MTA Történettudományi Intézet és az MTA Irodalomtudományi Intézet képviselőiből álló szerkesztőbizottság javaslatai és döntése alapján kerültek be a kötetbe. A válogatás alapjául szolgáló évfordulós lista és a felhasznált képanyag összeállításában nagy segítséget nyújtott a celldömölki Kresznerics Ferenc Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum.

A titkárság a hazai és nemzetközi évfordulókhoz kapcsolatos aktuális hírekről, programokról honlapján keresztül nyújt tájékoztatást.

A Nemzeti Évfordulók Titkársága elérhetőségei:

www.emlekev.hu

Telefon: (+36 1) 38 15 186

Fax: (+36 1) 38 15 193

E-mail: emlekev@bbi.hu

További évfordulók

ABAFI (Aigner) Lajos (Nagyjécsa, 1840. február 11.–Budapest, 1909. június 19.) **könyvkereskedő és -kiadó, irodalomtörténész, szerkesztő, lepketudós.** A lelkes „öreg múzeumi könyvtári napidíjas” német polgári családból származott, magyarul nehézkesen beszélt. Számos német vagy német nyelvű városban dolgozott könyvkereskedőként, saját üzletét 1869-ben nyitotta meg Pesten. 1859-ben kezdődött irodalomtörténeti tevékenysége (*Az elégiáról*, 1869; *A magyar népdalról*, 1872; *Mikes Kelemen*, 1872), 1876-ban bevásárolták a Petőfi Társaságba. Ekkor indította a *Figyelő* című irodalmi lapot, amely az akadémiкусellenes Új Nemzedék publikációs fóruma lett. Szerkesztette a *Magyar Könyvészet* (1869–1870), a *Magyar Könyvesház* (1875–1890), a *Nemzeti Könyvtár* (1878–1890) sorozatot és az első könyvészeti szakfolyóiratot, a *Corvinát* (1878–1894). 1900-ban publikálta *A szabadkőművesség története Magyarországon* című kézikönyvét. 1895–1899 közt megjelen-tette és szerkesztette a *Rovartani Lapokat*, s megírta a magyar lepkészet máig két alpművét (*A lepkészet története Magyarországon*, 1898; *Magyarország lepkéi*, 1907). (*Császtrvny Tünde*)

ALVINCZI Péter (Nagyenyed, 1570 k.–Kassa, 1634. november 22.) **református prédikátor, író, teológus.** Nagyváradon tanult, három évig Pázmány Péter iskolatársa volt. Később Németországban, Olaszországban folytatta tanulmányait. 1602-ben tért haza Heidelbergből, a következő évtől váradi első prédikátor, 1604-ben a bihari egyházmegye esperese lett. 1605-től Kassai prédikátor, valamint Bocskai István udvari papja Nagykerekiben. A szabadságharc alatt Bocskai, majd Bethlen Gábor állandó tanácsadója. A *Querela Hungariae, Magyarország panasza* (Kassa, 1619) című politikai röpirat szerzője, melyben az országot sújtó szerencsétlenségekért a katolikusokat okolja. Az 1610-es években Pázmány nagy hitvitázó ellenfele. (*Lengyel Réka*)

ANGSTER József (Kácsfalu, 1834. július 7.–Pécs, 1918. június 9.) **orgonaépítő mester,** önálló műhelyét 1867-ben nyitotta meg Pécsen. 1869-ben készítette el a pécsi zsinagóga orgonáját, 1876-ban pedig a kalocsai székesegyházét, ekkor érdemelte ki a „Kalocsai érsek orgonaépítője” címet. 1890-ben a Kálvin

téri templom, öt évre rá a győri székesegyház, 1896-ban a kassai székesegyház, 1904-ben a budapesti Szent István-bazilika orgonáját készítette el. 1886-ban *Az orgona története, lényege és szerkezete* címmel írt szakkönyvet. Az 1896-os millenniumi kiállításon alkotásait Nagy Aranyéremmel tüntették ki. Később gyermekei is bekapcsolódtak a munkába, a cég 1899-től „Angster József és Fia Orgona és Harmónium Gyár” néven működött. (*Gazda István*)

ÁNYOS Pál (Nagyesztergár, 1756. december 8.–Veszprém, 1784. szeptember 5.) **költő.** Iskoláit Komáromban, Győrött, Veszprémben és Pápán végezte. 16 évesen lépett be a pálos rendbe, a nagyszombati egyetemen Dugonics András és Katona István tanította. 1777-ben az egyetemmel együtt Pestre költözött, részt vett az irodalmi életben. Barátságot kötött Barcsay Abrahámmal és a testőrök körével. Ő az első szentimentális költő irodalmunkban. A világi boldogság megéneklése mellett költészetében ott kísért a mulandóság árnya. Költészete változatos, személyes hangvételű, a felvilágosodás kori líránk Csokonai előtti időszakának egyik legjelentősebb szerzője. 1780-ban pappá szentelték, világias életformája miatt felettesei a felsőelefánti kolostorba rendelték, ahol a remeteségben testileg, lelkileg össze-roppant. 1784-ben halt meg, 28 éves korában. (*Ajkay Alinka*)

BALOGH Béla (Debrecen, 1909. augusztus 26.–Budapest, 1971. február 12.) **gépészmérnök, hajótervező,** műegyetemi tanár. A budapesti Ganz Hajógyár szakembereként számos folyam-tengerjáró, folyami vontatóhajó, úszó-daru tervezője. Hajótipusait a külföldi szakirodalomban is követendő példaként ismertették. (*Sipka László*)

BARNA Izsó (Pest, 1859. szeptember 4.–Budapest, 1944. [?]) **karmester, zeneszerző.** Vérbeli színházi muzikus volt: népszerű daljátékok, operettek, népszínművek, énekes bohózatok, életképek és nóták szerzője, miközben több mint fél évszázadon át a magyar színi előadások ünnepelt karmestere. Szegény családba született östehetség, aki autodidakta erőfeszítéssel (és szép basszus hangjának köszönhetően) jutott el a Népszínház kórusába,

majd lett növendéke a Zeneakadémiának. Itt Volkmann Róbert és Nikolikts Sándor tanítványaként szerezte meg zeneszerzői és karmestéri diplomáját. 1883-tól egymást követték színházi sikerei, hosszabb-rövidebb ideig vezényelt Aradon, Szegeden, Győrött, a Vígyszínházban, majd húsz esztendőn át a Népszínházban. A Millennium évében az ő díjnyertes ünnepi nyitányával avatták fel a Vígyszínházat. Olyan kiváló színészekkel, primadonnákkal működött együtt, mint Blaháné, Pálmay Ilka, Küry Klára, Hegyi Aranka és nem utolsósorban Fedák Sári. Túl hetvenedik évén is teljes aktivitással dolgozott, előbb az újonnan megnyílt Blaha Lujza Színházban, majd, amíg a háború alatt lehetett, a Városligeti Színkörben. Hosszú és sziporkázóan színes életútja az 1944-es vészterhes idők budapesti bombázásakor ért véget. Munkásságával, közel húsz színpadi művével örök zenei emléket hagyott maga után. Fő művei: *A szoknyás hadnagy* (1885), *A Paradicsom* (1893), *Časanova* (1902), *Blaháné* (1926), *A király házasság* (1930). (Szirányi János)

BÁRÓCZI Sándor (Ispánlaka, 1735. április 11.–Bécs, 1809. december 24.) író, műfordító. Erdélyi kisnemesi családból származott, a nagyenyedi ref. kollégiumban tanult. 1761-től a bécsi m. testőrség tagja, 1806-ban vonult nyugalmába. A testőrökkel együtt a felvilágosodást hirdette. Elsősorban franciából és németből készített fordításokat (pl. Marmontel: *Erkölcsei mesék*), amelyekkel meghonosította a franciás, könnyed, választékos elbeszélőstílust. 1790-ben röpiratot adott ki név nélkül a magyar nyelv ügyében (*A védelmezett magyar nyelv*). Műveit a nagyenyedi kollégiumra hagyta örökül. (Ajkay Alinka)

BÓBIS Gyula (Kecskemét, 1909. október 7.–Budapest, 1972. január 24.), birkózó, olimpiai bajnok, MÁV alkalmazott. Tízévesen kezdett el sportolni a nyolcgyermekes vasutas családban született Bóbis Gyula, aki a kecskeméti református gimnáziumban, majd a kereskedelmi iskolában tanult. Előbb a Kecskeméti TE labdarúgója volt, majd bátyja hatására birkózni kezdett. Budapesten a VI. kerületi leveinte birkózóknál az olimpiai bajnok Keresztes Lajos volt a nevelőedzője. Később a Magyar Athletikai Club (MAC), majd a Budapesti Vasutas Sport Club (BVSC), (egy időben Budapesti Lokomotív Sport Egyesület) versenyzője volt. 1936-ban résztvevője a berlini olimpiai játékoknak, de helyezetlen. 1937-ben a

müncheni Európa-bajnokságon nehézsúlyban, szabadfogásban harmadik helyezett, 1939-ben az oslói Európa-bajnokságon kötöttfogásban, nehézsúlyban bronzérmes. 1946-ban az Európa-bajnokságon félnehézsúlyban, szabadfogásban negyedik helyezett. 1948-ban, a londoni olimpián szabadfogásban, nehézsúlyban olimpiai bajnok. 1950-ben a stockholmi világbajnokságon kötöttfogásban, nehézsúlyban második helyezett. 1935 és 1951 között örvenszer szerepelt a magyar birkózó válogatottban. A kötöttfogásban és a szabadfogásban, nehéz- és félnehézsúlyban összesen huszonháromszoros magyar bajnok, és öt csapatbajnoki címnek is részese. A Nemzetközi Birkózó Szövetség (FILA) 1971-ben a szövetség érdemrendjével tüntette ki. Gyermekei közül Ildikó három olimpiai ezüstérmes nyert női törvívásban. (Szakály Sándor)

BODOLA Lajos Pál (San Pier D’Arena, Itália, 1859. október 9.–Budapest, 1936. június 28.) a geodézia műegyetemi professzora 1896 és 1912 között, akadémikus, akinek nevéhez szögprizma és szögtükör feltalálása is fűződik. 1891-ben Eötvös geofizikai méréseihez ő vezette el a csillagászati megfigyeléseket. Neki is köszönhető, hogy az Eötvös-inga elindult sikeres útján. Geodéziai műszereit, köztük szintezőműszerét az 1900-as párizsi világkiállításon aranyéremmel tüntették ki. Foglalkozott a mérési hibák elméletével, s a geodéziát a közelítő matematika fejezeteként kívánta tárgyalni. A mértékekről a századfordulón megalkotott magyar törvény tervezetének kidolgozója. 1923-tól a Nemzetközi Súly- és Mértékbizottság titkára, majd tiszteleti tagja. (A. Szála Erzsébet)

BORNEMISZA Péter (Pest, 1535. február 22.–Rárbok, 1584 tavasza) író, prédikátor. Tanulmányait Kassán kezdte, majd külföldön folytatta: járt Padovában, 1558-ban Bécsben kiadta Elektra-átdolgozását (*Tragoedia magyar nyelven az Sophocles Élektirájából*), Wittenbergben Melanchton tanítványa volt. 1564-ben Balassi Bálint nevelője és udvari prédikátor lett Zólyomban. Az 1570-es évek elején Galgócon, majd Semptén volt lelkész Julius Salm gróf szolgálatában; Semptén nyomdát is működtet. Belefog terjedelmes prédikációs könyvébe (*Postillák*). 1578-ban megjelent, *Ördögi kisírtetek* című könyve miatt egyházi bíróság elé került, de a könyv visszavonását megtagadta. Parókiájáról számúzték, a Balassiak detrekői várában, majd Rárbokon élt haláláig. (Lengyel Réka)

BOTTYÁN János (Vak Bottyán) (Esztergom, 1640/44 [?]-Lőrincváta, 1709. szeptember 26.) **kuruc tábornok**. Kisnemesi származású, jezsuita kollégiumban is nevelkedő ifjú hamar végvári katona lett (Sellye). Részt vett a török elleni felszabadító harcokban, Buda visszavívásában is. 1695-től ezredes. 1704-től tartozott II. Rákóczi Ferenc táborába. 1705 legelején felszabadította a Dunántúlt. A kuruc haderő legnépszerűbb tábornoka volt. (*Szász Zoltán*)

CHYZER Kornél (Bártfa, 1836. január 4.–Budapest, 1909. szeptember 21.) **orvos, zoológus, közegészségügyi szervező**, a járványellenes küzdelem egyik vezéralakja, a hazai fürdőügy fejlesztője, akadémikus. 1868-tól az Országos Közegészségi Tanács jegyzője, 1869-től Zemplén vármegye főorvosa, 1892-től a Belügyminisztérium közegészségügyi ügyosztályának vezetője. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek egyik szervezője és történetük megírója. Az egészségügyre vonatkozó, 1854-től alkotott törvények és rendeletek gyűjteményes kiadását ő készítette el. (*Kapronczay Katalin*)

CSERHÁTI Sándor (Győr, 1852. szeptember 14.–Magyaróvár, 1909. április 13.) **tanár, mezőgazdasági szakíró**. A magyaróvári akadémia után Halléban és Lipsceben tanult. Óvárott ő vezette be a tantervbe a növénynemesítés tantárgyat. Irányította az akadémia kísérleti telepét. Egyik alapítója a *Mezőgazdasági Szemlének* és szakírója a *Köztelek* című lapnak. Kezdeményezője és első vezetője az Országos Növénytermesztési Kísérleti Állomásnak. Különös figyelmet fordított a helyes növénytermesztésre, a talajművelésre és a talajerőpótlás elméleti és gyakorlati kérdéseire. Fontosabb írásai (*Az okszerű talajművelés alapelvei*, 1896; *Általános és különleges növénytermelés*, 1900–1901) is ebben a tárgykörben születtek. (*Estók János*)

DOBROVITS Aladár (Budapest, 1909. október 15.–Budapest, 1970. április 3.) **művészettörténész, egyiptológus, muzeológus**, egyetemi tanár, a művészettörténeti tudományok doktora, az ókori Kelet kutatásának kiváló képviselője. A budapesti Tudományegyetemen végzett, 1934-ben doktorált az ókori keleti népek történetéből. A Szépművészeti Múzeum Antik Osztályán dolgozott, 1936-ban és 1939-ben a Louvre egyiptomi osztályán gyakornok. 1939-ben közreműködött a Szépművészeti Múzeum első egyiptomi kiállításának rende-

zésében. 1945-ben amerikai, utána francia hadifogságba került. 1946-ban érkezett haza. A Szépművészeti Múzeum Antik Osztályának vezetője lett (1949), majd egyetemi magántanár. 1949-től az Iparművészeti Múzeum főigazgatója, 1958-ban az Okortudományi Társaság egyik alapítója. Tudományos munkássága elsősorban az ókori Kelet művészetének, irodalmának, vallásának és filozófiájának kérdéseire terjedt ki, e tárgyban több tanulmánya és cikke jelent meg. Munkássága kiterjedt a modern művészetelmélet és az iparművészet elvi kérdéseire is. (*Aknai Katalin*)

DOMANOVSZKY György (Budapest, 1909. szeptember 3.–Budapest, 1983. február 3.) **művészettörténész, etnográfus**, a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi tanár. Domanovszky Sándor történész fia, Endre festőművész, és Ákos könyvtáros testvére. Budapesten doktorált 1936-ban művészettörténetből, néprajzból és keresztény régészetből. 1940–1945-ben a Néprajzi Múzeum igazgatója, 1957–1959-ben főigazgatója volt. Több egyetemen és főiskolán tanított. Kutatási területei: népművészet, iparművészet, kerámia-történet. Közel 100 cikke, könyve jelent meg angol, francia, német, orosz, svéd és szlovák nyelveken. Fontosabb művei: *Magyarország egyházi faépítészete* (1936); *Magyar pásztorművészet* (1944); *Népi bútorok* (1964); *Magyar népi kerámia* (1968); *A magyar nép díszítőművésze* (1981). (*Aknai Katalin*)

EMBER Győző (Stájerlakanina, 1909.–Budapest, 1993. december 1.) **történész, levéltáros**, az MTA tagja 1932-ben történelem–latin szakon szerzett diplomát a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1933-ban doktori diplomát szerzett. 1936-tól megszakítás nélkül a Magyar Országos Levéltár munkatársaként dolgozott. 1949-től közel három évtizedig a levéltár igazgatója illetve főigazgatója. Vezetése alatt került sor a levéltár iratanyagának rendezésére és leltárszerű feldolgozására. Történészként főleg a 16–18. századi magyarországi kormányzat és közigazgatás, valamint a török kori hódoltság nyugati irányú magyar külkereskedelmének történetét kutatta. (*Soós István*)

FEJÉR Lipót (Pécs, 1880. február 9.–Budapest, 1959. október 15.) **matematikus**, akadémikus, a kolozsvári és a budapesti tudományegyetem professzora. A klasszikus matematikai analízis iskolateremtő tudósa volt. Húszéves,

amikor a Fourier-sorok összegzésére vonatkozó új eljárása a Francia Tudományos Akadémia folyóiratában megjelent, és lett ennek kapcsán a francia Becsületrend lovagja. Fontos eredményeket ért el a trigonometrikus sorok elméletében, az interpolációelméletben és a konstruktív függvénytanban. Riesz Frigyeszel közösen kidolgozta a konform leképezések alaptételének ma ismert legrövidebb bizonyítását. Kiváló magyar matematikusok generációit nevelte fel, művésze volt a matematikának. Összegyűjtött munkái Turán Pál szerkesztésében jelentek meg 1970-ben. *(Szabó Péter Gábor)*

FEJTŐ Ferenc (Nagykanizsa, 1909. augusztus 31.–Párizs, 2008. június 2.) **publicista, politológus, történész.** A budapesti egyetemen került kapcsolatba az illegális kommunista mozgalommal. 1932–1933-ban bebörtönöztek, ezután a Szociáldemokrata Párt tagja, a *Népszava* munkatársa, a *Szép Szó* szerkesztője. 1938-ban újabb per elől Franciaországba távozik. 1944-től az AFP hírügynökség kelet-európai kommentátora, szerkesztője (1950–1974). 1947–1949-ben a párizsi magyar követség sajtófőnöke; szembeszállt a Rákosi-rendszerrel. Több nyugati baloldali lap munkatársa, a párizsi Politikatudományok Intézete kelet-európai szemináriumának igazgatója (1972–1982). A legtekintélyesebb nyugati magyar politikai publicista; történeti művei az 1956-os forradalmat, a kommunista berendezkedést, az ún. népi demokráciák világát ismertették meg korán a nyugati világgal. *(Szász Zoltán)*

FLÓR Ferenc (Váradolaszi, 1809. október 10.–Pest, 1871. július 7.) a „legmagyarabb magyar” **orvos, sebész és szülész-mester,** akadémikus. 1838-tól kezdődően Bugát Pállal együtt szerkesztette az *Orvosi Tár* című periodikát, 1840-től a Rókus Kórház főorvosa, 1847–48-ban igazgatója, majd 1861-től ismét főorvosa és igazgatója. Több alkalommal is betöltötte Pest város tiszti főorvosi posztját. 1847-ben az első között volt, aki éternarkózással operált. A szabadságharc idején a Hadügyminisztériumban az egészségügyi osztály vezetője, a honvéderosvi kar irányítója. 1849 júniusában Görgei Artúr leváltotta, és a tartaléksereg főorvosa lett. A szabadságharc leverése után börtönbüntetést szenvedett. Pest közegészségügyi állapotainak (vízvezeték-rendszerének, szennyvíz, vágóhíd) kiemelkedő szervezője. Balesetben hunyt el: 1871-ben a lóvasút halálra gázolta. Nevét kórház is őrzi. *(Kapronczay Katalin)*

FÖLDEVÁRY Károly honvédezered (Gyergyószentmiklós, 1809. november 26.–Cegléd, 1883. december 14). Az 1848–1849. évi szabadságharcban több csatában (Tábióbitske, Isaszeg, Vác, Nagysalló, Vácrétság és Debrecen) vitézül harcolt. A szabadságharc leverése után az osztrák hadbíróóság előbb halálra ítélte, majd az ítéletet 18 évi fogságra változtatta. 1850-ben kegyelmet kapott. 1862-ben Itáliába ment, ahol az itáliai magyar légió parancsnokává nevezték ki. Giuseppe Garibaldi oldalán tevékeny részt vállalt Itália felszabadításában. A kiegyezés után hazatért, és életének hátralévő éveit visszavonultan élte le. *(Soós István)*

GÁBOR Andor (Újnéppusztá, 1884. január 20.–Budapest, 1953. január 21.) **regényíró, költő, humorista, publicista.** Pályáját az 1910-es években sikeres kabarészerzőként kezdte a Nagy Endre-féle kabarében, dalokkal, tréfákkal szerepelt. Emellett sikereket ért el vígjátékaival, szatirikus regényeivel, versesköteteivel is. A polgári forradalom, majd a proletárdiktatúra híve lett, az 1930-as években moszkvai emigrációban élt. Hazatérte után részt vett az irodalom újjászervezésében, a kommunista sajtó egyik főalakja, a szatirikus *Ludas Matyi* című élclap megteremtője, főszerkesztője (1950–1953). Humora szatirikus, kritikai élű, a polgári élet ürességét bírálta, majd a lap politikai tartalmat nyert. *(Horváth Zsuzsanna)*

GOMBÁS Pál (Selegszántó, 1909. június 5.–Budapest, 1971. május 17.) **atomfizikus,** egyetemi tanár, Kossuth-díjas akadémikus. Budapesten, majd Kolozsvárott tanított, 1944-től a Budapesti Műszaki Egyetem professzora volt. Elsősorban az atom elektronszerkezetének statisztikus elméletével, az atomhő fizika kérdéseivel és a kvantummechanika közelítő módszereivel foglalkozott. Ezekben a témakörökben több alapvető kézikönyve jelent meg, amelyeket más nyelvekre is lefordítottak. Az Eötvös Loránd Fizikai Társulat tiszteletére díjat alapított. *(Abonyi Iván)*

GOTHARD Sándor (Herény, 1859. február 6.–Herény, 1939. július 16.) a fizika, a csillagászat, a technikai 19. század végi újdonságai (a telefon, a röntgen, a színeképelemzés, a Foucault-ingakíséret, a repülés, villamos erőművek) iránt érdeklődő **földbirtokos és ipari vállalkozó.** Jenő testvérel együtt csillagászati megfigyeléseket is végzett. 1882-től a gazdasági élet, a mezőgazdaság, az állattenyésztés,

a gépészet, a fegyverek, a csillagászat, a politika stb. témakörökben jelentek meg cikkei. A korszerű hazai mezőgazdaság népszerűsítője. Modern mezőgazdasági gépeket gyártott, mezőgazdasági kiállításokat szervezett. Az elsők egyike volt, aki hulladékgyaldalkodással is foglalkozott. (*Keszthelyi Sándor*)

HALMOS László (Nagyvárad, 1909. november 10.–Győr, 1997. január 27.) **zeneszerző, karmester, zenepedagógus.** A magyar egyházzene kiemelkedő alkotója, az iskolai kóruséneklés meghatározó tanáregyénisége, a zenei nevelés és ismeretterjesztés legendás mestere. Már diákként lett a nagyváradai székesegyház orgonistája, az egyházi zene elhivatott művelője. Zeneszerzői, egyházzenei, orgona- és karmesteri tanulmányait 1928–1931 között végezte a budapesti Zeneakadémián Siklós Albert, Unger Ernő, Bárdos Lajos, Harmath Artúr és Wehner Géza tanítványaként. 1953-ig egyszerre volt a Győri Székesegyház karnagya, a Hittudományi Főiskola, valamint 1946 és 1953 között a győri Állami Zenekonzervatórium tanára. 1956-tól nyugalmomba vonulásáig (1977) a győri Révay és a mosonmagyaróvári Kossuth Gimnáziumban tanított. Életműve hatalmas: közel kétezer opusa között egyaránt sorjáznak oratóriumok, kantáták, szimfonikus- és kamarazene-művek, zongora- és orgonadarakok, dalok és leginkább kórusművek. Vokális műveinek többsége egyházzenei alkotás (mottó, kantáták, latin és magyar nyelvű misék, oratóriumok), amelyeket főként a saját maga alapította kórusoknak komponált. (A Győri Székesegyház 1931-ben életre hívott Palestrina Kórusának több mint két évtizedig volt vezető karnagya.) Bár az 1950-es években koholt vádak alapján meghurcolták, kényszermunkára is ítélték, ám pedagógusként, népművelőként és alkotóként soha nem csüggedő odaadással hitt a muzsika, a zenei nevelés embert, ifjúságot, lelket nemesítő erejében. (*Szirányi János*)

HANKISS János (Budapest, 1893. szeptember 21.–Budapest, 1959. április 28.) **író, irodalomtörténész.** Egyetemi tanulmányait Budapesten, Genfben és Párizsban végezte. 1927-ben megszervezte, és 16 éven át a Debreceni Nyári Egyetem vezetője. Széles körű tevékenységet fejtett ki a magyar és a nemzetközi irodalomtudomány kapcsolatainak kiépítése érdekében. A *Helicon* (1937) című nemzetközi irodalomelméleti folyóirat alapító szerkesztője. Összehasonlító irodalomtudományi, irodalomtörténeti és zenetörténeti

tanulmányai mellett műfordításai jelentek meg. (*Horváth Zsuzsanna*)

HERVAY Gizella (Makó, 1934. október 14.–Budapest, 1982. július 2.) **költő.** Az ötvenes évek végén tanár, újságíró Bukarestben, 1961-ben férjhez ment Szilágyi Domokos költőhöz. 1976-ban átteleült Magyarországra, a Móra Könyvkiadó szerkesztője. Az 1960-as évektől jelennek meg kötetei (például *Virág a végtelenben, Lódenkabát Kelet-Európa szegén*). Szilágyi Domokos öngyilkossága, majd fiuk halála végleg összetörte; önkézével vetett véget életének. Tárgyas kifejezésmód, absztrakt-filozofikus szubjektív élménylíra jellemzi költészetét, személyes és közösségi megpróbáltatásairól ad számot verseiben. Hervay életművének szerves részét alkotják a Kobak-mesekönyvek. (*Horváth Zsuzsanna*)

HORVÁT István (Székesfehérvár, 1784. május 3.–Pest, 1846. június 13.) **történetíró, nyelvtudós,** egyetemi tanár 1815-ben a Széchényi Országos Könyvtár őre, 1820-tól haláláig pedig a könyvtár első őre. 1823-ben a pesti egyetemen az oklevél- és címertan helyettes, 1830-tól a magyar nyelv és irodalom kinevezett tanára. Az ifjúkorában felvilágosult eszmékért lelkesedő, nemzeti kérdésekben, és a magyar nyelv védelmében radikális nézeteket valló Horvát az 1820-as évek közepétől fokozatosan a kalandos, tudománytalan őstörténet felé fordult. Jelentős hatással volt a reformkor nemzedékének fiatalságára és korának magyar irodalmára. (*Soós István*)

HUSZÁR Máttyás (Kis-Herestyén, 1784. [?]-Nagyvárad, 1843. március 10.) a reformkor egyik kiemelkedő képzettségű **mérnöke és geodétája.** Munkásságát a Közép-Tiszavidéken kezdte, és (külföldi tanulmányok után) lugosi, majd nagyváradai kamarai mérnökként a Kőrösök és a Berettyó felmérését vezette, megírta e terület vízrajzi monográfiáját. Tervet készített a Tisza szabályozására is. Később a Maros, majd a Duna (Dévénytől Péterváradig terjedő) vízrajzi felmérését, az ún. Duna-mappációt irányította. Neves utódai – Vásárhelyi Pál, Lányi Sámuel és társaik – mellette dolgozva sajátították el a szakma gyakorlati fortélyait, az általa kidolgozott módszereket. A Duna-mappáció helyzetéről szóló beszámoló jelentését 1827. március 30-án magyarul nyújtotta be (latin vagy német helyett), ezért fekete bárány lett a Helytartótanács vízügyi szolgálata képviselői szemében. (*Sipka László*)

ILLÉSHÁZY István (1541. [?]-Bécs, 1609. május 5.) **diplomata, államférfi**, Bocskai István bizalmasa. 1573-tól Pozsony vármegye Alispánja, majd Liptó, Trencsén főispánja; 1593-tól gróf. 1603-ban alaptalanul felségárulási perbe fogják, ezért Lengyelországba menekül. 1605-ben csatlakozik Bocskaihoz. Követként nagy része volt a bécsi és a zsitvatoroki béke megkötésében. 1608-ban nádor lett. Naplója, levelezése a kor értékes, szép forrása. (*Szász Zoltán*)

IZABELLA (Jagelló) királyné (Krakkó, 1519. január 18.–Gyulafehérvár, 1559. szeptember 15.). Jagelló I. Zsigmond lengyel király és Bona Sforza milánói hercegnő leánya. 1539-ben ment feleségül Szapolyai (I.) János magyar királyhoz, aki azonban egy év múlva, röviddel fiuk, János Zsigmond születése után meghalt. Buda 1541. évi török elfoglalása után Szulejmán szultán a királynénak és gyermekének Erdélyt adta birtokul és székhelyül. 1541 és 1551 között a királyfi gyámjaként és a királyné helytartójaként Fráter György kormányozta a területet. A királyné 1551–1556-ig Lengyelországban tartózkodott, majd szultáni parancsra onnan visszatérve Erdélybe erős kézzel magához ragadta a kormányzást. Megszervezte a fejedelemség alkotmányos és közigazgatási alapjait, létrehozta a fejedelmi kancelláriát. (*Oborni Teréz*)

JÁNSZKY Béla (Ózd, 1884. július 19.–Budapest, 1945. november. 20.) **építész**. A budapesti Műegyetemen Schulek Frigyes tanítványa volt, később a Lechner Ödön kezdeményezte „magyar formanyelv és építőstílus” híve és követője. 1907-ben a pécsi országos kiállítás népművészeti pavilonjával aranyérmert nyert. Kós Károllyal együtt építette a zebegényi templomot. A kecskeméti művésztelepnek egyik alapítója 1912-ben. Főbb művei: kecskeméti kaszinó (1911), a szolnoki Hitelbank, a budapesti Puskin (azelőtt Forum) mozibelső kiképzése, az Uránia filmszínház átépítése, a szentgottárdi Iskolaszanatórium. Legfontosabb írása: *A magyar formatörekvések története építészetiünkben* (1929). (*Aknai Katalin*)

JORDÁN Károly (Pest, 1871. december 16.–Budapest, 1959. december 24.) **matematikus**, akadémikus, egyetemi tanár. Fő kutatási területe a valószínűség-számítás és a matematikai statisztika volt. Tanulmányozta a meteorológia, a geofizika és a kémia egyes kérdéseit is, műveiben következetesen szem előtt

tartotta a valószínűség-számítás gyakorlati alkalmazásait. 1905 és 1911 között a budapesti Földrengésszámoló Intézetnek volt a vezetője. Szabad idejében szívesen foglalkozott turisztikával és barlangkutatással. (*Szabó Péter Gábor*)

KÁROLYI Amy [Károlyi Mária] (Budapest, 1909. július 24.–Budapest, 2003. május 29.) **költő, műfordító**. 1940-ben első verseit Babits Mihály közölte a *Nyugat*-ban. Első érett kötete, *A harmadik ház* (1965). Költészetét a kozmikus és mitologikus távlat, a részletek pontos megfigyelése jellemzi. Rendkívül tudatos, tömören, puritánul fogalmazó költő, lírájában a játékos elemek is nagy szerepet játszanak. *Kulcslyuk-líra* (1977) című kötetével új kompozíciót alakított ki, a lírai montázst. A költészetet létértelmezésként, világmagyarázatként fogta fel. Weöres Sándor felesége, közösen is írtak gyermekkönyveket. (*Horváth Zsuzsanna*)

KAUTZ Gyula (Győr, 1829. november 5.–Budapest, 1909. március 27.) **közgazdász, politikus**, a modern nemzetgazdaságtan úttörője. Pesten jogot végzett, majd német egyetemeken tanult. 1851-től a pozsonyi, nagyváradi jogakadémián tanít pénzügytant, gazdaságtant. 1857-től a Műegyetemen, 1859-től a pesti egyetemen a közgazdasági tárgyak tanára. Országgyűlési képviselőként tagja volt a kiegyezést előkészítő bizottságnak. 1883-tól az Osztrák–Magyar Bank alelnöke, majd elnöke. Kiemelkedő szerepe volt az aranyalapú pénzügyi rendszer megteremtésében. Akadémikus (1860), a főrendiház tagja (1886). (*Szász Zoltán*)

KEMPELEN Farkas (Pozsony, 1734. január 23.–Bécs, 1804. március 26.) **feltaláló, polihisztor** alkotó tudós, a fonetika tudományának megalapítója, akinek nevéhez beszélőgép megalkotása is fűződik. Úttörő fonetikai vizsgálatairól 1791-ben jelent meg német nyelvű összefoglaló munkája az emberi beszéd mechanizmusáról (*Mechanismus der menschlichen Sprache*). Bécs kérésére a monarchia területén különböző műszaki kérdéseket oldott meg, és részt vett a nagyszombati egyetem Budára költöztetésének megszervezésében is. Játéknak szánt sakkozó gépét a világ számos országában megcsodálták. (*Abonyi Iván*)

KÉPES Géza (Mátészalka, 1909. február 1.–Budapest, 1989. augusztus 19.) **költő, műfordító**. A budapesti egyetemen szerzett német-magyar szakon diplomát, a báró Eötvös József Kollégium tagja. Sárospatakon tanított, majd

fordítóként dolgozott. Kétszer is Baumgarten-díjat kapott. 1945-től a Magyar Rádió osztályvezetője. 1954-ben megszervezte a Magvető Könyvkiadót. Többször kapott József Attila-díjat. Költészetét a műgond, a hatalmas művelődéstörténeti tudás mellett a spontaneitás is jellemzi. Jelentős műfordítói munkássága is. (*Horváth Zsuzsanna*)

KILÉNYI Ede (Edward KILENYI), id. (Békés, 1884. január 25.–Tallahassee, USA, 1968. augusztus 15.) **hegedűművész, zeneszerző, pedagógus.** A 20. század első évtizedeinek azon magyar muzsikuskiválóságaihoz tartozott, akiknek tehetségére még itthon figyelt fel a zenei közélet, tanulmányaikat szerte a nagyvilágban végezték, de a világsikert már Amerikában élték meg. Kilényi rövid ideig tartó budapesti zongora- és hegedűstúdiumait a kölni Zeneakadémián folytatta, zeneszerzést tanult Pietro Mascagninál Rómában, később pedig, már az amerikai Columbia Egyetemen, bölcsész doktorátust is szerzett. 1906-ban New Yorkban telepedett le, ahol amolyan zenei polihisztorként hamar hírnévre tett szert: egyaránt lett népszerű komponista és keresett pedagógus. (1915-től, mintegy öt éven át George Gershwin tanára, akit egyaránt tanított zongorára, partitúra-írásra, transzponálásra és hangszerelésre, miközben mindvégig bátorította saját zenei hangjának vállalására.) Alkotóként viszont egyre erőteljesebben kötődött a filmiparhoz: előbb mozizenekarok igazgatója, majd az 1920-as évektől Hollywood egyik legsikeresebb filmzene-szerzője. Pályája során *Az asszony, aki után a férfi vágyódik* című 1929-es német filmdrámát (főszerepben Marlene Dietrich és Fritz Kostner) követően, közel húsz amerikai nagyfilm zenéjét jegyzi. Zeneszerzői oeuvre-je több hegedűművet, vonósnégyest és színpadi kompozíciót is tartalmaz. (*Szirányi János*)

Kisfaludi Strobl Zsigmond (Alsórajk, 1884. július 1.–Budapest, 1975. augusztus 14.) **szobrász.** A két világháború közötti magyar szobrászat egyik legjelentősebb, kétszeres Kossuth-díjas alakja. Tanulmányait az Iparművészeti Iskolában, Strobl Alajos műtermében, illetve Bécsben végezte, de sokat utazott és dolgozott külföldön is (Anglia, Egyesült Államok). Az első világháború idején katonaportrékat készített. Számos monumentális alkotás, kisbronz, plakett és külföldi utazás jellemzi munkásságát. Angliában készített portréi igen népszerűvé tették. Egyik legismertebb műve a Gellért-hegyen álló *Felszabadulási emlékmű* (1947).

Több mint ötven alkotása áll hazai köztereken. A Magyar Nemzeti Galéria, a zalaegerszegi Göcsej Múzeum és külföldi gyűjtemények (British Múzeum, Ermitázs, Puskin Múzeum) őrzik műveit. (*Aknai Katalin*)

KONCSÁG Nándor (Varasd, 1703. [?]-Mexikó, 1759. [?]) jezsuita **hittérítő, utazó, földrajztudós.** 1730-tól Mexikóban, majd Kaliforniában élt, bejárta és feltérképezte működési területét. Leghíresebb *Diario de Viajes en California* című munkája spanyol, angol, német és francia nyelven több kiadást ért meg. Műve magyarul mindeddig nem jelent meg. (*Sipka László*)

KOVÁCS Béla (Patacs, 1908. április 20.–Pécs, 1959. június 21.) **politikus.** A négy polgári elvégzése után pincér szakképesítést szerzett, de a két világháború között 25 holdas birtokán gazdálkodott. Politikai karrierje gyorsan emelkedett: 1933-ban lett a Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt (FKGP) tagja, 3 év múlva már Baranya megyei főtitkára, 1939-től országos főtitkár-helyettese, és 1941-től a Magyar Parasztövetség főtitkára. A második világháború után az FKGP főtitkára, 1945–1946-ban négy hónapig földművelésügyi miniszter. Pártja érdekeit képviselve többször összeütközésbe került a kommunistákkal, ezért koncepciók vádak alapján a szovjet hatóságok 1947. február 25-én letartóztatták. Különböző magyarországi és ausztriai börtönökben tartották fogva, majd 1952-ben Moszkvában tárgyalás nélkül 25 év börtönre ítélték. 1955-ben szállították vissza Magyarországra, de a börtönből csak 1956 áprilisában szabadult. A forradalom alatt Nagy Imre kormányának földművelésügyi minisztere majd államminisztere, az újjáalakult FKGP elnöke. A forradalom leverése után többször tárgyalt Kádár Jánossal a politikai konszolidációról, de a kormányba nem volt hajlandó belépni. Az országgyűlési képviselőséget viszont elvállalta (1958–1959), érdemi tevékenységet azonban a börtönben szerzett, és ekkor elhatalmasodó betegsége miatt nem tudott kifejtetni. A szovjet hatóságok harminc évvel a halála után rehabilitálták. Letartóztatásának napja 2000 óta a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapja Magyarországon. Egész alakos bronzszobrát 2002-ben állították föl a budapesti Kossuth téren. (*Póty János*)

KOZMA Miklós (Nagyvárad, 1884. szeptember 5.–Budapest, 1941. december 7.) **katonatiszt, politikus.** 1904-ben avatták had-

naggyá a Ludovika Akadémián. Az első világ-háborúban századosként az orosz és az olasz fronton, majd a háború után néhány hónapig gróf Károlyi Mihály kormányának Hadügy-minisztériumában szolgált. 1919 júniusában belépett a szerveződő Nemzeti Hadseregbe, s 1920-ban már Horthy Miklós kormányzó Katonai Irodájának katonapolitikai referense. 1921-ben őrnagyként szerelt le, mert megbízást kapott a magyar félhivatalos hírszolgálat vezetésére. 1922–1935 között, majd 1937-től 1940-ig a Magyar Távirati Iroda elnöke. A tömegmédiát új műfajainak propagandisztikus hatását felismerve 1925-ben megalapította a Magyar Film Iroda Rt.-t és a Magyar Telefon Hírmondó és Rádió Rt.-t. A „médiabirodalmat” függetlenítette a mindenkori kormánytól, és európai színvonalúvá fejlesztette. Gömbös Gyula és Darányi Kálmán kormányaiban (1935–1937) belügyminiszter, s ugyanekkor a Nemzeti Egység Pártjának országgyűlési képviselője. 1934-től – minisztersége idejét leszámítva – a Felsőház tagja, 1940 szeptemberétől haláláig a visszacsatolt Kárpátalja kormányzó-i biztosa. (*Póto János*)

KÖVESLIGETHY Radó (Verona, Olaszország, 1862. szeptember 1.–Budapest, 1934. október 11.) **csillagász, fizikus**, egyetemi tanár, akadémikus, a Magyar Földrendési Számoló Intézetet és az egyetemi Földrendési Observatórium alapítója és igazgatója. A Nemzetközi Földrendési Szövetség főtítkára. Csillagászati spektroszkópiái kutatásai során Max Planckot megelőzve először adott a teljes hullámhossztartományban véges megoldást a feketetest sugárzásra. Wient nyolc évvel megelőzve felfedezte az eltolódási törvényt. (*Vargha Domokosné*)

LACZKÓ Géza (Budapest, 1884. december 3.–Budapest, 1953. december 1.) **író, műfordító**. A budapesti egyetem magyar–francia szakos hallgatója, az Eötvös Kollégium tagja. A Nyugat első nemzedékének novellistái közé tartozik (*A porosz levél*), emellett nagy képzettségű nyelvtudós, verseket, kordokumentumnak is értékes önéletrajzi trilógiát (*Noémi fia*, 1917), és történelmi regényeket (*Németh maszlaga, török áfium*, 1918) is írt. A novella műfajában Maupassant az eszményképe. Jellegetesen baloldali értelmiségi volt. Kiváló műfordítóként a francia irodalom alkotásait tolmácsolta. (*Horváth Zsuzsanna*)

LAKITS Ferenc (Pécs, 1859. február 19.–Pécs, 1919. június 24.) **matematika–fizika szakos**

tanár. Csillagászati végzettséget is szerzett. Szakmai gyakorlaton észlelt a hazai (Ógyalla, Múgyetem, Kiskartal) és külföldi (Göttingen, Berlin, Potsdam és Bonn) csillagvizsgálókban. 1885-től hivatalnokként dolgozott. Számos ismeretterjesztő cikket írt csillagászati, valamint más természettudományos kérdésekről. A középkori templomok keleti irányú tájolásának csillagászati kérdését elsőként ismertette. A csillagászat és a történettudomány összekapcsolásával kronológiai kutatásokat is végzett. Egy Bizáncban 891-ben feljegyzett napfogyatkozás (amely az év augusztus 8-án volt) alapján mondta ki, hogy a magyar honfoglalásra csak néhány évvel 891 után kerülhetett sor. Ezt a tényt a történészek – különféle történeti források feldolgozása alapján – igazoltnak tartják. (*Keszthelyi Sándor*)

LÓNYAY Menyhért (Nagylónya, 1822. január 6.–Budapest, 1884. november 3.) **politikus, közgazdász**, a dualizmus korának markáns államférfiúja; 1871-től gróf. Pesten tanult bölcsészetet és államtudományt, külföldön foglalkozott gazdaságtudományokkal. 1843-tól követ, 1847-től a *Pesti Hírlap* munkatársa. 1848-ban képviselő, majd pénzügyminisztériumi tanácsos, államtitkár. Francia emigrációból már 1850-ben hazatért, pénzüzetek elnöke, s gazdasági szakíró lett. Kiemelkedő szerepe volt az 1867. évi kiegyezés és kimunkálásában. 1867-ben magyar, 1870–1871-ben osztrák–magyar közös pénzügyminiszter, 1871–1872 között magyar miniszterelnök. 1858-tól az MTA tagja, 1871-től haláláig aktív elnöke. (*Szász Zoltán*)

LOSONTZI István (Szilasbalhás, 1709. [?]-Nagykőrös, 1780. március 29.) református **pedagógus**. Nagykőrösön és Debrecenben tanult, 1737-től Cegléden tanított, 1740-ben Utrechtben teológiai doktorátust szerzett. A következő évtől kezdődően Nagykőrösön a református kollégium (gimnázium) tanára, majd igazgatója 1769-es nyugalomba vonulásáig. Egyházi (templomi) énekeit először 1754-ben jelentette meg, amelyeket azóta is ismernek és használnak. Legismertebb munkája az először 1771-ben Pozsonyban Osterwald műve magyar fordításának függelékeként, majd 1773-tól önálló kötetek formájában, több mint 70 kiadásban közreadott *Hármas kis tiükör* című kötete. Ez a tankönyv a magyar anyanyelvi oktatást szolgáló honismereti alapmű, amely bemutatja Magyarország történetét, földrajzát, államszervezetét verses formában, kérdés-feleletek segítségével. Értékesek a mun-

ka különböző kiadásaihoz csatolt térképek is. A mű 1849–1850-es kiadása alapján 2006-ban reprint kiadás készült. (*V. Molnár László*)

LÜKŐ Gábor (Komárom, 1909. november 4.–2001. április 21.) Kossuth-díjas **néprajzkutató, szociálpszichológus**. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Elvászott a nyelvjárástani, folklór és tárgyi néprajzi jegyek alapján egymástól a moldvai magyarok, a moldvai székelők kultúráját (*A moldvai csángók*, I. 1936). Kímította a moldvai és a szamosvölgyi magyarok közötti kulturális rokonságot. A magyar kultúrákutatás klasszikusa, nevéhez fűződik az összehasonlító folklórszintézis, a magyar jelképtudomány és a pentatónia kutatásának alapvetése. A második világháború után több évtizedig mellőzték. Életművének java része kéziratban maradt, és még a szűkebb szakma számára is hozzáférhetetlen. Több évtizeddel ezelőtt kiadott alapvető írásai mára már könyvritkaságnak számítanak. *A magyar lélek formái* (1942) című munkája a magyar népi szimbólumok (népköltészet és díszítőművészet) történeti értelmezésének, a népművészet, a népköltészet és a népzene szintézisének alapműve. (*Aknai Katalin*)

MADARÁSZ László (Gulács, 1811. [?]-Goodhopen, USA, 1909. március 6.) radikális **politikus**. 1848 tavaszán már országgyűlési képviselő, a baloldali Egyenlőség Társulat vezetője, októbertől a Honvédelmi Bizottmány tagja. Ő szervezi november végén a rendőri osztályt (tulajdonképpen a rendőrminisztérium), a Debrecenbe menekült kormány idején a radikális „flamingók” vezére. Az ún. békepártiak a Zichy-gyémántok eltüntetésének védhetetlen vádjával lemondatták, hivatalát megszüntették. 1849 októberében emigrált, 1850-től farmerként élt az Egyesült Államokban, Iowában. (*Szász Zoltán*)

MÁRFFY Ödön (Budapest, 1878. november 30.–Budapest, 1959. december 3.) **festő**. Párizsban a Julian-akadémián, majd az École des Beaux-Arts növendékeként folytatott művészi tanulmányokat. 1906-tól kezdve szerepelt a Salon d'Automne és a Salon Carré kiállításain. 1907-ben hazatért és kollektív kiállításon mutatta be plein air törekvésekből kiinduló, lírai hangulatú műveit. Előbb a MIÉNK (Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre) művészcsoport, majd olaszországi útja után a Nyolcak egyik alapító tagja és a posztimpresszionista törekvések egyik vezető mes-

tere lett. Baráti társaságához tartozott Ady Endre, 1922-ben feleségül vette Ady özvegyét, Csinszkát (Boncza Bertát). A Képzőművészek Új Társasága (KÚT) alapító tagja és sokáig elnöke volt. Munkáiban a párizsi iskola franciás szelleme és a magyar hagyomány találkozott. 1928-ban Amerikába utazott, ahol több nagy sikerű kiállítást rendezett. Több műve került külföldi múzeumokba. 1958-ban az Ernst Múzeumban rendeztek műveiből gyűjteményes kiállítást. (*Aknai Katalin*)

MAZALÁN Pál (Igló, 1891. május 29.–Budapest, 1959. december 3.) **bányamérnök, geofizikus, hidrológus**. Az erdélyi földgázmezőn kezdte Eötvös-ingás méréseit, majd a nagyalföldi és a dunántúli kőolajkutató fúrásokat irányította. A hazai ivó- és ipari víz feltárást is részt vett. Külföldön is végzett kőolajkutató (Új-Guinea, Japán, USA). Oktatott és szakirodalmi munkássága is jelentős. (*Sipka László*)

MECHWART András (Schweinfurt, 1834. december 6.–Budapest, 1907. június 14.) **gépészmérnök**, a Ganz-gyár vezérigazgatója 1874 és 1899 között. Bajorországból érkezett Magyarországra, 1859 decemberétől volt Ganz Ábrahám munkatársa, Ganz halála után üzemének vezetője, majd vezérigazgatója. Nevéhez fűződik a malmi hengerszék tökéletesítése, amelyhez a Ganz-féle kéregöntési technológiát használta fel, rovátkolt acélhengerek alkalmazásával. Mintegy 60 különböző hengerszék tervezett, s ezekből több mint 30 ezer került exportra. Hasznos döntése volt a gyár villamos (erősáramú elektrotechnikai) osztályának létrehozása 1878-ban. A gyár világszerte elismert vállalattá fejlődött, ahol mintegy 6000 ember dolgozott, részükre szociális intézményeket hozott létre. Tiszteletére jelent meg 1899-ben a *Mechwart-album*. (Életrajzát bővebben lásd a *Nemzeti évfordulóink 2007 c. kiadványban!*) (*Gazda István*)

MITTERPACHER Lajos (Bellye, 1734. augusztus 25.–Pest, 1814. május 24.) **természettudós, az agrártudományok magyarországi úttörője**, egyetemi professzor. A gimnázium elvégzése után belépett a jezsuita rendbe. Bécsben matematikát és teológiát, azután Nagyszombatban bölcsészetet tanult. 1760-as évek elejétől hittant, filozófiát, fizikát, majd ökonómiát (többek között mezőgazdasági ismereteket) tanít a Tereziánumban. A Pestre helyezett egyetemen természettudományt és agrár-

ismereteket oktatott az általa vezetett mezőgazdaságtan tanszéken (oeconomica ruralis). Mezőgazdasági szakmunkáit főként latinul írta. Főműve az agrártudományok háromkötetes összefoglalása (*Elementa rei rusticae*, 1779–1794). Munkáiban a talajtani ismeretek, a szántóföldi növénytermesztés, a kertészet, a szőlészet és az állattenyésztés mellett a mezőgazdasági termények feldolgozását is tárgyalja. (*Estók János*)

MOKRY Sámuel (Monostorszeg, 1832. május 8.–Budapest, 1909. június 10.) gerendási **birtokos, búzanemesítő**. Az 1860-as években pusztító aszály és a gabonarozsda kártétele fordította a figyelmet a búzanemesítés felé. A Bács vármegyei Monostorszegen született, teológiát végzett és rövid tanári pályája után gazdálkodni kezdő Mokry a helyi tájfajtákra alapozva kezdte meg a nemesítői munkát. Elsőként végzett összehasonlító vizsgálatokat. Az ún. Mokry-féle búzának a régi fajtáknál hosszabb, termékenyebb és nagyobb szemű kalásza volt. Az aszálynak jobban ellenállt és jól bokrosodott. A Mokry-féle búza elterjedését a nemesített vetőmag mennyiségének a szűkösége korlátozta. 1875-ben jelent meg *Búzanemesítés* című munkája. Vagyonát egy Békéscsabán létesítendő egyetem alapítására adományozta. (*Estók János*)

MÓRA Ferenc (Kiskunfélegyháza, 1879. július 19.–Szeged, 1934. február 8.) **író, publicista, régész**. Utolsó műve, az 1932 nyarán elkezdett *Aranykoporsó*, egyfelől „az antik világ Rómeó és Júliája”, másfelől, a történeti szál – a 3. századi diocletianusi éra korhű megidézése – módot adott arra, hogy az elemzők Móra társadalom- és világtérképének, történelem-szemléletének magyarázatát adják. Bemutatták háborúellenességét, harcoss liberalizmusát, a társadalmi igazságtalanságok és visszasságok bírálatának igényét, ünnepelték mély humanizmusát, népnyelvi, mesemondói ihletettségét, cizelláltságát és képi erejét. (Életrajzát bővebben lásd a *Nemzeti évfordulóink 2004* c. kiadványban!) (*Császtray Tünde*)

NAGY József Béla (Gyöngyöshalász, 1884. március 16.–Veszprém, 1967. szeptember 26.) **nyelvész és tanár**. Magyar–francia szakos középiskolai tanár, a neveléstudomány doktora. 1919-től szerkesztette a *Magyar Paedagogia* című folyóiratot. Számos szócikket írt a Révai-féle *Magyar Pedagógiai Lexikon*ba. Tanárjelölt nemzedékeket nevelt módszertan előadásain.

Nyelvművelő cikkeinek sokasága jelent meg a *Magyar Nyelvőr* és a *Magyar Nyelv* című folyóiratokban. 1931–1933 között társszerkesztője volt Zsirai Miklóssal a *Magyarosan* című folyóiratnak. A gimnáziumok valamennyi osztálya számára írt magyar nyelvtankönyvet. Több évtizedes iskolai magyar nyelvtanítási gyakorlata, helyesírás-történeti tudása érlelték *Helyesírásunk időszzerű kérdései* című dolgozatát 1957-ben. Válogatott nyelvészeti tanulmányainak gyűjteményét, *Egy emberöltő nyelvünk védelmében* címmel pályatársai jelentették meg 1968-ban. Tiszteletére emléklapoktat alapítottak, és az egri Eszterházy Károly Főiskola 1987-től évenként rendezi meg a Nagy J. Béla országos helyesírási versenyt a Kárpát-medence hallgatói részére. (*Vitányi Borbála*)

NAGY Virgil (Temesvár, 1859. április 25.–Budapest, 1921. november 8.) **építészmérnök**, műegyetemi tanár. Ő tervezte Budapest városképét meghatározó két híd: az egykori Ferenc József híd (ma Szabadság-híd) és az első Erzsébet-híd architektúráját. Nagy Virgil számos vidéki középület és templomot tervezett, építészet- és művészettörténeti tanulmányt írt. (*Sipka László*)

NOVOBÁTZKY Károly (Temesvár, 1884. március 3.–Budapest, 1967. december 20.) **fizikus**, egyetemi tanár, Kossuth-díjas akadémikus. Középszintű tanár volt, majd 1945-ben a pesti Tudományegyetem professzora lett, a relativitáselméletéről nagyszerű tankönyvet írt. Számos értékes kutatást tett közzé az elektromágneses tér elméletéhez és a kvantummechanikához kapcsolódóan. Neugebauer Tiborral együtt adta közre az elektrodinamika kézikönyveit. A hazai fizikusképzést világszínvonalra emelte, iskolaalapító tudós volt. Fizikátörténettel is foglalkozott. Az Eötvös Loránd Fizikai Társulat tiszteletére díjat alapított. (*Abonyi Irán*)

PÁLFFY György (Temesvár, 1909. szeptember 16.–Budapest, 1949. október 24.) **katontiszt**. (Eredeti neve Oesterreicher.) A Ludovika Akadémián végzett, 1932-ben avatták hadnaggyá. 1937–1939 között a Hadiakadémia hallgatója, de németellenes nézetei és felesége zsidó származása miatt lemondott rangjáról és kilépett a hadseregből. A világháború alatt tisztviselőként dolgozott. 1942-től az illegális kommunista párt tagja, a német megszállás után részt vett a fegyveres ellenállási mozgalomban. 1945 februárjában belépett a szer-

vezető új honvédségbe, márciustól 1948-ig a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai, majd Elhárítási Osztályának vezetője alezredesi, végül altábornagyi rangban. Jelentős szerepet játszott a polgári ellenzék szétverésében és a hadsereg kommunista irányítás alá vételében. 1948-ban a hadsereg főfelügyelője, 1948–1949-ben a honvédelmi miniszter első helyettese. 1949 júliusában koholt vádak alapján letartóztatták, és a Rajk-per részeként, de külön eljárásban halálra ítélték és kivégezték. Részleges rehabilitáció után 1956. október 6-án Rajk Lászlóval és társaival együtt ünneppélyesen újratemették. Teljes rehabilitációjára 1963-ban került sor. *(Pótz János)*

PETZVAL Ottó (Szepesbéla, 1809. január 7.–Budapest, 1883. augusztus 28.) **mérnök-matematikus**, akadémikus, az Institutum Geometricum, a József-ipartanoda és a budapesti tudományegyetem tanára. Főként pedagógiai és tankönyvírói munkássága jelentős. Magyar, német és latin nyelven húsznál több könyve jelent meg a matematika és a műszaki tudományok területéről nyomtatott, illetve litografált formában. Negykötetes *Felsőbb mennyiségtan* című munkáját Pesten adták ki 1850-ben. *(Szabó Péter Gábor)*

PIROSKA hercegnő. Árpád-házi hercegnő, **bizánci császárné.** Szent László király leánya; valamikor az 1080-as években született. 1105-ben Kálmán magyar király férjhez adta Komnénosz János (Ioannés Komnénos) bizánci trónörököséhez, aki 1118 és 1143 között uralkodott Bizáncban. A házasságból nyolc gyermek született, köztük a magyar történelemben is nagy szerephez jutó I. Mánuél császár. Piroskát Bizáncban Irénnek (Eiréné) nevezték. Mozaikképe ma is megvan a konstantinápolyi (ma: Isztambul) Hagia Sophia székesegyházban. 1134. augusztus 13-án halt meg. A bizánci egyház szentté avatta, az ortodox keresztények körében tisztelete ma is él. *(Zsoldos Attila)*

PÓR Antal (Esztergom, 1834. október 18.–Esztergom, 1911. szeptember 8.) **történetíró**, római katolikus pap, **egyházi író**, az MTA tagja. 15 éves korában honvédek állt és harcolt az 1848–1849. évi szabadságharcban. 1852 és 1856 között a bécsi Pázmáneumban teológiát tanult. 1857-ben pappá szentelték és kinevezték a nagyszombati érseki főgimnázium tanárává. 1872-től 1874-ig Esztergom-belvárosi plébános, 1874-ben esperes, majd pozsonyi kanonok,

1886-ban címzetes apát, 1893-ban esztergomi mesterkanonok, 1903-ban honti főesperes lett. Teológiai és egyházszerzői munkássága mellett jelentősek középkori magyar és egyetemes történeti kutatásai. *(Soós István)*

PREISICH Gábor (Budapest, 1909. május 12.–Budapest, 1998. április 21.) **építész, építésztörténész**, számos cím és kitüntetés birtokosa, 1992-től Budapest díszpolgára. 1940-től városrendezési kérdésekkel foglalkozik, részt vesz Budapest újjáépítési munkáiban. Városrendezési terve meghatározta további munkásságát. 1953 és 1955 között Budapest főépítésze volt. Néhány éven át a Budapesti Műszaki Egyetem Lakóépület Tervezési Tanszékét vezette. Az ötvenes évek nehézségei után a BUVÁTI főépítésze, majd városrendezési irodájának vezetője lett. Budapest városépítészetének történetét feldolgozó könyve Buda visszafoglalásától napjainkig tekinti át a város történetének alakulását. Számos épülete és urbanisztikai tárgyú könyve jelent meg. *(Aknai Katalin)*

PUSKÁS Ferenc (Pest, 1848. március 30.–Budapest, 1884. március 22.) **huszár főhadnagy, később műszaki alkotó.** Az első budapesti telefonközpont megépítője, első igazgatója. A központ 1881. május 1-jén kezdte meg működését, ez volt Európa nyeddig telefonközpontja. *(A. Szála Erzsébet)*

QUITTNER Zsigmond (Pest, 1859. február 13.–Bécs, 1918. október 25.) **építész**, aki tanulmányait a müncheni műegyetemen végezte. Építész munkásságát 1880-ban kezdte meg Budapesten. Épületei a volt Megyeri-palota (Andrássy út 12.), a Mentők Székháza (Markó utca 22.), a volt Phönix Biztosító Bécsi utcai háza, a volt Fásor Szanatórium (ma Városligeti fásor 9–11.) és a Gresham-palota (Vágó József és László közreműködésével, Roosevelt tér 5.). Épületeit eklektikával kevert szecesszió jellemzi. *(Aknai Katalin)*

RAJK László (Székelyudvarhely, 1909. március 8.–Budapest, 1949. október 15.) **politikus.** 1927–1933 között a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–francia szakos hallgatója, de kommunista tevékenysége miatt kizárták az egyetemről. 1931-től a Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP) tagja. 1937–1939-ben a nemzetközi brigádok magyar zászlóaljában harcolt a köztársaságiak oldalán a spanyol polgárháborúban, majd Franciaországban

internálták. 1941-ben tért haza, de letartóztaták és internálták. 1944-ben az újjászervezett KMP titkára. Novemberben ismét letartóztaták, s a menekülő nyilasok Bajorországig hurcolták magukkal. 1945 májusában tért haza, és 1949-ig az MKP majd a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának tagja, országgyűlési képviselő, belügyminiszter (1946–1948) majd külügyminiszter (1948–1949). Vezető szerepe volt a kommunisták erőszakos közéleti térnyerésében (B-listázás, kékcédulás választások) és polgári ellenzék felszámolásában. Belügyministersége alatt épült ki a minisztérium Államvédelmi Osztályának (ÁVO) terrorhatalma. 1949 májusában Rákosi Mátyás közvetlen utasítására letartóztatták, kegyetlenül megkínózva együttműködésre bírták, s egy szovjet mintájú koncepciók kirakatperben a – Szovjetunióval szembefordult – titói Jugoszlávia érdekében folytatott kémkedés vádjával halálra ítélték és kivégezték. A Rajk-per volt a legnagyobb szabású a kommunista párton belüli sztálinista tisztogatások során. 1955-ben rehabilitálták, s 1956. október 6-án – kivégzett társaival együtt – ünnepélyesen újratemették. *(Pótv János)*

RAJKI (Reich) Béla (Budapest, 1909. február 2.–Budapest, 2000. július 20.), **úszó, vízilabdázó, edző, sportvezető.** 1925 és 1929 között a Nemzeti SC úszója és vízilabdázója, majd 1929 és 1936 között a BSzKRT SE vízilabdázója, illetve 1929-től az egyesület úszó- és vízilabda szakosztálya ifjúsági edzője is. 1936 és 1944 között az egyesület vezetőedzője. 1945 és 1947 között a BSzKRT SE ügyvezető alelnöke, 1946-tól 1954-ig a magyar úszóválogatott kapitánya, 1948 és 1954 között a Nemzeti Sportuszoda igazgatója. A magyar vízilabda válogatott szövetségi kapitánya (1951–1952, 1955–1957 és 1970–1972). Irányításával kétszer nyert olimpiai bajnokságot a magyar vízilabda válogatott (Helsinki 1952, Melbourne 1956) és lett egy alkalommal második helyezett (München 1972). Európa-bajnoki második helyezést ért el csapatával 1970-ben (Barcelona). Nevéhez fűződik az első úszó- és vízilabda oktatófilmek elkészítése, a vízilabda játékszabályok átdolgozása. A Nemzetközi Úszószövetségben (FINA) és az Európai Úszóligában (LEN) hosszú éveken keresztül fontos posztokat töltött be. A FINA elnökségi tagja (1952–1960), alelnöke (1960–1964). A vízilabda szabályalkotó testület tagja (1953), elnöke (1961–1964). A LEN alelnöke (1954–1958), elnöke (1958–1962), az elnökség tagja és a liga úszóbizottságának tagja (1962–

1966). A versenyúszásról és a vízilabdázásról írott szakkönyvei a világ legkeresettebb szakmai munkái közé tartoznak ma is, melyeket számos idegen nyelvre fordítottak le. *(Szakály Sándor)*

SCHLOSSER Imre (Budapest, 1889. október 11.–Budapest, 1959. július 19.), **labdarugó, edző.** A Remény FC nevet viselő kiscsapatban kezdte a játékot, és 1904-ban már a Ferencvárosi TC igazolt játékosa. 1915-ig a Ferencváros, majd azt követően 1922-ig az MTK játékosa. 1922-ben edző Magyarországon a MAC, illetve a VAC csapatánál, majd a svédországi Kamraterna Norrköping edzője (1923). Onnét útja Wisla Kraków csapatához vezetett (1924–1925). 1925–1926-ban a Wiener AC játékos és a Brigitteneuer AC edzője egyben, majd 1926–1927-ben a Ferencváros profi csapatának (Ferencváros FC) a tagja. Tizenháromszor magyar bajnok, hétszeres gólkirály és kétszeres magyarkupa-győztes. 1912-ben tagja a stockholmi olimpián szereplő és a „vigaszdíjat” megnyerő csapatnak. Hatvannyolcszor volt válogatott (1906–1927), és a válogatottban 58 gólt szerzett. Aktív labdarugó pályafutását a Budai 33 FC-ben fejezte be 38 évesen, 1927 végén. 1955. október 16-án a 100. magyar–osztrák labdarugó mérkőzésen több mint százezer néző előtt ő indította útjára a labdát a Népstadionban. *(Szakály Sándor)*

SCHWARTNER Márton (Késmárk, 1759. március 1.–Pest, 1823. augusztus 15.) **statistikus, táblabíró.** A göttingeni egyetemen szerzett diplomát, 1788-tól a pesti Tudományegyetemen a diplomatika és heraldika professzora, emellett 1794-től az Egyetemi Könyvtár egyik vezetője. Schwartner fő műve a *Statistik des Königreichs Ungern*, amely először 1798-ban jelent meg, később bővített kiadásokban adták közre magyarul és franciául. *(Gazda István)*

SERÉDI Jusztinián (Deáki, 1884. április 24.–Esztergom, 1945. március 29.) **bíboros, esztergomi érsek, jogász.** (Eredeti neve Szapucsek György.) 1901-ben lépett be a Szent Benedek-rendbe. 1904–1917 között a római Szent Anzelm Egyetemen tanult majd egyházzogot tanított, s részt vett a *Codex Iuris Canonici* összeállításában. 1908-ban tett szerzetesi fogadalmat és szentelték pappá. 1918–1920-ban a pannonhalmi főiskola tanára, majd 1927-ig ismét Rómában a vatikáni magyar követség egyházzogji tanácsosa és a Szentsek mellett a magyar egyházmegyék ügyvivője. 1927. no-

vember 30-tól haláláig esztergomi érsek és Magyarország hercegprímása, december 19-től bíboros. 1928-tól az MTA tagja. Jelentős szerepe volt abban, hogy a Szent István-év keretében 1938-ban Budapesten rendezték meg a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszust. A világháború idején kísérletet tett a kikeresztelkedett zsidók kivonására a zsidótörvények hatálya alól, s körlevelet is kibocsátott a zsidó-üldözések és deportálások miatt (majd felolvasását leállíttatta). A nyilas hatalomátvétel után Szálasi uralmát jogi szempontból törvénytelennek minősítette. Kora egyik legjelentősebb kánonjogásza volt. (*Póty János*)

SIPOS Pál (Nagyenyed, 1759. október 16.–Szászváros, 1816. szeptember 15.) **matematikus, filozófus**, református pap. Az első magyar matematikus, aki olyan, a kora tudományos színvonalán álló eredeti munkával gazdagította a matematikát, amelyet külföldön is nagyra értékelték. 1795-ben az ellipszis rektifikálásáról szóló dolgozatával elnyerte a berlini tudományos akadémia aranyérmét. A körív mérésére és felosztására új mechanikai eszközt talált fel, az ún. izométert, amely a Sipos-féle csavarvonal (kochleoid) alkalmazása. Filozófusként Kant és Fichte követője volt. Életéről és matematikai munkásságáról Woyciechowsky (Jelitai) József írt kitűnő monográfiát 1932-ben. (*Szabó Péter Gábor*)

SKLENÁR János (Budapest, 1884. június 13.–Budapest, 1954. május 9.) **gépészmérnök, feltaláló**. Gömbtolattyús csillagmotorja (1924–1925) egyszerű szerkezetével és kiváló hatásfokával tűnt ki a korabeli repülőgépmotórok közül. (*Sipka László*)

SOBRI Jóska (Erdőd, 1810. [?]-Lápafő, 1837. február 17.), a leghíresebb magyar betyárok egyike. Neve más változatban Zsubri. Eredeti neve Pap József, apja a Sopron vármegyei Sobor községből költözött Vas vármegyébe, innen származik a Sobri ragadványnév. 18 évesen a szombathelyi börtönben ült, ahol megtanult egy rabtársától írni, olvasni. Szabadulás után a bujdosó szegénylegények vezérévé vált, a Dunántúli erdős vidékein: a Bakonyban, valamint Veszprém, Vas, Zala és Győr vármegyéket garázdálkodták végig: gazdag számadó juhászokat, kereskedőket fosztottak ki rendszeresen. Mivel a vidéken egyre veszélyesebbé vált az utazás, végül a kancellária hajtóvadászatot indított Sobriék ellen, s fejére 100 arany vérdíjat tűztek ki. Lápafőnél kerítették be őket, ahol

Sobri szíven lőtte magát. Alakja a nép körében mesei hőssé vált, de egyben szimbóluma lett a magyar közbiztonság elrettentő helyzetének is. (*Ajkay Alinka*)

SÖTÉR Kálmán (Csúz, 1834. október 11.–Koros, 1915. szeptember 15.) **méhész**. 1874-ben a Hont vármegyei Inámban alapította a később országosan elismert méhészetét. Nevéhez fűződik az eddigi legnagyobb terjedelmű magyar méhészeti monográfia elkészítése, amely első kiadásban kétkötetes munkaként Kolozsvárott jelent meg 1895-ben, második kiadása pedig Budapesten 1908-ban *A méh és világa* címmel. 1905-ben az Országos Magyar Méhészeti Egyesület egyik alapító tagja volt, majd alelnökökké választották. (*Tardy János*)

STODOLA Aurél (Liptószentmiklós, 1859. május 10.–Zürich, 1942. december 25.) **gépészmérnök**. Diplomáját Zürichben szerezte, 1892-től az ottani műegyetemen az elméleti és gyakorlati gépészet professzora lett, s ott működött 1929-es nyugdíjazásáig. A gőz- és gázturbinák elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozott, összefoglaló kézikönyve 1925-ben jelent meg Berlinben. Az orvostudományban a karcsonk-izom működtetését lehetővé tevő kézprotézis kifejlesztésében vett részt, a kutatásokat a nemzetközi híró sebész, F. Sauerbruch irányította. (*A. Szála Erzsébet*)

SZABÉDI [Székely] László (Sáromberke, 1907. május 7.–Kolozsvár, 1959. április 18.) **költő, író, nyelvész**. Tanulmányait Kolozsvárott és Strassbourgan végezte, unitárius teológiával és irodalomtörténettel foglalkozott. Az 1930-as években Erdély legnagyobb magyar napilapjának, a kolozsvári *Ellenzéknek* volt belső munkatársa. 1947-től haláláig a kolozsvári Bolyai Egyetemen tanított esztétikát. Írói pályáját végigkísérte tudományos munkássága: esztétikai, irodalomtörténeti, nyelvészeti tanulmányai. Költészetében a hagyományos formákat, retorikai alakzatokat a modern nyugati formákkal ötvözte. (*Horváth Zsuzsanna*)

SZALAY Sándor (Nyíregyháza, 1909. október 4.–Debrecen, 1987. október 11.) **fizikus**, egyetemi tanár, Kossuth-díjas és Állami Díjas akadémikus. 1940-től a debreceni Tudományegyetem fizikai intézetének igazgatója, 1946-tól az egyetem professzora, 1954-től az általa alapított Atommag Kutató Intézet igazgatója. Az izotópok orvosi alkalmazásának hazai úttörője, a szerves típusú urándúsulá-

sok kutatója. Iskolaalapító tudós. Az Eötvös Loránd Fizikai Társulat tiszteletére díjat alapított. (*Abonyi Iván*)

SZILÁRD (Steiner) Béla (Mezőberény, 1884. január 20.–Párizs, 1926. június 2.) **gyógyszerészdoktor, vegyész**, 1907-től Párizsban a Curie-laboratórium munkatársa, 1912-től a Laboratoire de Produits Radioactifs kutatólaboratórium vezetője, később Londonban, Madridban, majd ismét Párizsban dolgozott, 1925-ben lett a francia Becsületrend lovagja. Kutatta a radioaktív sugárzás biológiai hatása- it, kolloidokat, és az élő anyag fejlődéstörté- netét. Értékesek Szilárd fotokémiai kutatásai is. (*Gazda István*)

SZÓKE Szakáll (Gerő Jenő) (Budapest, 1884. február 2.–Hollywood, Egyesült Államok, 1955. február 12.) **színész, kabarészerző**. Pedagógiai és kereskedelmi végzettséget szer- zett, 1908-tól azonban kabarék szereplőjeként vált ismertté. A Modern Színpad Cabaret-ban kezdte pályáját. Nevét egyik fellépésén viselt szóke álszakálláról szerezte. 1913–1917 között a Sörkabaré művészeti vezetője volt, 1919-ig színésze is. 1919-ben a Kristálypalota művésze- ti igazgatója volt, az 1920-as években játszott a Téli kertben, a Fekete Macska, a Palace és az Apolló Kabaréban, majd Bécsben és Berlinben is. 1928-ban a berlini Boulevard Theatert igazgatta. 1933 után származása miatt csak Bécsben játszhatott, 1938-ban Angliába, majd 1940-ben az Egyesült Államokba emigrált. Egyfelvonásosokat, filmforgatókönyvet is írt. Magyar és német filmjeiben jóindulatú, pocakos, szellemes nagybácsikat, a szerelmeseket segítő gavallérokat alakított. Joviális polgár- figurája rossz kiejtése ellenére Hollywoodnak is egyik kedvencévé vált. Ő alakította Carlit, a *Casablanca* főpincérét, s játszott a szintén Oscar-díjas *Yankee Doodle*-ben, valamint Doris Day híres filmjében, a *Tea kettesben* címűben is. (*Slíz Mariann*)

TÁNCICS Mihály (Ácsteszer, 1799. április 21.–Budapest, 1884. június 28.) **munkáspo- litikus, író**. Jobbágysorból lett iparoslegény; önerőből tanult, majd nemesi családoknál volt nevelő. 1830-tól jelentek meg tankönyvei, el- lenzéki tartalmú regényei. 1847-ben sajtóvé- ség címén letartóztatták, 1848. március 15-én szabadítja ki őt a forradalmi ifjúság. Kiadta a *Munkások Ujságja* című lapot, tagja volt az új országgyűlésnek, 1849-ben a radikális pártnak. Világos után bujkált, közben halálra ítélték.

1857-ben kegyelmet kapott, de 1860-ban újból lecsukták; 1867-ben szabadult. 1869–1872-ben országgyűlési képviselő, 1869-ben az Általános Munkáségylet elnöke. (*Szász Zoltán*)

TELEGDI Zsigmond (Enying, 1909. de- cember 29.–Budapest, 1994. március 5.) **nyelvtudós**, a Nyelvtudományi Intézet első igazgatója, az általános nyelvészet, az iranisz- tika egyetemi tanára, a Szász Tudományos Akadémia levelező tagja. Kivételesen sok nyelv- vet ismert, köztük arab, arameus, héber, szír, újperzsa, közép-perzsa és szogd (kihalt iráni nyelv) nyelvet. 1933-ban szerzett bölcsészdok- tori fokozatot perzsa, török és sémi filológiá- ból Németh Gyula turkológusnál, a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Értekezését, *A talmudi irodalom iráni kölcsönszavainak hangta- nát*, francia nyelvészeti folyóirat közölte. 1958- tól csaknem tizenöt éven át az ELTE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének veze- tője. 1962-től indította útjára a modern nyelv- észet történeti jelentőségű gyűjteményét, az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* című könyv- sorozatot, melynek tizenhét kötetét szerkesz- tette haláláig. Bölcsészhallgatók nemzedékei tanulnak tankönyveiből: *Bevezetés az általános nyelvészetbe* (1977), *Szövegyűjtemény az ál- talános nyelvészet tanulmányozásához* (1968). 1972-ben jelent meg közismert magyar nyelvű dolgozata a nyelvi jelekről: *Egy fordulópont a grammatika történetében: a hagyományos nyelv- tan bírálata és megújításának programja Saussure előadásaiiban* címmel. (*Vitányi Borbála*)

TETTAMANTI Béla (Budapest, 1884. szept- ember 30.–Szeged, 1959. június 28.) **peda- gógus, egyetemi tanár**. 1926-tól Szegeden az Országos Középiskolai Tanárképző Intézet tanára, majd az egyetemen címzetes nyilvános rendkívüli tanár, 1947 és 1949 között Kolozsvárott a pedagógia professzora, 1949-től a szegedi Tudományegyetem professzora. Imre Sándor, Kármán Mór, Schneller István nevelés- elméleteinek értő magyarázója és részben köve- tője. Iskolateremtő tudós. (*V. Molnár László*)

THALY Kálmán, **történetíró, költő és po- litikus**, az MTA tagja (Csep, 1839. január 3.–Zablát, 1909. szeptember 26.) 1860-tól 1864- ig a *Pesti Napló* munkatársa (1868-ig). 1869-től 1875-ig a Honvédelmi Minisztériumban mi- niszteri titkár, majd osztálytanácsos. 1867-ben a Magyar Történelmi Társulat első titkára lett (1875-ig), 1889-től másodalelnöke, 1898-ban első alelnöke. 1875-ben Pozsonyba költözött,

ahol a történeti kutatásoknak szentelte idejét. 1878-tól a Függetlenségi és 48-as párt tagjaként, illetve másodalelnökeként aktívan részt vett a politikai életben. Tudományos kutatásait elsősorban a Thököly- és Rákóczi-kor had- és politikatörténetének szentelte. (*Soós István*)

THANHOFFER Lajos (Nyírbátor, 1843. november 23.–Budapest, 1909. március 22.) **orvosdoktor, anatómus**, a szövettan és az összehasonlító élettan magyarországi úttörője, a mikroszkóp orvosi alkalmazásának egyik korai híve, orvos-történész, akadémikus. 1872-től a pesti Állatorvosi Tanintézet professzora, élettani intézetük megalapítója. Itt működött 1890-ig, azt követően a Tudományegyetem Orvosi Karának II. számú anatómiai intézetét vezette, s rendezte be nemzetközi hírűvé lett szövettani laboratóriumát. 1880-ban jelent meg – a később több hazai és külföldi kiadásban kiadott – *A mikroszkóp és alkalmazása* című munkája. Ennek folytatásaként adta közre *A szövetek és szervek szerkezete és azok vizsgáló módszerei* című kötetét 1894-ben. 1883-ban ő írta az első magyar nyelvű szövettani, sejtélettani, mikroszkópos anatómiai szakkönyvet, amely kötetben sejtélettani alapon tárgyalta az összehasonlító élettant. Kiadványainak jelentős részét saját rajzaival illusztrálta. (*Kapronczay Katalin*)

THOROTZKAI Péter (Bécs, 1884. január 28.–Budapest, 1942. március) **gépészmérnök**, kiváló **repülőgépmotor-tervező**. A magyar sportrepülés egyik eredményes úttörője. Ő készítette a motort Zsélyi Aladár III. jelű gépéhez, majd a Műegyetemi Sportrepülő Egyesület keretében Lampich Árpád L-1, L-2, L-4, L-9 repülőgépéhez. Az 1925. szeptember 4-én elkészült *L-2 Róma* nevű gép a kategóriájában elért három világrekorddal és több nagy túrarepüléssel nemzetközi hírvé volt 1925 és 1930 között. (*Sipka László*)

TITIUS Pius Vendel (Jászó, 1801. október 23.–Pirano, 1884. december 20.) **minorita szerzetes**, természetrajz tanár, **algológus**. Az Adria élővilágának tanulmányozója, 1860-tól a piranói rentházban élt. Kágyló-, csiga-, korall- és algagyűjteményeket állított össze az Osztrák–Magyar Monarchia múzeumai, felső- és középfokú oktatási intézményei számára. 147 ilyen intézménybe került anyaga. 64 addig nem ismert alga megtalálása fűződik a nevéhez, ő volt az első magyar algológus, egyben az első csigákkal és kágylókkal foglalkozó hazai természettudós. Az első magyar oceanográ-

fusnak is őt tekintik. Kutatási eredményei nem jelentek meg nyomtatásban. Számos tengeri élőlényt róla neveztek el. (*Tardy János*)

TITTEL Pál (Pásztó, 1784. január 5.–Buda, 1831. augusztus 26.) **csillagász**, egyetemi tanár, akadémikus. 1815 és 1817 között Gauss mellett dolgozott Göttingenben. 1824-től a Budai Csillagda igazgatója. A Magyar Tudós Társaság első csillagász tagjaként jelentős munkásságot folytatott az Akadémia programjának kialakításban. Céljai közt szerepelt a magyar nyelvű csillagászati szakirodalom megteremtése. Az ő idejében a Gellérthegy Csillagda a szellemi élet kiválóságainak kedvelt találkozóhelye volt. Gyakori vendég volt itt Széchenyi István gróf és Kazinczy Ferenc is. Halála alkalmával Vörösmarty Mihály versben búcsúzott el tőle. (*Vargha Domokosné*)

TOT, Amerigo (Fehérvárcsurgó, 1909. szeptember 27.–Róma, 1984. december 13.) magyar származású (Tóth Imre) **szobrász**, alkalmi színész. Budapesten tanult Helbing Ferencnél 1926 és 1928 között, majd a Bauhaus növendéke volt Moholy-Nagynál. A náci hatalomrautás idején ment Rómába, ahol haláláig élt. 1943-ban részt vett az olasz ellenállásban. Első nemzetközi sikerét a római Termini pályaudvar frízével aratta. Az 1950-es évektől absztrakt munkákat készített. Az 1960–1970-es években alkalmilag filmekben is feltűnt, legnagyobb szerepe Michael Corleone testőre volt a *Keresztapa* második részében. Számos művét ajándékozta a pécsi Janus Pannonius Múzeumnak. (*Aknai Katalin*)

VANDRÁK András (Csetnek, 1807. január 24.–Eperjes, 1884. szeptember 14.) **pedagógus, filozófus**, akadémikus. Az eperjesi Evangélikus Kollégium igazgatója, továbbá az eperjesi Teológiai Akadémia és a Jogakadémia tanára. 25 éves tanárságának tiszteletére Jénában bölcsészdoktorrá avatták, 1858-ban pedig Arany János *Tanári jubileumra* című költeményével tiszteltgett előtte. Több lélektani, logikai és etikai tankönyv szerzője, lélektana 1841-ben Eperjesen, filozófiai etikája 1842-ben Lőcsén, elemi logikája 1844-ben Eperjesen, s bölcseleti jogtana ugyanott 1864-ben jelent meg. Könyvet írt a magyar protestáns gimnáziumok szervezetéről, s megírta az eperjesi evangélikus kollégium történetét. (*V. Molnár László*)

VÁLLAS Antal (Pest, 1809. május 18.–New Orleans, 1869. július 20.) **matematikus**, akadémikus. 1843 és 1845 között az Iparegyesület

titkára, 1845-ben a *Helilap. Encyclopaedicus tartalmú folyóirat különös tekintettel a közgazdasátszatra, műiparra és kereskedelemre* című periodika szerkesztője, 1846-ban elnyerte az MTA nagyjutalmát, 1848 júniusától mintegy két éven át a Tudományegyetem professzora. Az 1840-ben elkészült magyar felirátú földgömbökhöz és éggömbökhöz kapcsolódó munka szerzője. 1841-ben kötetet írt a tervezett műgyetemről. 1851-től az USA-ban élt, 1854-től New Orleansban hajózási iskolát vezetett, 1858-ban tudományos akadémiát alapított, amelynek titkára lett. Több földrajzi és matematikai kötet szerzője Magyarországon és az USA-ban, de elsősorban tudomány- és oktatásszervezői tevékenysége jelentős. (*Gazda István*)

WALDSTEIN-WARTENBERG Ferenc
Ádám gróf (Bécs, 1759. február 14.–Oberleutensdorf, Csehország, 1823. május 25.) **természettudós, földbirtokos.** A Waldstein grófi család 1635 óta magyar grófi család is. Ferenc Ádám Kitaibel Pállal együtt feltérképezte Magyarország flóráját, s annak ritka növényeiből rendezték sajtó alá a *Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae* című háromkötetes munkájukat (Bécs, 1799–1812), amely 2004-ben reprint kiadásban újra megjelent. A mű nyomdatechnikai szempontból is az egyik legnagyobb értékű magyar botanikai munka, amely 280 színes rézmetszetet tartalmaz, a három kötet összesen 148 olyan növényfajt, alfajt és változatot mutat be, amelyek azóta is Waldstein, illetve Kitaibel nevének kezdőbetűit őrzik. A köteteket a gróf költségén jelentették meg. Waldstein gróf növénygyűjteményét a prágai nemzeti múzeumnak adományozta. (*Tardy János*)

WELLMANN Imre (Budapest, 1909. március 22.–Budapest, 1994. augusztus 5.) **történész, akadémikus.** Az MTA Történelmi és Filozófiai Osztályának elnöke, a Történettudományi Intézet külső munkatársa. A budapesti egyetemen Domanovszky Sándor tanítványa. Fiatalon a gödöllői Grassalkovich-uradalomról írt monográfiát. *Domanovszky Emlékkönyvben* (1937) a magyar agrártörténet-írás előtt álló feladatokról értekezett. A *Századok* társszerkesztője. 1949-ben megfosztják akadémikusságától. Az Országos Levéltár osztályvezetője, majd a Fővárosi Levéltár igazgatója. 1956-ban a levéltári Forradalmi Bizottság elnöke. A Pest Megyei Levéltár beosztott levéltárosa, azután a Mezőgazdasági Múzeum osztályvezetője, majd főigazgató-helyettese. A kora újkori földesúri

gazdálkodás, faluszervezet, a 18. századi mezőgazdaság, paraszti társadalom kimagasló kutatója. (*Estók János*)

ZATHURECZKY Ede (Igló, 1903. augusztus 24.–Bloomington, Egyesült Államok, 1959. május 31.) **hegedűművész.** Hogy a világszerte elhíresült Liszt–Thomán–Dohnányi fémjelezte magyar zongoraiskola, úgy lett a 19. század derekától máig élő tradíció a Joachim–Hubay–Zathureczky hegedűiskola is. A budapesti Zeneakadémián Hubay Jenő mesteriskolájából egymás után indultak világhódító útjukra a múlt század nagy magyar hegedűsei, többek között Geyer Stefi, Szigeti József, Vecsey Ferenc, majd a talán mindegyikük közül legnagyobbra tartott Zathureczky Ede. A budapesti Zeneakadémián Hubay hegedű- és Siklós Albert zeneszerzés osztályának növendéke volt. 1921–1929 között a világ egyik legünnepeltebb hegedűvirtuózaként aratta koncertsikereit Európa majd minden rangos zenei központján át Amerikáig. Ezután Hubay asszisztense a Zeneakadémián, 1943 őszétől, Dohnányi utódaként a Zeneakadémia főigazgatója. Funkcióját – többek között Kodály bátor kiállításának köszönhetően – a politikai rendszerváltáson átívelően is megőrizte 1956. novemberi, legális külföldre utazásáig. 1957-től a Bloomingtoni Indiana University (Egyesült Államok) professzora. Hazatérésre készülve érte váratlanul a halál 1959 májusában. Művészi repertoárja felölelte a teljes klasszikus hegedűirodalmat, kiegészülve számos jeles kortárs zenei bemutatóval is. Bartók-interpretációi a hazai Bartók-kultusz meghatározó példájául szolgáltak. (*Szirányi János*)

ZSÁMBOKI János (Johannes Sambucus) (Nagyszombat, 1531. június 1.–Bécs, 1584. június 13.) humanista **történetíró, filológus.** Tanult Wittenbergben, Strassbourgbán, Párizsban és Itáliában. Tanított a bolognai egyetemen, majd Bécsbe ment, ahol császári tanácsos, udvari történetíró és orvos lett. Tizenegy nyelvet beszélt, könyvgyűjtő volt, könyvtára a korabeli Európa egyik legnagyobb magánkönyvtára. Kiadta antik szerzők műveit, Janus Pannonius verseit, s maga is verselt latinul. Az először 1564-ben, Antwerpenben megjelent *Emblemata* című műve utóbb számos kiadást megért. Elkészítette Magyarország térképét. Megjelentette Werbőczy *Tripartitumát*, Ransanus és Bonfini krónikáit. Latin nyelven megírta Eger és Szigetvár ostrománál, Temesvár és Tokaj elestének történetét. (*Lengyel Réka*)

1000 ÉVE TÖRTÉNT

A történeti hagyomány szerint Szent István által alapított tíz érsekség és püspökség közül mindössze kettő alapítási ideje ismert, ezek egyike a Szent Péter tiszteletére szentelt pécsi. Az alapításra 1009-ben került sor Azo pápai követ jelenlétében. A püspökség első főpapja Bonipert volt, aki talán francia származású lehetett. **A pécsi püspökség alapításáról 1009. augusztus 23-án Győrött Szent István oklevelet állíttatott ki**, mely részlegesen leírja az egyházmegye határait. Az oklevél eredeti példánya nem maradt fenn, szövegét – melyet több helyen megváltoztattak – későbbi átiratokból ismerjük. (*Zsoldos Attila*)

425 ÉVE TÖRTÉNT

A rendi országgyűléseken 1504-től kezdődően tervezték az országgyűlés által hozott törvények egységes gyűjteményének összeállítását és kinyomtatását. **1584-ben Mossóczi Zakariás nyitrai és Telegdi Miklós pécsi püspök elsőként adta ki az akkor fellelhető törvények gyűjteményét latin nyelven.** A kötet Nagyszombatban jelent meg, több mint 800 nyomtatott oldal terjedelemben. Később, az 1628-as bécsi kiadásban már a Werbőczy-féle *Hármaskönyv* is helyet kapott a magyar törvények gyűjteményében, holott azt nem is emelte törvényerőre a magyar országgyűlés. A „**Corpus Juris Hungarici**” elnevezést az 1696-os kiadástól kezdődően használták. Az 1751-es kiadás óta a magyar törvényeket cikkekre és szakaszokra osztva adják közre. (*V. Molnár László*)

225 ÉVE TÖRTÉNT

A francia Montgolfier-fivérek 1783 júniusában meleg levegővel töltött **léggömb-be-mutatóját** követően **több magyarországi szakember**, elsősorban fizikatanárok, természettudósok ismételték meg ezt a kísérletet **1784-ben.** Elsőként Győrben március 1-jén Domin Ferenc József fizikatanár, a pesti Tudományegyetem későbbi fizikaprofesszora mutatta be „repülő golyóbisz”-t (egy hidrogénnel töltött, 32 centiméter átmérőjű, ökörhólyag-léggömböt eresztett a magasba). Április 3-án és május 11-én Pozsonyban Gyarmathi Sámuel a neves nyelvész és természettudós mutatott be hasonló kísérletet, félméternyi átmérőjű, száz méter magasságba emelkedő, de személyt még nem szállító léggömbjével. Ezt követően Szablik István hasonló kísérletet hajtott végre hidrogén-lég-

gömbjével július 27-én a pesti piarista gimnázium udvarán, amelyet augusztus 5-én és augusztus 22-én megismételt. (*Gazda István*)

Az 1784. évi népszámlálás elrendelése **II. József magyar uralkodóként** magyarországi politika- és társadalmi reformprogramjának keretében **1784. július 19-én népszámlálást, összeírást és házszámlálást rendelt el a Magyar Királyságban, Horvátországban és Erdélyben.** A rendeletet Magyarországon és Horvátországban 1784–1785-ben, Erdélyben 1785–86-ban hajtják végre. A rendelet a nemességet legnagyobb ellenállásra ösztönözte, melyben részben ősi kiváltságainak veszélyeztetését, s különösen az őt fenyegető megadóztatását látta. (*Soós István*)

A nemesített polgári családban született, tanulmányai után katonai pályára lépett **Csekonics József (1757–1824) javaslata alapján II. József 1784. december 20-i parancsával megalapította a Mezőhegyesi Királyi Ménest.** Az 1867. évi kiegyezés után az osztrák hadügyminisztérium felügyeletéből a magyar korona országainak területén lévő császári és királyi ménések magyar állami tulajdonba és a szakminisztérium, Kozma Ferenc irányítása alá kerültek. Mezőhegyesen nóniusz, gidrán fajtát és angol félvér lovakat tenyésztettek. A mintaszerrú gazdálkodást folytató állami ménesbirtokok a belterjes gazdálkodás, mindenekelőtt a magas színvonalú állattenyésztés emeltyűi lettek. Példát adtak a szociálpolitika, az iskoláztatás és a közegészségügy területén is. (*Estók János*)

A 18. században Pest és Buda önálló település volt, a nagyszombati egyetemet 1777-ben – ideiglenes jelleggel – Budán helyezték el. **1784-től Pest lett az egyetemi központ.** Itt adtak helyet az orvosi, a szűkebb értelemben vett bölcsészeti, a természettudományi, a jogi és a hittudományi, valamint a műszaki felsőoktatásnak, 1787-ben megindult az állatgyógyászat oktatása is. Pesten kapott helyet az egyetemi botanikus kert is. Az orvosi felsőoktatást 1769-ben szervezték meg Nagyszombatban, és 1782-ben jött létre az egyetem keretében a mérnöki intézet (Institutum Geometricum). A Pestre helyezett hittudományi karon 1786 és 1802 között szünetelt az oktatás. Pesten kapott helyet az egyetem könyvtára is. Az egyetem szervezetei közül az Egyetemi Nyomda 1797-ben került Nagyszombatból Budára, s azt követően ott működött. (*A. Szála Erzsébet*)

A zsidó Pérez család a 18. század közepén Óbudán telepedett le, s vette fel a Goldberger nevet. **Goldberger Ferenc** (1755–1834) már Óbudán született, s itt tanulta ki az indigófestést, **1784-ben** egy cseh szakemberrel együtt **megalapította kékfestő műhelyét.** A céget 1820-as évek közepén legidősebb fia, Sámuel vett át, s ő a kis manufaktúrát gyárrá fejlesztette. Az első hengernyomó gépet 1856-ban állították üzembe, ekkor az alkalmazottak száma meghaladta a háromezretet. 1857-től Goldberger Bertold volt a cég vezetője. A gyár 1905-től részvénytársaságként működött, vezetését 1913-ban Goldberger Leó vette át, aki később a Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke, és felsőházi tag is lett. Ekkor kékfestéssel és hengernyomó-gépekkel előállított anyagokkal foglalkoztak. Az 1920-as években Kelenföldön fonó-szövő kombináttal bővült a cég, amely megeremtetette az alapanyaggyártást, itt fonalat, nyers-, kikészített és műselyem szövetet gyártottak. Ezt követően már 1300 szövőgép-pel dolgoztak, s 1600 munkást foglalkoztattak. Mintegy 50 országba exportálták termékeiket, köztük a nyomott textíliákat. A gyárat 1948-ban államosították, utódintézménye 1993-ban jogutód nélkül megszűnt. A Goldberger cég törzsházában kapott helyet a Textilmúzeum. *(A. Szála Erzsébet)*

150 ÉVE TÖRTÉNT

1859-ben alakult meg az Erdély tudományos és kulturális életében meghatározó szerepet játszó Erdélyi Múzeum-Egyesület Kolozsvárott. Az erdélyi múzeum alapításának gondolata már a reformkorban megfogalmazódott. A múzeum számára műtárgyakat gyűjtő és feldolgozó egyesület létrehozásában Mikó Imre gróf játszott vezető szerepet. Ő érte el, hogy 1859. november 23-án összejött az Erdélyi Múzeum-Egylet alakuló közgyűlése. Az egyesület első öre Brassai Sámuel, könyvtárosa Szabó Károly lett. Muzeális gyűjteményei között gazdag oklevél-, kézirat- és könyvgyűjtemény, éremgyűjtemény, ásvány-, növény- és állatgyűjtemény volt található. Értékes régészeti és néprajzi anyaggal rendelkezett. Az egyesület tudományos gyűjteményei átadásával, könyvtárával is hozzájárult ahhoz, hogy 1872-ben létrejöjjön a kolozsvári egyetem. A tudományokat magyar nyelven művelő és terjesztő Erdélyi Múzeum-Egyesületben szakosztályok (kezdetben orvos-természettudományi, illetve történettudományi) működtek. Az ismeretterjesztés terén is kiemelkedett a munkássága: vándorgyűléseket és kiállításokat szerveztek, előadásokat tartottak.

Az egyesület évkönyve mellett kiadta az *Erdélyi Múzeum* című folyóiratot, amely főként irodalomtörténeti, történettudományi, nyelvészeti, művészet- és építészettörténeti tanulmányokat közölt. Megjelentették az *Erdélyi Történelmi Adatok* és az *Orvos-Természettudományi Értesítő* című sorozatot. Az 1949-ben megszüntetett Erdélyi Múzeum-Egyesület 1990-ben újjáalakult, és ma Erdély egyik meghatározó szellemi műhelye. *(Estók János)*

1859. február 15-én kezdődött Rózsa Sándor (1813–1878), a jelképpé vált magyar betyár első nyilvános **pere a cs. és kir. budai országos törvényszéken.** Rózsa Sándor egész csapatot szervezve maga köré bűncselekmények sorozatát követte el: rabolt és gyilkolt. 1848 őszén 150 fős szabadsapatával részt vett a délvidéki harcokban, de a szabályokat nem ismerő különítményét feloszlatták. A szabadságharc leverése után vérdíjat tűztek ki a fejére azzal a váddal, hogy forradalmi szervezkedést irányít. Egy rivális csapattagja adta fel 1856-ban. A szabadságharcban való bátor részvételéért és egyre növekvő nimbusza miatt (míserint főleg a tehetősébbeket sarcolja meg) – félve a közhangtól – tárgyalását egyre halogatták. 1859-ben életfogytiglanra ítélték, de az ítéletet nem hajtották végre. Az 1867. évi általános amnesztíával őt is elengedték. 1868-ban egy sikertelen vonatrablásnál megsebesült. Végül Ráday Gedeon királyi biztos fogatta el. Nyilvános perére 1872-ben került sor, életfogytiglanra büntették. A szamosújvári börtönbe zárták, tüdővészben halt meg. *(Császtvay Tünde)*

1859. május 5-én alakult meg Párizsban a magyar emigráció hivatalos vezetőszerke-ként a Magyar Nemzeti Igazgatóság. Előző napon tárgyalt Kossuth III. Napóleonnal az osztrákelles francia–piemonti fegyveres fellépés előkészületeiről, ennek magyar támogatásáról. A Kossuth, Klapka György, Teleki László hármasából álló, nagy tekintélyű Igazgatóság szerb és román területeken tervezte magyar felszabadító alakulatok felállítását. Az osztrák–francia–piemonti háború gyors befejezése (július 11.) miatt erre nem került sor. Az Igazgatóság 1862-ig állt fenn. *(Szász Zoltán)*

125 ÉVE TÖRTÉNT

Az 1884. XVI. törvénycikk iktatta először törvénybe a szerzői jog szabályozását Magyarországon. A törvény szövegét nagyrészt magyar írók (Vörösmarty Mihály, Bajza József, Bártfai László, Bertha Sándor, Fáy

András, Toldy Ferenc, Arany László) alkoták meg. Az első tervezet 1844-ben született. Az önkényuralom idején az osztrák gyakorlat volt Magyarországon is érvényes: egy 1846-ban kelt császári pátens rendelkezése szerint a szellemi tulajdonügyleteket egyszerű adásvételi szerződésnek tekintették, s jóval inkább a szerződés, mint a szerzőt védte. Az uralkodó végül 1884. május 7-én hirdette ki a XVI. törvénycíkket, amely 7 fejezetben 82 §-t tartalmazott. Az elfogadott törvény védte az írói alkotásokat, a zene- és színműveket, a képzőművészeti alkotásokat, a térképeket és a fényképeket. (*Császtvay Tünde*)

A **Keleti pályaudvar** Központi Indóház (Középponti Pályaudvar) néven **1884. augusztus 16-án avatták fel**, nevét az azt létrehozó vasúttársaságról kapta, és 1891 óta viseli a mai nevét. A pályaudvar a maga idejében Közép-Európa egyik legkorszerűbb fejpályaudvarának tartották. Építését 1881-ben kezdték el, az épület fő tervezője Rochlitz Gyula volt, a vonatfogadó csarnok vasszerkezetét Feketeházy János tervezte. Az épület cölöpalapozását a Magyarországon működő Gregersen Guilbrand cége végezte, a villanyvilágítást a Ganz-gyár készítette, a vasszerkezet kivitelezője a MÁVAG volt. A lakatosmunkák Jungfer Gyula műhelyében készültek, míg az öntöttvas elemeket az Öetl Antal nevével fémjelzett gyár állította elő. A művészi megoldások, freskók Than Mór és Lotz Károly nevéhez fűződnek. A pályaudvar indulási csarnoka, az ún. Lotz-terem 2008-ra újult meg ismét. A homlokzatán látható allegorikus szoborcsoportot Bezerédi Gyula alkotta, az oszlopok tetejét díszítő művek az idők során megsérültek, 2003-ra újra elkészítették azokat. A főhomlokzat kapuzata mellett Watt és Stephenson szobra látható (Stróbl Alajos és Vasadi Ferenc alkotásai). (*Abonyi Iván*)

1884. szeptember 27-én nyílt meg a neoreneszánsz és barokk építészeti elemeket ötvöző, 2000 főt befogadó Operaház. A színművészet és a zenés műfajok szétválasztásának gondolata már 1861-től rendre előkerült, a külön épület terve pedig 1870-től folyamatosan napirenden volt. A Fővárosi Közmunkatanács Ybl Miklós tervét fogadta el, és 1875 őszén magyar cégekkel meg is kezdték az építkezést. Az épületnek mind külső, mind belső tereit és díszítését rendkívüli műgonddal, a legmodernebb technikai berendezésekkel, kiváló kortárs művészek (Lotz Károly, Than Mór, Székely

Bertalan, Stróbl Alajos, Feszty Árpád) alkotásainak felhasználásával álmodták meg. A nyitóelőadáson Erkel *Bánk bán*jának első felvonását, a *Hunyadi László* nyitányát és Richard Wagner *Lohengrin* című operájának első felvonását játszották Erkel Ferenc igazgató vezényletével. A díszrendezvényen részt vett az uralkodó is. (*Császtvay Tünde*)

Európa első **közvilágítással ellátott városa Temesvár** volt, ahol a közvilágítást **1884. november 1-jén** egy angol-osztrák közös vállalat valósította meg, nevezetesen az Anglo Austrian Brush Electrical Company Ltd. A városba 730 db – részben egész éjjel, részben fél éjszaka világító – izzólámpát helyeztek el kandelábereken, és mellettük 16 db ívlámpa szolgált a közvilágítást. 1893 januárjától a teljes villanyvilágítási rendszer (a transzformátorokkal és árammérőkkel együtt) a város tulajdonába ment át. Ezzel párhuzamosan megvalósították az egyes épületeknek a világítási rendszerbe történő bekapcsolását is, s az azokból befolyó összeg hamarosan a közvilágítás valamennyi költségét is fedezte. Hasonló világítási rendszert vezettek be a történelmi Magyarország más városaiban is. Jelenlegi városaink közül először Mátészalkán vezették be a közvilágítást, mégpedig 1888-ban (ugyanabban az évben sikerült megoldani az utcai világítást New Yorkban is), Budapestre erre öt évvel később került sor. (*Gazda István*)

100 ÉVE TÖRTÉNT

A Műegyetemen az 1871/72-es tanévtől kezdődően folyt oktatás, az egyetem számára kezdetben néhány pesti épület állt rendelkezésre, majd 1896-ban döntött az országgyűlés arról, hogy részükre Lágymányoson új épületeket kell emelni. A tervezési munkálatokat Czigler Győző kezdte meg 1902-ben, s tervei alapján készült el 1904-ben a Gellért téri kémiai, majd 1906-ban az attól délre elhelyezkedő fizikai épület. **Műegyetem** Hauszmann Alajos terve alapján készült **központi épületét 1909-ben Ferenc József avatta fel.** A könyvtárat és néhány más tanszék épületét Petz Samu tervezte. Ettől kezdve valamennyi műegyetemi tanszék már Lágymányoson működött, s itt indult meg 1913-ban a közgazdász-képzés is. Az egyetem tiszteletbeli doktori címeket szintén 1909-től adományozott. (*V. Molnár László*)

1909. november 21-én alakult meg az Országos 48-as Függetlenségi Gazdapárt a dunántúli Szentgálon Nagyatádi Szabó

István (1863–1924) autodidakta parasztagdából lett országgyűlési képviselő **szervezésében**. Támogatói parasztszok, tanítók, lelkészek, iparosok voltak. 1919 őszén ebből illetve fúzióból jött létre az Országos Kisgazda és Földműves Párt, mely az 1920. évi választáson a nemzetgyűlés legnagyobb pártja lett. Nagyatádi a mérsékelt parasztpolitika reprezentánsaként több kormányban kapott helyet. *(Szász Zoltán)*

1909. december 4-én levegőbe emelkedik az első magyar tervezésű motoros repülőgép, Adorján János gépészmérnök *Libelle* elnevezésű gépe. 25 lóerős, kéthengeres, léghűtéses motorját Dedics Ferenc készítette. *(Sipka László)*

1909. december 31. Pfitzner Sándor, az amerikai Curtiss-repülőgépgyár magyar motorszerkesztője **kiváló repülőteljesítményt ér el**: 213 km-es távot repül, és közben 1100 méterre emelkedik. Maga tervezte a repülőgépét, amely kitolható szárnyvég-darabjaival több mint fél évszázaddal megelőzte a változtatható hosszúságú, ún. teleszkópszárny megoldást. *(Sipka László)*

A magyar **Fuszek Rudolf 1909-ben kezdte meg orvosi, gyógyító munkáját Afrikában** (négy évvel korábban, mint Albert Schweitzer). 1913-tól Libériában működik, 1922-ben itt hozza létre az ország első kórházát, és később az ország egészségügyi minisztere lesz. *(Sipka László)*

Erdélyben, az 1907-ben kezdett kálisó-kutatás során, a Papp Károly geológus által kitűzött fúrással, **1909-ban feltárják a kissármási földgázmezőt**. Ez sokáig Európa legnagyobb ilyen ismert természeti kincse, és világszerte is alig néhány nagyobb akadt. *(Sipka László)*

1909-ban elkészül Svachulay Sándor budapesti lakatosmester *Kolibri-I* elnevezésű **kétéltű repülőgépe**, amelynél több úttörő megoldást alkalmaz, így a vázszerkezet hegesztett acélcsővekből áll, és felhúzható futóművet is épít – ez a megoldás az egész világon elterjed. *(Sipka László)*

75 ÉVE TÖRTÉNT

1934. március 12-én az Angliában élő Szilárd Leó szabadalmi bejelentést tesz az atomenergia felszabadításának az elvére, a neutron által kiváltott nukleáris láncreakcióra. A szabadalmi leírásban a neutron-duplázó

elem lehetőségeként a berilliumot, a brómot és az urániumot javasolja. Azt is leírja, hogy önfenntartó láncreakció csak egy kritikus tömeg fölött lehetséges. *(Sipka László)*

1934. augusztus 14-én a budapesti Ganz Hajógyárban vízre bocsátják az első hazai építésű Duna-tengerjáró hajót, a *Budapestet*. Tervezője Scharbert Gyula (korábban a Ganz fumei gyárában dolgozó) haditengerészeti mérnök. A hajó első útját követően a Lloyd's biztosító Budapestet tengeri kikötővé nyilvánítja. A kedvező tapasztalatok alapján 1944-ig összesen 8 (továbbfejlesztett, nagyobb) Duna-tengerjáró épül – ezek tervezési munkálataiban részt vesz Balogh Béla, Ferdinánd Lajos, Kemény Sándor és Mladiáta János mérnök. *(Sipka László)*

1934. december 15. Első útjára, Bécsbe indul a hazai vasúti járműgyártás egyik legkiválóbb terméke, az *Árpád* sínautobusz. Ez a nemzetközileg is nagy sikert aratott járműtípus a Ganz–Jendrassik dízelmotor mellett egyéb tervezési és konstrukciós újdonságot is tartalmaz, ilyen a kocsiszekrény és a forgóváz kialakítása, valamint az ötfokozatú mechanikus sebességváltó. A fejlesztésben jelentős munkát végzett Jendrassik György mellett Zámor Ferenc, Baránszky-Jób Imre, Rónai Gyula és Lehel Viktor. 1935-től megindult a Ganz-gyár nagyarányú motorvonat-exportja, Dél-Amerikától Indiáig. *(Sipka László)*

50 ÉVE TÖRTÉNT

1959. március 29-én üzembe helyezték Csillebércen az első magyar kutatóreaktort. A kettő megawatt teljesítményű, vízhűtésű, vízmoderátoros kutatóreaktort az MTA szakemberei működtetik. 1960 októberében helyezték üzembe ugyanitt az első hazai tervezésű és építésű atomreaktort. Ezek biztosították a tervezett atomerőmű tudományos és technikai hátterét. Pakson az atomerőmű első blokkja 1983-ban kezdte meg az energiatermelést. Debrecenben már az 1950-es években megkezdődött egy Van de Graaff gyorsító és egy neutrongenerátor építése (utóbbi átadására 1958-ban került sor), 1967-től pedig Debrecen lett a neutronfizikai kutatások egyik központja, amelyet tovább segített az, hogy Debrecenben megépült egy MGC-20 ciklotron is. Ezzel párhuzamosan, 1971-ben a Budapesti Műszaki Egyetemen épült egy 100 kilowatt teljesítményű tanreaktor. Lehetséges, hogy az Európai Neutron Központ a közeljövőben Debrecenben jön létre. *(Gazda István)*

Kitekintés

Válogatás az UNESCO 2008. évi ajánlásaiból

AUSZTRIA

200 éve hunyt el Joseph HAYDN (1732–1809) osztrák zeneszerző, a bécsi klasszikus zene kimagasló alakja. Őt tartják a klasszikus szimfónia és a vonósnégyes megteremtőjének és a zongoraszonáta, valamint a zongoratrió megújítójának. Mozartnak „atyai jóbarátja” volt és tanítója az ifjú Beethovennek. Szimfóniák, vonósnégyesek, zongoraszonáták sokaságát írta. Tizenöt operája maradt fenn. Haydnt Esterházy Pál herceg 1761-ben a kismartoni (Eisenstadt) zenekara másodkarmesterévé nevezte ki. Esterházy „Fényes” Miklós már új zenekari és bariton-darabokat, operákat rendelt Haydntól, aki az eszterházai (fertődi) kastélyban működő zenekar első karmester lett.

BULGÁRIA

100 éve született Nikola Jonkov VAPCAROV költő. Vapcarov (1909–1942) egyaránt része a macedón és a bolgár irodalomnak. A ma Bulgáriához tartozó Banskóban született, később Várnában hajógépészetet tanult. A második világháború idején részt vett a fasizmus elleni küzdelemben. Elfogták, és 1942 júliusában kivégezték Szófiában. Költőként tagja volt a Macedón Irodalmi Körnek. Megismerkedett a marxista tanokkal. Költőként a szociális érzékenység egyik meghatározó jellemvonása. Műveiben megjelennek népmesei, népköltészet elemek is.

CSEHORSZÁG

400 éve hunyt el Judah LÖW ben Bezael [Jehuda Liva ben Becalel] (1512–1609) **rabbi, tanító és filozófus.** A rabbi a prágai zsidók lakta városrész polgármesteri tisztét is betöltötte. Az óhéber nyelvet ismerő tudós rabbi jártas volt a Biblia, a Talmud és a kabala tanulmányozásában, értelmezésében. Érdekelte őt a csillagászat, a matematika és a mechanika is. Olyan neves csillagászokat tudhatott barátjának, mint amilyen Tycho Brahe és Johannes Kepler volt. Filozófiai tárgyú és a zsidó misztikához kapcsolódó műveket írt. A legtöbb ember mégis az általa „megalkotott” agyagóriás, a Gólem csodás története nyomán ismeri Judah Löw ben Bezael prágai rabbit.

50 éve hunyt el Bohuslav MARTINŰ 1890–1959) **cseh zeneszerző.** Hegedűművészként a cseh filharmonikusok zenekarában dolgozott. Az 1920-as évek elején Párizsba költözött, ahol megismerkedett az impresszionizmussal és a konstruktívizmussal. Hatással volt rá a jazz is. Az új irányzatok megjelennek kompozícióiban. 1941-ben Franciaországból az USA-ba települt. Hazájába nem tért többé vissza. Svájcban hunyt el 1959-ben. Bohuslav Martinů életművében hat szimfónia, tizenöt opera és tizennégy balett is megtalálható az egyéb zenei műfajhoz tartozó darabok mellett.

FRANCIAORSZÁG

200 éve született Louis BRAILLE (1809–1852) **francia tanító, a vakok írásának megalkotója.** Braille hároméves korában baleset következtében megvakult. Párizsban tanult a vak gyermekek intézetében, majd ugyanitt tanítani kezdett. Braille a Charles Barbier által feltalált 12 pontból álló vakírást tökéletesítette. Az első Braille-könyvet 1829-ben publikálta. A Braille-írás betűi, írásjelei és számai 6 pont kombinációjából állnak. A vakok az ujjuk hegyével tudják kitapintani a keménypapírba nyomott (domború pontokból álló) jeleket. A Braille-írás már a 19. század végén világszerte elterjedt. A Magyarországon 1893-ban bevezetett írás lehetővé tette nyomtatott könyvek, kották kiadását a vakok számára.

HORVÁTORSZÁG

500 éve hunyt el Johannes DALMATA [Giovanni Dalmata, Ivan Duknović] **reneszánsz szobrász.** *A dalmáciai Trauban (ma: Trogir) született 1440 körül és 1509 után hunyt el. Itáliai műhelyekben tanulta a szobrászatot.* Trogirban neki tulajdonítják a székesegyház, Cippico-palota néhány szobrát, építészeti elemét. *Az 1460–1470-es években Itáliában alkotott.* Mino da Fiesolával közösen készítette római főművét, II. Pál pápa fali síremlékét a régi Szent Péter-bazilikában. Mátyás király hívására 1480 táján Magyarországra jött. Keze nyomát viselhették a Budán, Visegrádon, Székesfehérvárott, Vácott, Diósgyőrött folyó építkezések. Mátyás halála után visszatért Itáliába.

LENGYELORSZÁG

50 éve hozta létre Jerzy Grotowski (1933–1999) lengyel rendező és színész kísérleti színházát, a *Teatr Laboratoriumot* Opolében. A „Színészi munka kutatási laboratóriumát” 1965-ben Wrocławba költöztette. Az újító rendező kísérleti színházban szabadon kezelte a színpadra vitt darab szövegét, elvetette a megszokott szcenikai szabályokat. A darabot a színészekre alapozta, a színészi játékot tekintette a színpadi alkotómunka legfontosabb letéteményesének. Teljes szabadságot kívánt biztosítani a színészeknek, akikről hitelességet, és a szerep megkívánta döntő pillanatokban teljes kitárulkozást várt. Az előadások szűk térben és kevés közönség előtt zajlottak. A teremben nem volt színpad, a színészek és a közönség összevegyült. A közönség aktív részese lehetett az előadásnak.

NAGY-BRITANNIA ÉS ÉSZAK-ÍRORSZÁG

250 éve született Robert BURNS (1759–1796) skót költő, író és népdalgyűjtő. Első kötete 1786-ban jelent meg. A skót nyelven is közölt versekkel (*Poems Chiefly in the Scottish Dialect* – Költemények jórészt skót tájszólásban) sikert aratott. Megtakarított pénzéből farmot vásárolt. Burns számára a gazdálkodás biztosított szerény megélhetést. Költői munkásságában hasznát vette a skót népdalok és balladák gyűjtésének, tanulmányozásának. Ez is magyarázza dalainak spontaneitását és a bennük rejlő szabadságvágyat, humort. Nagy ívű verses szatírjában, a *Holy Willie's Prayer* (Szentek Willie imája) címűben kifigurázza a szűklátókörűséget, a képmutatást.

200 éve született Charles Robert DARWIN (1809–1882) angol természettudós. A Londoni Geológiai Társaság tagja, majd titkára. Az 1830-as évek első felében tett expedíció tagjaként tett megfigyelései alakították ki sokat vitatott evolúciós elméletét. Különösen a Galapagos-szigeteken tapasztaltak érlelték meg nézeteit. Ennek lényege szerint az élővilág sokféleségének kialakulásában meghatározó szerepe van a természetes szelekciónak. Adott környezetben az egyedek a létért folytatott küzdelemben („struggle for life”) nem egyenértékűek. Erről szóló nézeteit *A fajok eredete* című könyvében összegezte 1859-ben. Az ember fejlődésével kapcsolatos gondolatait *Az ember származása* című művében részletezte. A Magyar Tudományos

Akadémia 1872-ben Charles Darwint külső tagjává választotta. Főműve először 1873-ban jelent meg magyarul.

NÉMETORSZÁG

250 éve született Friedrich SCHILLER (1759–1805) német költő, drámaíró, filozófus és történész. Baráti kapcsolatot ápolt Goethével: levelezésük esztétikai kérdéseket tartalmazó része különösen értékes. 1795-ben *Die Horen* címmel folyóiratot alapított. Magát „szentimentálisnak” tartotta, azaz a modern világ költőjének, aki ember és természet egyiségének megbomlását fejezi ki, és az elvesztett naiv harmóniát eszmékkel próbálja pótolni. Lírájában az elvesztett aranykori harmóniát keresi. A *Haramiák* és az *Armány és szerelem* című drámáiban felfokozza az erényt és a bűnt, leg híresebb történelmi drámája a *Don Carlos* és a *Stuart Mária*.

150 éve született Bettina von ARNIM (1785–1859) író. A német romantika, az irodalmi megújulás kiemelkedő alakja. A drámaíró és költő Achim von Arnim felesége, hét gyermekük Anyja. A berlini irodalmi szalonok ismert alakja. Romantikus személyiségében a szabadságszeretet, az önfeláldozás gondolata dominál. Kiállt a lengyel és a magyar szabadságharc mellett. Különös barátsággal fordult az idős Goethe felé. Bettina von Arnim legismertebb művei irodalmi levélgyűjtemények.

OLASZORSZÁG

400 éve Galileo GALILEI (1564–1642) itáliai természettudós a világon először csillagászati megfigyeléseket végzett. 1609-ben elkészítette az ún. Galilei-féle teleszkópot, amellyel az eget kémlelte. Ettől kezdve beszélhetünk távcsöves csillagászati megfigyelésről. 1609 végén és a következő évben számos csillagászati felfedezést tett. Észlelte, hogy a Hold nem tökéletes gömb, a felszíne nem sima, ahogyan azt addig hitték, hanem egyenetlen: kráterek, hasadékok barázdálják és hegylancok tagolják. Megállapította; hogy a Tejút-rendszer csillagok sokaságából áll; fölfedezte a Jupiter holdjait. Megfigyelte, hogy a Vénusznak a Holdhoz hasonlóan fázisai vannak. Csillagászati tapasztalatait a *Sidereus Nuncius* (Csillaghírnök) című munkájában adta közre 1610-ben.

OROSZORSZÁG

200 éve született Nyikolaj Vaszilejvics GOGOL (1809–1852) író, az orosz irodalmi nyelv egyik megteremtője. Az apja

után ukrán származású Gogol anyja nyelvén, oroszul írta műveit. Nyezsinben tanult, majd Szentpéterváron színészzel próbálkozott, azután hivatalnokoskodott. Végül minden erejét az irodalomnak szentelte. Íróként először elbeszélésekkel jelentkezett. A legismertebb elbeszélései közé tartozik *Az orr* és *Az őriült naplója*, utóbbit színpadra is alkalmazták. *A köpenyt* először Arany János németből fordította magyarra. Az orosz drámatörténet jelentős állomása *A revizor* című darabja. Hozzálátott ahhoz a regénytrilógiához, amelynek csak az első darabja készült el *Holt lelkek* címmel. Az orosz élet provincializmusát, abszurditását és groteszk vonásait átütő erővel jeleníti meg. Munkássága jelentőségét Dosztojevszkij így fogalmazta meg: „*Mi valamennyien Gogol Köpönyegéből bújtunk elő.*”

SZERBIA

100 éve született Ljubica MARIĆ (1909–2003) **szerb zeneszerző, karmester.** Eredetileg hegedűművésznak tanult Belgrádban, majd Prágában. Ő volt az első zeneszerző, aki az or-

odox keresztény egyházi zenei motívumokat világi témájú zenedarabokba ültette. Az egyházi zenét így poszt-expresszionista formába öntötte. Műveit áthatják a taoista tanok. A két világháború között ő volt az első sikeres női karmester Európában. Sokoldalúságát jelzi, hogy nemcsak zeneszerzőként, és karmesterként alkotott maradandót, hanem költőként, festő- és szobrászművészként is.

SZLOVÁKIA

100 éve született Margita FIGULI (1909–1995) **szlovák író és műfordító.** A Felsőkubinban (ma: Vyšný Kubín, Szlovákia) született író műveit a szociális kérdések iránti fogékonyság, a naturalizmus jellemzi. Írásai kezdetben irodalmi lapokban jelentek meg. Később önéletrajzi ihletettséggű, mesei és balladisztikus elemekkel átszótt munkákat, történelmi regényt is írt. A szerelem, az elhivatottság gondolata ugyancsak jelen van műveiben. Írt a gyermekek és a fiatalabb olvasók számára is könyveket. Alkotásai oroszul, lengyelül, németül és más nyelveken is olvashatók.

Hasznos lexikonok, adattárak

- Bartha Lajos–Marik Miklós: *Csillagásztörténet A–Z*. Bp., 1982.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a repülés történetében*. Dunaszerdahely, 2002.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók az autómobilok történetében*. Dunaszerdahely, 2003.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hajózás és a vasút történetében*. Dunaszerdahely, 2004.
- Bödök Zsigmond: *Nobel-díjas magyarok*. 5. jav., bőv. kiad. Dunaszerdahely, 2005.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hírközlés történetében*. Dunaszerdahely, 2006.
- Budapest lexikon*. I–II. köt. Főszerk. Berza László. Bp., 1993.
- Estók János–Szerencsés Károly: *Híres nők a magyar történelemben*. Bp., 2007.
- Évfordulóink a műszaki és természettudományokban*. 1982-től főszerk. Sipka László, 1994-től Nagy Ferenc.
- Havas László: *A magyar sport aranykönyve*. Bp., 1978.
- Horváth Jenő: *Évszámok könyve: egyetemes és magyar történelmi, művelődéstörténeti kronológia*. Bp., 2001.
- Karasszon Dénes: *A magyar állatorvoslás kultúrtörténete*. 1–2. köt. Piliscsaba, 2005.
- Kerékgyártó Árpád: *Magyarország emléknappjai*. 2. kiad. Bp., 1987.
- Kortárs magyar művészeti lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1999–2001.
- Magyar agrártörténeti életrajzok*. 1–3. köt. Szerk. Für Lajos, Pintér János. Bp., 1987–1989.
- Magyar életrajzi lexikon*. 1–4. köt. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1967–1991.
- Magyar géniusz*. Összeáll. Rác Árpád, Szörényi László, Gazda István. Bp., 2001.
- Magyar Katolikus Lexikon*. Bp., 1993–.
- Magyar múzeumi arcképcsarnok*. Főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula. Bp., 2002.
- Magyar műszaki alkotók*. Szerk. Révész Arnold István, Vargha Vilmos. Bp., 1964.
- Magyar művelődéstörténeti lexikon*. Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp., 2003–.
- A magyar sport az eredmények tükrében*. Bp., 1955.
- A magyar sport évkönyve*. Bp., 1954., 1979.
- Magyar sportenciklopédia*. Főszerk. Lévai György. Bp., 2002.
- Magyar színházművészeti lexikon*. Főszerk. Székely György. Bp., 1994.
- Magyar történeti kronológia, 1971–1990*. (A függelékben 1992-ig.) Összeáll. Seifert Tibor. Bp., 1994.
- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002*. 1–3. köt. Bp., 2003.
- Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig*. Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.
- A magyarok krónikája*. Összeáll., szerk. és az összefoglaló tanulmányokat írta: Glatz Ferenc. Bp., 2000.
- Magyarország a XX. században*. IV. köt. *Tudomány*. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1999.
- Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája (1895–1995)*. Szerk. Kutassi László. Bp., 1995.
- Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig négy kötetben*. Főszerk. Benda Kálmán. Bp., 1981–1982.
- Magyar utazók lexikona*. Szerk. Balázs Dénes. Bp., 1993.
- Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. 1–5. köt. (Bővített reprint kiad.) Bp., 1995.
- Móra László–Próder István: *A magyar kémia és vegyipar kronológiája, 1800–1950*. Sajtó alá rend. Gazda István. Bp., 1997.
- Műszaki nagyjaink*. I–VI. Főszerk. Szőke Béla, Péntes István. Bp., 1967–1986.
- Művészeti lexikon*. 1–4. köt. Főszerk. Zádor Anna, Genthon István. Bp., 1965–1968.
- Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Bp., 2000.
- Nemzeti évfordulóink*. Főszerk. Estók János. Bp., 2004–.
- Pedagógiai Lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1997.
- Reményi Gyenes István: *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka*. Bp., 1997.
- Révai Új Lexikona*. 1–18. köt. Szekszárd, 1996–2007.

- Seregélyi György: *Magyar festők és grafikusok adattára*. Szeged, 1988.
- A sport krónikája*. Szerk. Walter Umminger. (A magyar vonatkozású sporttörténeti részt írta: Takács Ferenc) Bp., 1992.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 1–14. köt. Bp., 1891–1914. (CD-ROM-on is)
- A technika krónikája*. Szerk. Felix R. Paturi. (A magyar vonatkozású szövegekkel kiegészítette: Greguss Ferenc, Sipka László et al.) Bp., 1991.
- Technikatörténeti kronológia*. Szerk. Csetri Elek, Jenei Dezső. 2. kiad. Kolozsvár, 1998.
- Tudományos évfordulóink, 2004*. Szerk. Nagy Ferenc. Bp., 2004.
- Új magyar életrajzi lexikon*. 1–6. köt. Főszerk. Markó László. Bp., 2001–2007.
- Új magyar irodalmi lexikon*. 1–3. köt. Főszerk. Péter László. 2. kiad. Bp., 2000.
- Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók*. Bp., 1958.
- Világhíres magyarok*. Szerk. Gazda István, Gervai András. Bp., 2004.
- Vizeink krónikája. A magyar vízgazdálkodás története*. Szerk. Fejér László. Bp., 2001.
- Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. 1–4. köt. Bp., 1960–1970.
- Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp., 1977.

Az írások szerzői

<i>A. Szála Erzsébet</i>	Nyugat-Magyarországi Egyetem
<i>Abonyi Iván</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Ajkay Alinka</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Aknai Katalin</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Császtrvay Tünde</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Deák Antal András</i>	Duna Múzeum
<i>Estók János</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Füstöss László</i>	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
<i>Gazda István</i>	Magyar Tudománytörténeti Intézet
<i>Gurka Dezső</i>	Tessedik Sámuel Főiskola
<i>Horváth Zsuzsanna</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Kapronczay Katalin</i>	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
<i>Karasszon Dénes</i>	Szent István Egyetem Állatorvosi Kar
<i>Keszthelyi Sándor</i>	Magyar Csillagászati Egyesület
<i>Lengyel Réka</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Mezei Márta</i>	irodalomtörténész
<i>Nagy Ágota</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Oborni Teréz</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Pótó János</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Sipka László</i>	ipar- és technikatörténész
<i>Slíz Mariann</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Soós István</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Sragner Márta</i>	Csorba Győző Megyei Könyvtár
<i>Szabó Péter Gábor</i>	Szegedi Tudományegyetem
<i>Szakály Sándor</i>	Semmelweis Egyetem
<i>Szállási Árpád</i>	Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum
<i>Szász Zoltán</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Szirányi János</i>	Bartók Béla Emlékház
<i>Tardó János</i>	művelődéstörténész
<i>íjf. Tóth-Barbalics István</i>	Könyvtárellátó Nonprofit Kft.
<i>V. Molnár László</i>	Pécsi Tudományegyetem
<i>Vargha Domokosné</i>	MTA Konkoly-Thege Miklós
<i>Vitányi Borbála</i>	MTA Nyelvtudományi Intézet
<i>Zsoldos Attila</i>	MTA Történettudományi Intézet Csillagászati Kutatóintézete

Tartalom

Előszó	3
Kiemelt évfordulók	5
<i>Kazinczy Ferenc</i>	5
<i>Apáczai Csere János</i>	11
<i>Balázs Béla</i>	12
<i>Bánki Donát</i>	13
<i>Bél Mátyás</i>	14
<i>Benedek Elek</i>	15
<i>Bethlen Kata</i>	16
<i>Bókai János</i>	17
<i>Derkovits Gyula</i>	18
<i>Durkó Zsolt</i>	19
<i>Erkel Gyula</i>	20
<i>Gothard Jenő</i>	21
<i>Györffy István</i>	22
<i>Gyulai Pál</i>	23
<i>Halassy Olivér</i>	24
<i>Horváth Mihály</i>	25
<i>Hutýra Ferenc</i>	26
<i>Janus Pannonius</i>	27
<i>Jávor Pál</i>	28
<i>Káldi György</i>	29
<i>Kozma Lajos</i>	30
<i>Kőrösi Csoma Sándor</i>	31
<i>Mattis Teutsch János</i>	32
<i>Mérei Ferenc</i>	33
<i>Mezey Mária</i>	34
<i>Radnóti Miklós</i>	35
<i>Selényi Pál</i>	36
<i>Slachta Margit</i>	37
<i>Szalay Lajos</i>	38
<i>Szedes Fábrián</i>	39
<i>Szép Ernő</i>	40
<i>Vikár Béla</i>	41
<i>Wesselényi Miklós, id., báró</i>	42
<i>Winterl Jakab József</i>	43
A Nemzeti Évfordulók Titkársága	44
További évfordulók	45
Kitekintés	65
Hasznos lexikonok, adattárak	68
Az írárok szerzői	70

Kiadja a Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet
Felelős kiadó: Dr. Lauter Éva
Telefonszám: (+36 1) 38 15 186
Faxszám: (+36 1) 38 15 193
E-mail-cím: emlekev@bbi.hu
Honlap: www.emlekev.hu
Korrektor: Eperjessy László
Grafika, nyomdai előkészítés: Line Design Kft.
Nyomdai munkák: Pharma Press Kft.
Felelős vezető: Dávid Ferenc

HU ISSN 1785-6167
HU ISBN 978-963-87866-3-0

